

Valtiotieteellinen tiedekunta
Helsingin yliopisto

POHJOINEN POLKU KAPITALISMIN YMPÄRISTÖHISTORIAAN

**TERVAKAPITALISMI, YHTEISVAURAUUS JA SOSIOEKO-
LOGINEN MULLISTUS 1800-LUVUN KAINUUSSA**

Tero T. Toivanen

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Väitöskirja esitetään Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi yliopiston päärakennuksen auditoriumissa XV (Unioninkatu 34, 4. kerros) perjantaina 16. marraskuuta 2018 kello 12.

Helsinki 2018

Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja
Publications of the Faculty of Social Sciences 99/2018
Talous- ja sosiaalihistoria

© Tero T. Toivanen

Kansikuva:

Tervatynnyreitä kootaan Toppilan tervahovissa, Oulu 1898.
I.K. Inha, Museovirasto.

ISSN 243-273X (painettu)
ISSN 2343-2748 (verkkojulkaisu)
ISBN 978-951-51-3353-3 (nid.)
ISBN 978-952-51-3354-0 (pdf)

Unigrafia
Helsinki 2018

Meidän on kaikki, jos meidän on työ:
Nälkälän rahvas, ä! aarteitas' myö!

Ilmari Kianto, Nälkämaan laulu, alkuperäiset sanat, 1911.

[Pappi] [s]anoi rosvoiksi, ryöväreiksi, murhamiehiksi, kirkon polttajiksi,
luvattomain kirkkoin rakentajiksi ja koko seurakuntaa ryöväriten luolaksi.
Ja toivotti, että tulisi tuli taivaasta ja polttaisi koko ryöväriten luolan.

Paavo Pulkkinen, Muistiinpanoja Kuhmoniemen vaiheista, 1912.

Ei tämä maa ole minun maa eikä sinunkaan
Ei tämä maa ole isänmaa eikä äidinkään
Tämä maa on kaikkien maa tai ei kenenkään
Kun vain ajatusta jaksaa pidemmälle jatkaa
Ei maata ja sen multaa lopulta omista kukaan
Se on meidän yhtä vähän kuin on kansi taivaan

Radiopuhelimet, Ei kenenkään maa, 2013.

TIIVISTELMÄ

Tämä tutkimus tarkastelee 1800-luvun Kainuun yhteiskunnallista ja ekologista muutosta kapitalistisen maailmanjärjestelmän kehityksessä. Tutkimuskohteena on Kainuun sosioekologinen mullistus eli maailmantalouden pohjoisen rajaseudun pääelinkeinojen, yhteiskunnallisten suhteiden ja yhteisöjen luontokäsitysten kokonaisuus. Tutkimuksessa tarkastellaan, millainen Kainuun sosioekologisen ympäristön ihmistyön ja ei-inhimillisen luonnon hallintamuoto pohjoinen tervakapitalismi oli. Kainuuta koskevien historiallisten tutkimuslöydösten avulla tutkimus osallistuu uudella tavalla kapitalismin syntyä ja kehitystä koskevaan teoreettiseen keskusteluun.

Tutkimus on osa kapitalismin ympäristöhistorian tutkimussuuntausta. Se yhdistää historiallisen sosiologian, talous- ja sosiaalishistorian, ympäristöhistorian ja yhteiskunnallisen ympäristötutkimuksen perinteitä. Tutkimus koostuu kahdesta teoreettisesta ja kolmesta Kainuun historiallista kontekstia käsittelevästä tutkimusartikkelista sekä teoriavetoisesta yhteenvetoluvusta. Tutkimuksessa selvitetään, miten, miksi ja millaisin sosioekologisin vaikutuksin tervakapitalismin yhteiskunnalliset suhteet levisivät ja vakiintuivat Kainuussa. Tutkimustehtävään vastataan käyttämällä aineistona historian tutkimuksen ja muiden tieteenalojen tutkimustuloksia sekä erilaisia alkuperäisaineistoja.

Tutkimuksessa esitetään, että tervakapitalismi asemoitui Kainuuseen erityisessä historiallisessa kontekstissa. Sen muotoutumista määrittivät maailmanjärjestelmän, Suomen suurruhtinaskunnan ja Pohjois-Suomen talousalueen yhteiskunnallisten rakenteiden sekä toimijoiden voimasuhteiden vuorovaikutus. Tervakapitalismin keskeinen valta-asetelma oli Oulun kauppahuoneiden ja tervatalonpoikien välinen velkasuhde. Velkaannuttamisen seurauksena kainuulaisväestön yhteismetsiin ja kaskiviljelyyn nojannut toimeentulo muuttui riippuvaiseksi markkinapakoista ja velanmaksukyvyistä. Sosiaalisesti ja ekologisesti vahingollista tervantuotantoa yritettiin rajoittaa isojaolla, joka ei tervanpolttoa juuri hillinnyt, mutta rajasi pääsyn metsien yhteisvaurauteen ja teki valtaosan väestöstä maattomaksi. Tervakapitalismin kainuulaisyhteisöjen elettyä ympäristöä haurastuttava vaikutus oli kohtalokkaimmillaan 1860-luvun nälkävuosina. Oulun kauppahuoneet puolestaan käyttivät tervatuloja taloudellisen toimintakykynsä ja valtansa vahvistamiseen.

Tutkimuksessa painotetaan, että historiallisen kapitalismin kehitystä ei luonnehdi maailmanjärjestelmän liikevoimien sanelema vääjäämättömyys, vaan historialle on ominaista useiden kehityspolkujen avaruus. Historiallisena ilmentymänä tällaisista poluista tutkimuksessa tarkastellaan pienen Kiveksen kylän rautaruukin romahtamisesta seurannutta sosiaalisen rosvouden il-

miötä. Rosvovous tulkitaan tervakapitalismille vaihtoehtoiseksi eletyn ympäristön rakentamiskäsitteeksi. Tutkimus puolustaa lukutapaa, jossa kapitalismin historia ymmärretään alueellisesti ja ajallisesti hajaantuneiden kehityskulkujen ja erilaisten yhteiskuntamuodostelmien vuorovaikutuksen tuloksena. Lähestymistavassa Kainuun kaltaiset historialliset periferiat ovat kapitalistisen maailmanjärjestelmän kehkeytymisen aktiivisia osapuolia, ja niiden inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon haltuunotto on järjestelmän uusiintumisen keskeinen edellytys.

Asiasanat: kapitalismin historia; tervakapitalismi; yhteisvauraus; velka; kas-kitalous; sosiaalinen rosvoisuus; ympäristöhistoria

ABSTRACT

A Northern Path to an Environmental History of Capitalism – Tar Capitalism, the Commons and Socio-Ecological Turmoil in Nineteenth-Century Kainuu

This doctoral dissertation analyses the social and ecological changes in nineteenth-century northern Finland in the context of capitalist world-system. The object of the study is the ‘socio-ecological turmoil in Kainuu’, or the transformation in the assembly of sources of livelihood, social relations and conceptions of nature in the region known as Kainuu. The study researches why and how a historically specific formation of social power, tar capitalism, expanded and took root in Kainuu’s socio-ecological environment, and what kind of power strategies were exercised in appropriating the human labour and extra-human natures of this northern periphery. The study uses the findings from historical research on Kainuu to reinterpret the theoretical discussions on the origins and development of capitalism.

The dissertation stimulates a new research perspective called an environmental history of capitalism. It combines elements from historical sociology, economic and social history, environmental history and environmental social science. The study consists of five research articles and a theoretically orientated summarising chapter; two of the articles are theoretical and three of them empirical, situated in the historical context of Kainuu. The study examines the how and why as well as what kinds of socio-ecological consequences allowed for the expansion of tar capitalist social relations in Kainuu. The answers provided by the research setting were obtained by reviewing the findings from previous historical and other social scientific research and studying different types of primary sources.

The dissertation argues that tar capitalism was imposed on Kainuu in a specific world-historical moment that was influenced by the combination of world-systemic, national and local political and economic pressures and power struggles. The key power strategy of tar capitalism was rural indebtedness, a power relation between the coastal town of Oulu’s merchant houses, ‘the tar bourgeoisie’, and Kainuu’s tar peasants. As a consequence of rural indebtedness, the people of Kainuu were ripped from their traditional forms of livelihood, which were based on the forest commons and swidden cultivation, and made dependent on the compulsions of the market and the extent to which they could pay off their debts. A specific form of enclosure of Kainuu’s forest commons, *isojako*, was implemented by the state to restrict the socially and ecologically harmful aspects of tar production. However, it did not restrain the burning of tar; instead, it enclosed access to the forest commons and made the

majority of the population into landless poor. The undermining consequences of tar capitalism on the lived environments of Kainuu's communities were most severely felt during the fatal 'Great Hunger Years' of the 1860's. The merchant houses, for their part, accumulated significant amounts of merchant capital from the tar trade and increased further their capacity to use economic power.

The study argues that the development of capitalism cannot be analysed as a historical necessity determined by, for example, axiomatic economic laws or the structures of the world-system. Instead, historical development is full of contingency: different paths of history that are constantly opened, reconfigured and closed. As a case study of such historical contingency, the decade-long phenomenon of social banditry in Kainuu, which emerged after the collapse of early local iron industry, is also studied. The social banditry is interpreted as an insolent endeavour to build a historical lived environment as an alternative to tar capitalism. The study defends a stance where the development of historical capitalism is understood as resulting both from constant interaction between different historical societal formations as well as from temporally and spatially heterogeneous global processes and events. Thus, distant historical peripheries, such as nineteenth-century Kainuu, are active parties in the formation of the world-system, and the historical appropriation of their human and extra-human natures are a prerequisite for the reproduction of the world-capitalism.

Keywords: history of capitalism; tar capitalism; the commons; debt; swidden cultivation; social banditry; environmental history

ESIPUHE

Väitöskirjaani johtanut työskentelyprosessi on ollut pitkä ja monitahoinen. Olen tehnyt työtäni vaihtelevissa ympäristöissä ja elämäntilanteissa. Tutkimussuunnitelmani ovat ehtineet muuttua välillä perinpohjaisesti. Nyt kuitenkin näyttää siltä, että väitöskirjani on valmistunut.

Tutkimustyön sanotaan toisinaan olevan yksinäistä puurtamista. On se sitäkin, ja yksinäiselle ponnistelulle on löydyttävä aikansa ja paikkansa. Väitöskirjatyöhön liittyviin muistoihini ei jää niinkään yksinäiset illat ja aamut, vaan antoisat hetket kollegoiden ja ystävien kanssa. Nähdäkseni näistä hetkistä on muotoutunut yhteisen ajattelun ”liikkeen kokonaisuus” (F. Braudel), jonka vaikutus on läsnä seuraavien sivujen sanoissa ja asioissa. Olen saanut oppia, kirjoittaa ja ajatella yhdessä viisaiden ja innostavien ihmisten kanssa. Olen tästä syvästi kiitollinen.

Ensiksi haluan kiittää työni ohjaajia Antti Häkkistä, Teivo Teivaista ja Markus Krögeriä. Antin ohjaus, rohkaisu ja luottamus ovat olleet työlleni äärimmäisen tärkeitä. Olen tupsahdellut Antin puheille kelloon katsomatta, ja aina olen saanut rauhallisen ja ratkaisukeskeisen vastaanoton. Antti myös saatteli minut teorioiden maailmasta takaisin konkreettiseen historiaan – tai paremmin sanottuna historian ja teorian yhteisen alueelle. Teivon ohjauksessa olen kulkenut pisimpään. Ohjaustuokioita on vietetty toimistoissa, punttisaleilla ja ravintoloissa. Teivo on rohkaisut, inspiroinut sekä puskenut ajatteluani suuntiin, joiden tärkeys on usein selvinnyt minulle vasta paljon myöhemmin. Markus on kytkenyt minut innostaville tutkimus- ja käsitemaailmojen rajaseuduille, joista käsin olen nähnyt monet tuttuina pitämäni asiat uudessa valossa. Yhdessä Antti, Teivo ja Markus ovat muodostaneet mainion ohjausyhdistelmän poikkitieteelliselle projektilleni.

Kiitän työni esitarkastajia emeritusprofessori Yrjö Hailaa ja dosentti Ismo Björniä väitöstutkimustani koskeneista tarkkanäköisistä, kannustavista ja avuliaista huomiosta. Yrjöä kiitän myös vastaväittäjäksi suostumisesta. On suuri kunnia saada työlleen opponenti, jonka tutkimustyötä ja uraa on pitkään ihaillut.

Viime vuosina olen saanut kuulua useampaan tieteelliseen yhteisöön. Niissä olen voinut koetella ajatuksiani, kohdata kritiikkiä tai suunnitella tekoja maailman pelastamiseksi.

Talous- ja sosiaalhistorian väki on ottanut minut osaksi yhteisöään. Seminaarikokouksissa olen kohdannut kannustusta ja rakentavaa kritiikkiä. Kiitos Laura Ekholm, Jari Eloranta, Henrik Forsberg, Matleena Frisk, Sakari Heikkinen, Hanna Kuusi, Aappo Kähönen, Jaana Laine, Petri Roikonen, Sakari Saaritsa, Anu Suoranta, Riikka Taavetti ja kaikki muut tutkimukseen liittyvistä kommentista ja neuvoista. Erikseen haluan kiittää Leena Enbomia

useista opettavaisista keskusteluista ja työtäni koskevista kannustavista huomiosta. Riitta Matilaista kiitän huonetoveruudesta, nauruista ja avusta.

BIOS-tutkimusyksiköstä on muodostunut tärkeä osa elämäni. BIOS-väen kanssa olen päässyt käsiksi siihen, minkä koen olevan yhteiskuntatieteen ytimessä: asioiden juuriin menemisen, yhteiskunnan epäkohtien tunnistamisen ja niiden muuttamisen paremmaksi. BIOS:n tutkimustoiminta on vienyt minut tutkimusotteiden pariin, joihin en olisi uskonut koskaan törmääväni. Yhteinen työskentely on kaikista maailmaa koskevista uhkakuvista huolimatta luonut uskoa siihen, että yhteiskunnan muuttaminen kestäväksi voi olla mahdollista. Samalla kaikista BIOS-jäsenistä on tullut minulle rakkaita ystäviä. Lämmin kiitos tuesta, rohkaisusta ja tähänastisesta yhteisestä polusta Jussi T. Eronen, Emma Hakala, Paavo Järvensivu, Karoliina Lummaa, Ville Lähde, Antti Majava ja Tere Vadén. Ville ja Tere ansaitsevat erityiskiitoksen käsikirjoitukseni systemaattisesta ja asiantuntevasta kommentoinnista.

Tutkijaliitto on ollut minulle tärkeä tutkimusyhteisö. Tutkijaliiton järjestämät tapahtumat, seminaarit ja julkaisut ovat tarjonneet paikkoja omien ajatusteni koettelulle ja toisten ajatuksista oppimiselle. Tutkijaliiton hallituksen jäseniä kiitän ilosta, ajatussytykkeistä ja yhteistekemisestä. Vaikka ottelun saattaa hävitä, peli on aina FC Tervaporvareiden. Myös toimiminen Tiede & edistys -lehdessä on laajentanut ajatteluni piiriä merkittävästi. Kiitän lehden tekemiseen osallistuvaa väkeä.

Kiitos kuuluu myös Teivon ja Heikki Patomäen luotsaaman maailmanpolitiikan tutkijaseminaarin jäsenille, joiden näkemyksistä ja kommenteista sain pitkään nauttia. Lisäksi kiitän hiljattain toimintansa aloittaneen professori Janne Hukkisen johtaman WISE-hankkeen tutkijayhteisöä. Olen iloinen, että saan olla osa ainutlaatuisia projekteja.

Muutama erilliskiitos työhöni vaikuttaneille kollegoille ja ystäville lienee paikallaan.

Kiitän Mikko Jakosta, jota voisi hyvällä syyllä nimittää työni sinnikkäämmäksi ohjaajaksi. Mikko on seurannut työni ja elämäni käänteitä läheltä, ja tarjonnut pyytämättä tai pyydettyä varauksettoman tukensa. Mikko myös kommentoi vaivaa säästämättä käsikirjoitukseni eri vaiheita. Ari Korhosta ja Jukka Könöstä kiitän yhteistoiminnasta, tuesta ja ystävydestä. Päivi Uljasta kiitän historiaa ja työväenliikkeen taisteluja arvioivista antoisista keskusteluista. Kiitos myös Laura Mankille, Jukka Peltokoskelle ja Joonatan Virtaselle pitkäaikaisesta ystävydestä työn ja elämän koitoksissa. Yhteiskirjoittamisen ja ystävyuden hetkistä kiitos Juhana Venäläiselle, Mikko Pelttarille ja Lauri Lahikaiselle.

Lisäksi haluan lausua kiitoksen yhteistyöstä, kannustuksesta tai työtäni eri tavoin inspiroineista keskusteluista seuraaville: Janne Hernesniemi, Hanna-Kaisa Hoppania, Anna Helle, Sanna Rynänen, Matti Vesa Volanen, Tuomo Alhojärvi, Hanna Kuusela, Mira Käkönen, Tuomas Tammisto, Ruby van der Wekken, Ville-Veikko Pulkka, Joel Kaitila, Matti Ylönen, Johanna Perkiö,

Teppo Eskelinen, Katariina Mäkinen, Dan Koivulaakso, Tuuli Hirvilammi ja Kiljavan väki.

Tutkimustyö ei ole mahdollista ilman rahoitusta. Kiitän rahoituksesta Koneen säätiötä ja Palkansaajasäätiötä.

Muutama sananen perheelleni. Kiitän isääni Taunoa ja äitiäni Tarjaa kannustuksesta ja luottamuksesta niissä valinnoissa, joita olen elämässäni tehnyt. Tarjoamanne turvan pohjalta olen voinut tavoitella asioita, jotka olen kulloinkin kokenut tärkeäksi. Enempää en olisi voinut toivoa. Kiitos myös veljelleni Timolle ja koko hänen mahtavalle perheelleen lämmöstä ja ilosta vuosien varrella.

Lopuksi kiitän Kaisua, jota ilman tämä työ ei olisi valmistunut. Kaisun välittömyys, kannustus ja tuki ovat pitäneet maailmanjärjestelmäni rakenteet pystyssä hankalinakin hetkinä.

Omistan tämän työn Ainolle ja Hilikalle, kahdelle kirkkaimmalle valolle eletyssä ympäristössäni.

Helsingissä 28.10.2018,
Tero Toivanen

SISÄLLYS

Tiivistelmä	4
Abstract.....	6
Esipuhe	8
Sisällys	11
Luettelo alkuperäisjulkaisuista	13
1 Johdanto	14
1.1 Miksi pohjoisen kapitalismin ympäristöhistoriaa?	17
1.2 Tutkimusasetelma.....	23
1.3 Historiallinen konteksti: Kainuun pitkä 1800-luku.....	28
1.4 Tutkimuksen aineisto ja aiempi tutkimus.....	38
1.5 Artikkeliväitöskirjan idea ja yhteenvetoluvun rakenne	43
2 Tutkimusote ja tutkimuksen teoreettiset kontekstit.....	50
2.1 Tutkimuksen historian sosiologiset lähestymistavat	50
2.2 Teoreettinen tutkimus ja historian ainutkertaisuus	54
2.3 Tutkimuksen kolme teoreettista kontekstia.....	57
2.3.1 Kapitalistinen maailmanjärjestelmä	60
2.3.2 Tervarajaseutu	69
2.3.3 Eletty ympäristö.....	74
3 Kapitalismin mullistusten teoreettinen tarkastelu	81
3.1 Yhteisvaurauden historialliset instituutiot	83
3.2 Aitaamisen jatkuva prosessi	93
3.3 Yhteiskunnalliset omistussuhteet ja niillä selittämisen ongelmat.....	98
3.4 Kaupunkapitalismi, työn haltuunotto ja velkaannuttaminen	109

3.5	Sosiaalinen rosvous ja eletyn ympäristön koitos	120
4	Kainuun sosioekologinen mullistus	129
4.1	Tervarajaseudun ja velkaantumisen maailmanekologia.....	129
4.2	Tervakapitalismin nousu, kaskiviljelyn kriisi ja 1860-luvun sosioekologinen katastrofi	131
4.3	Varhaisen rautateollisuuden romahdus ja Kainuun sosiaalinen rosvous	133
5	Lopuksi.....	135
	Kirjallisuus.....	143
	Alkuperäisjulkaisut.....	165

LUETTELO ALKUPERÄISJULKAISUISTA

Väitöskirja perustuu seuraaviin julkaisuihin:

- I Toivanen, T. 2016. Veloissa kuin tervanvetäjät – Velkaantumisen ja tervapolton poliittinen ekologia 1800-luvun Kainuussa. *Niin & näin*, 23 (1), 25–36.
- II Toivanen, T. & Kröger, M. The Role of Debt, Death and Disposition in World-Ecological Transformations: Swidden Commons and Tar Capitalism in Nineteenth-Century. *Journal of Peasant Studies*. (Korjattu, lähetetty).
- III Toivanen, T. 2015. Rosvouden liike – Varhainen rautateollisuus, tervatalous ja sosiaalinen rosvous 1860-luvun Kainuussa. *Tiede & edistys*, 40 (4), 352–376.
- IV Toivanen, T. 2015. Commons against Capitalism. Teoksessa Borgnäs, K., Eskelinen, T., Perkiö, J. & Warlenius, R. (toim.) *The Politics of Ecosocialism: Transforming welfare*. London: Routledge, 116–134.
- V Toivanen, T. & Venäläinen, J. 2015. Yhteisvaurauden uusi aika. Teoksessa Jakonen, M. & Silvasti, T. (toim.) *Talouden uudet muodot*. Helsinki: Into, 24–48.

Julkaisuihin viitataan tekstissä niiden roomalaisilla numeroilla.

1 JOHDANTO

Kuhmolainen itseoppinut talonpoika Paavo Pulkkinen (s. 1842) kokosi elämänkaarensa ehtopuolella tarkkoja muistiinpanoja omasta ja edeltävien sukupolvien elämästä 1800-luvun Kainuussa. Muistiinpanot ovat ainutlaatuinen aarreaitta syrjäisten seutujen historialliseen elettyyn ympäristöön. Olen palannut muistiinpanojen pariin useasti, sillä Pulkkinen kuvaa niissä elävästi ja yksityiskohtaisesti ”terva-ajaksi” nimittämänsä Kainuun historian vaihetta, joka on ollut myös tämän tutkimuksen kohteena. Eräs kohta muistiinpanoissa on kiinnittänyt huomioni yhä uudelleen. Siinä Pulkkinen kuvaa tervakauden viimeisiä vuosia, jolloin ”sekaleivän” syönti oli vähenemään päin, ”huonolla pohjalla eläjät” pakenivat Amerikkaan ja toiset työn perässä pohjoisten jokien tukkisavotoille. Totunaiset asiointilat järkkäivät:

Kotiturve kävi vähitellen vieraaksi, se ei enää tuntunut isänmaalta. Ja mieli alkoi hehkua ulos väljään maailmaan pois ahtaista karsinoista. Ne laulut, joilla oli ennen kuhmolaisen henkeä virkistetty, kodin, vanhempain, kirkon ja esivallan arvoa ja kunnioitusta elvytetty, joutuivat vähitellen arvottomiksi. Vanha siiveellinen tunne hävisi. Sijaan toi maailma uudet laulut ja uudet aatteet, kaikki repivä murrosaika oli joutunut Kuhmonkin kaukaisille saloille.¹

Kaikki repivä murrosaika. Pulkkinen lennokkaassa tyyliässä voi nähdä yhtäläisyyksiä erääseen tunnetumpaan tekstikatkelmaan. Vuonna 1848 julkaisutussa *Kommunistisessa manifestissa* modernin yhteiskunnan syntyä luonnehtii se, että ”kaikki tiukkaan pinttyneet suhteet ja niihin liittyvät vanhastaan arvossa pidetyt käsitykset ja näkemykset hajoavat”, ja ”[k]aikki säätyperäinen ja pysyväinen haihtuu utuna ilmaan, kaikki pyhä häväistään, ja ihmisten on lopulta pakko katsoa elämäntilannettaan ja keskinäisiä suhteitaan vailla harhakuvia.”² Maailmanmenoa tarkkaan seurannut Pulkkinen ei koskaan lukenut Karl Marxia ja Friedrich Engelsiä. Eikä hän heidän kielioppia kaivannutkaan

¹ Pulkkinen 1913, 19. Pulkkinen kuolinvuosi ei ole tiedossa. Pulkkinen omakohtaiset havainnot painottuvat 1870-luvun alun ja 1900-luvun ensimmäisten vuosien välille. Pulkkinen oli monialainen osajaa. Kuhmossa asuessaan tervatalonpoika souti Ouluun tervaa yli kaksi vuosikymmentä. Varttuneempana Pulkkinen osti tilan viljeltäväkseen Nurmeksesta. Siellä Pulkkinen toimi esimerkiksi aktiivisesti nuoriseuran luennoitsijana ja suuntasi tarmonsä karjatalouden kehittämisspyrkimyksiin. Pulkkinen Kuhmon aikoja käsittelevät muistiinpanot julkaistiin Rafael Engelbergin toimittamana kahdessa niteessä vuosina 1912 ja 1913. Engelbergin mukaan Nurmekseen muuttanut Pulkkinen kaipasi lopun elämäänsä Kuhmoon ja kantoi huolta ”petäjänsyöjäkansan” vaiheista.

² Marx & Engels 1998, 40.

kuvaillakseen mestarillisesti Kainuun syrjäseutujen 1800-luvun lopulla kohtaamaa yhteiskunnallista mullistusta. Pulkkinen muistelmissa mullistus sai merkityksensä sahatöiden nousun, tukkisavottojen tuomien tulojen ja uusien teknologioiden, erityisesti Kajaaniin vuonna 1904 vihdoinkin ehtineen rautatien välityksellä. Nämä tekijät kertoivat, että asiat olivat pysyvästi muuttumassa myös syrjäisessä Kainuussa.

Muutokset eivät ilmestyneet Kainuuseen tyhjästä. Yllä lainattu katkelma edustaa Pulkkinen sanansäilytyksessä eräänlaista episteemistä katkosta, sillä käytännössä kaikki muut muistivihkojen sivut kuvaavat ”vanhojen olojen” aikaa: huuhanraantia, tervanruukkuuta, kalastusta, laiduntamista, varkauksia, kirkonpoltoa, nälkää, tauteja, velkaantumista, papin nuhdetta, kesähäiden iloa, vapaa-ajan kisailua, viinanpoltoa ja työtä – ja vielä kerran työtä. Asettamalla katkelmassaan terva-ajan vastakkain kaiken repimän murrosajan kanssa Pulkkinen antaa ymmärtää, että vanhoissa oloissa oltiin ikuisesti kiinni turpeessa, pysähtyneessä maailmassa – kunnes modernisaatio mullisti hetkessä kaiken. Pulkkinen oman kynän jälkien perusteella päinvastainen on totta. Muistiinpanojen sivut kertovat pikemmin kainuulaisen elämän jatkuvasta liikkeestä: elinkeinojen muuttumisesta, yrittämisestä, epäonnistumisesta ja uudelleen yrittämisestä, rakkaudesta ja ilosta, Oulun retkistä, kahvista, suolasta ja sokerista, valtasuhteiden heilahteluista, epäoikeudenmukaisuuden kokemuksesta ja luontokäsitysten moninaisuudesta. Erottelu vanhoihin oloihin ja mullistavaan murros aikaan rajoittaa Pulkkinen kuvailemasta näiden kahden ajan historiallista yhteyttä sekä sitä, miten ja miksi kaiken repivä murros aika ylipäättävästi tuli mahdolliseksi. Tämä annettakoon itseoppineelle Pulkkinen anteeksi, sillä teollistumisen historiallisten piirteiden korostaminen on estänyt myös historiantutkijoita näkemästä modernin yhteiskunnan synnyn pitkän aikavälin kehityspiirteitä.

Tutkimuksessani tarkastelen Pulkkinen ”vanhoiksi oloiksi” kutsumaa ajanjaksoa Kainuun historiassa. Tarkastelussa on 1800-luvun Kainuu, joka näytetään tutkimuksessa kaikkea muuta kuin pysähtyneenä, maailman hylkäämänä kolkkana. Kyseisen vuosisadan aikana syrjäinen, harvaanasuttu ja sosiaalisilta eroiltaan vähäinen maakunta kytkeytyi osaksi kapitalistista maailmanjärjestelmää ja modernisoituvan Suomen suurruhtinaskunnan kansantalouden työnjakoa. Se kulki kivisen polun yhteismetsiin nojanneesta kaskitaloudesta intensiiviseen tervatalouteen ja lopulta teollisen metsätalouden ensiaskeliin. Kainuun yhteiskunnalliset mullistukset tiivistyivät 1860-luvulla, jota voi hyvällä syyllä pitää Kainuun historian epookkisena vuosikymmenenä. Tällä vuosikymmenellä kulminoituivat *tervakapitalismiksi* kutsumani yhteiskunnallisen hallintajärjestelmän keskeiset vaikutukset: tervatalonpoikien velkaantuminen, isojaon ruokkima omistus- ja luokkasuhteiden muutos sekä useiden vakavien katovuosien vanavedessä vyöryneet kohtalokkaat suuret nälkävuodet.

1800-luvun Kainuussa ei kuitenkaan muuttuneet vain yhteiskunnalliset tekijät. Vuosisadaksi maakunnan huokosiin pesiytynyt tervakapitalismi jätti jälkeensä merkittäviä ympäristötuhoja ja mullisti sen, kuinka kainuulaisväestö hahmotti ja hyödynsi ympäröivää yhteisvaurauteen – erityisesti yhteisiin metsiin – perustunutta sosioekologista ympäristöä. Vuosikymmenien mittaan tapahtunut talouden rakenteiden, valtasuhteiden ja ideologioiden uudelleen organisoituminen järkytti perustavanlaatuisesti kainuulaisrahvaan luontokäsitystä ja arkista luonnon kanssa elämistä. Tämä kainuulaisen *eletyn ympäristön*³ mullistus ei tapahtunut ensisijaisesti paikallisesta sosiaalisesta tilauksesta tai tervanpolttajien taloudellisista motiiveista käsin, vaan mullistuksen liikkeelle sysänneet historiallisen kapitalismin voimat lipuivat Kainuuseen ulkoapäin, pitkälti oululaisten kauppahuoneiden – ”tervaporvareiden” – välittämänä. Kainuun eletyn ympäristön muutos sai kuitenkin piirteensä paikallisesti, neuvotellen, kiistellen tai väkisin. Kaikki eivät mukautuneet hiljakseen uusiin asiantiloihin tai katselleet asemansa muutosta sivusta, vaan ottivat ohjat omiin käsiinsä. Eletyn ympäristön järkkymisestä seurasi sittemmin historian hämärään painuneita sosiaalisia protesteja, jotka tukeutuivat Pulkkisen kuvaamille ”vanhoille oloille” materiaalisen perustan luoneisiin *yhteisvaurauden käytäntöihin*. Tutkimuksessani esiin nouseva Kainuun 1860-luvun sosiaalisen rosvouden ilmiö, Kiveksen rosvojen tarina, on eräs historiallinen ilmentymä tällaisesta itsepintaisesta historiallisesta yhteiskäytännöstä.

Näiden vuosisadan mittaan kehkeytyneiden – kohtalokkaalla 1860-luvulla kärjistyneiden – ilmiöiden historiallista keskinäisyhteyttä kutsun *Kainuun sosioekologiseksi mullistukseksi*. Tutkimuksessani minua on kiinnostanut pohjoinen polku kapitalismiin, toisin sanottuna se, miten kapitalistisen maailmanjärjestelmän eteenpäin puhaltamat yhteiskunnalliset suhteet pesiytyivät Euroopan yhden syrjäisimmän kulman eletyn ympäristön huokosiin. Mikään yhteiskunta ei kuitenkaan muutu vain ylhäältä päin puskemalla. Siksi olen ollut yhtä lailla kiinnostunut siitä, miten Kainuun olemassa olleet sosioekologiset suhteet vaikuttivat siihen, millaisen kehityksen alue 1800-luvun maailmanjärjestelmän ja kansallisen talouden työnjaon paineessa sai, ja miten kainuulaisväestö joutui uusiin asiantiloihin reagoimaan. Tutkimukseni osajulkaisuja ja nyt esittämäni artikkeliväitöskirjan yhteenvedoa on johdattanut ajatus siitä, että tutkimuksen kohteena ei ole ainoastaan Kainuun historia, vaan kapitalistinen maailmanjärjestelmä, jonka ympäristöhistoriallisen kehityksen

³ Eletty ympäristö on eräs tutkimukseni pääkäsitteistä. Arkikielen mahdollisista mielle yhtymistä poiketen tarkoitan sillä historiallisen ihmisyhteisön ja luonnon vuorovaikutuksen tuloksena syntyneitä sosioekologista kokonaisuutta. Eletyn ympäristön keskeisenä sosiaalisena käytäntönä on kulloinkin vallalla olevien luontokäsitysten ohjaama ihmistyö, jonka tavoitteena on turvata yhteisön parhaaksi katsomalla tavalla toimeentulon ja elämän kestävätkä edellytykset. Eletystä ympäristöstä tarkemmin ks. luku 2.3.3.

osa myös perifeerinen, tervakapitalismin valloittama Kainuu oli. Kainuun so-
sioekologinen ympäristö muodostaa ainutlaatuisen ja hedelmällisen ikkunan
kapitalismin ympäristöhistoriallista kehitystä koskevalle teoreettiselle keskus-
telulle.

1.1 MIKSI POHJOISEN KAPITALISMIN YMPÄRISTÖHISTORIAA?

Neljännesvuosisata sitten ympäristösosiologi Ilmo Massa peräänkuulutti so-
siologian ”ekologista peruskorjausta”. Suomalaisen historiallisen ympäristö-
sosiologian erästä edelläkävijää vaivasi 1990-luvun alussa kaksi asiaa. Yh-
tääältä näytti siltä, että sosiologia porskutti vakaasti kohti uutta vuosituhatta
ilman, että se oli kyennyt sisällyttämään ympäristötekijöitä tieteenalansa läh-
tökohtiin. Toisaalta Massa piti tuolloin varsin tuoretta ympäristöhistorian pe-
rinnettä vielä teoreettisesti ja metodologisesti kehittymättömänä. Massan mu-
kaan oli yhdistettävä sosiologian klassisia yhteiskuntateoreettisia vahvuuksia
ja ympäristöhistorian tuoreita otteita historiallisen ympäristösosiologian ke-
hittämiseksi. Massa esitti, että sosiologian ekologisen peruskorjauksen voisi
aloittaa yhteiskuntatieteen klassisista kysymyksistä eli tutkimalla sekä moder-
nin yhteiskunnan syntyä ja kehitystä että uudelleen tulkitsemalla sosiologian
klassisia ajattelijoita kuten Karl Marxia (1818–1883), Max Weberiä (1864–
1920) ja Emile Durkheimia (1858–1917). Sosiologista – ja miksei koko yhteis-
kuntatieteellistä – tutkimusta tulisi tällä kertaa ohjata ympäristötekijöiden si-
sällyttäminen tutkimusasetelmien ytimeen.⁴

2000-luvun kolmannen vuosikymmenen lähestyessä Massan vaatimus on
edelleen ajankohtainen. Voisi väittää, että sosiologian ekologisessa peruskor-
jauksessa on onnistuttu kehnosti. Osittain tätä selittää tieteenhistoriallinen lä-
himenneisyys. Ympäristöhistoria on kehittynyt erityisesti viimeisen kolmen
vuosikymmenen aikana menestyneeksi ja tunnustetuksi tutkimusperinteeksi.
Sen ympärille on muodostunut jatkuvasti laajentuva kansainvälinen tieteelli-
nen yhteisö, jolla on omat tieteelliset lehtensä, konferenssinsa ja (yhdyksvalta-
laiset) gurunsa. Kun moni muu yhteiskuntatiede on keskittynyt yhä erikoistu-
neempiin tieteenalakohtaisiin kysymyksiin, on ympäristöhistoria toteuttanut
tiedeyhteisöltä usein vaadittavaa monitieteisyyttä käytännössä, eikä vain juh-
lapuheissa. Ympäristöhistoria on pysynyt kirjaimellisesti kiinni materiaali-
sissa tekijöissä eli siinä, miten ihmiset ja yhteiskunnat vaikuttavat ympäris-
töön, ja kuinka vastaavasti ympäristötekijät määrittävät ehtoja yhteiskuntien
menestykselle⁵. Ympäristöhistorian voi nähdäkseni hyvällä syyllä lukea viime

⁴ Massa 1994, 24, 47.

⁵ Hughes 2008, 24–25; Myllyntaus 1991, 101–102; Saikku 2008, 9; Ruuskanen & Väyrynen 2016,

vuosikymmenten yhteiskuntatieteen ”materiaaliseksi omatunnoksi”. Edellä sanotusta huolimatta ympäristöhistoria asemoidaan edelleen visusti yhdeksi historian tutkimuksen alalajiksi, ja siten se jää näkyvyydessään perinteisten historian tutkimuksen alojen varjoon.⁶

Toisen maailmansodan jälkeisen sukupolven historiallinen sosiologia eli Massan kirjoitushetkellä myöhäisen menestyksen aallon harjalla. Kansainvälisen kukoistuksen vuosikymmeninä, 1970- ja 1980-luvuilla, niin sanottu toisen aallon historiallinen sosiologia oli vaikuttanut koko yhteiskuntatieteellisen maailman kysymyksenasetteluiden lähtökohtiin⁷. Viime vuosikymmeninä yhteiskuntatieteiden kiinnostus on suuntautunut pääasiallisesti muualle kuin historiallisiin, pitkää aikaväliä, yhteiskunnan rakenteita ja liikevoimia tai modernin yhteiskunnan ja kapitalismin syntyä ja laajentumista koskeviin kysymyksiin.⁸ Historiallinen sosiologia on säilynyt elinvoimaisena keskusteluperinteenä, mutta sen relevanssi yhteiskuntatieteen kentällä on vähentynyt.⁹ Tämä on harmillista, sillä ilmastonmuutoksen kaltaisten yhteiskuntaperäisten

⁶ Ks. esim. Cronon 1996; Mosley 2006; Hornborg 2007; Sewell 2014; Louekari 2002; Massa 2009; Ruuskanen & Väyrynen 2016.

⁷ Historiallisen sosiologian ensimmäiseen aaltoon katsotaan kuuluvan sosiologian klassinen tutkimus Marxista Weberiin ja Durkheimiin. Toisen aallon – ”historiallisen käänteen” tai ”uuden historiallisen sosiologian” – katsotaan liittyvän toisen maailmansodan jälkeen aikuistuneeseen tutkijapolveen. Sen voidaan sanoa alkaneen sellaisista töistä kuten Karl Polanyin *Suuri murros* (1944) tai Barrington Mooren vertailevaa historiallista sosiologiaa edustava *Social origins of dictatorship and democracy* (1966) ja jatkuneen eräänlaisena historiallisen sosiologian buumina, jonka tunnetuimpia kansainvälisiä edustajia ovat esimerkiksi Immanuel Wallerstein, Theda Skocpol ja Charles Tilly. Toinen aalto sitoutui pitkälti klassikoilta omaksuttuun materialistiseen historialliseen orientaatioon, mutta pyrki eroon yliabstrakteista selitysmalleista ja aktiiviseen vuoropuheluun historiallisen empirian kanssa. Toisen aallon tutkimus puolusti vahvasti ajatusta historiallisesta sosiologiasta monitieteisenä tutkimusperspektiivinä, eikä hyväksynyt sille helposti lokeroitua roolia yhtenä yhteiskuntatieteen alatieteenä monien muiden joukossa. Ks. Tilly 1981, 38–39, 100; Skocpol 1984b; Kerkelä 1992, 28–29; Ruonavaara 2005a; Saari 2006; vrt. Smith 1991, 4–7.

⁸ Esim. Lachmann 2013, 3–6; Ruonavaara 2005a; Hobson ym. 2010.

⁹ Elinvoimaisuus on tietysti suhteellista. Esimerkiksi tässä tutkimuksessa eräänä keskeisenä teoreettisena taustavaikuttimena oleva maailmanjärjestelmänalyysi vaikutti mullistavasti 1900-luvun viimeisen neljänneksen yhteiskuntatieteelliseen ja sosiologiseen tutkimukseen. Samalla esimerkiksi Immanuel Wallersteinin johtamasta New Yorkin osavaltion Binghamtonin yliopistoon sijoitetusta *Fernand Braudel Centeristä* tuli tutkimustavoitteinen ja julkaisuineen laajaa huomiota puoleensa vetänyt kansainvälinen keskusteluyhteisö. Ks. van der Linden 2008, 287; myös Peltonen 1986. Viimeisen parin vuosikymmen aikana keskuksen elinvoima on hiipunut. Vieraillessani kesällä 2017 kyseisessä yliopistossa sain kuulla keskuksen ilmeisistä vaikeuksista, ja alkuvuodesta 2018 Binghamtonin yliopisto ilmoitti sen lakkauttamisesta. Tämä kertonee kuitenkin enemmän yhden sukupolven työn päättymisestä kuin maailmanjärjestelmänalyysin tai historiallisen sosiologian vetovoimaista, joka on kasvanut viime vuosina uusien sukupolvien keskuudessa ja uusilla foorumeilla.

ympäristöongelmien aikakaudella kaivattaisiin akuutisti ymmärrystä yhteiskunnan ja luonnon pitkän aikavälin vuorovaikutuksen historiallisesta rakentumisesta sekä globaalin ja paikallisten ympäristömuutosten historiallisista suhteista. Tällaiset tarkastelutavat – pitkän aikavälin yhteiskunnallisen muutoksen sekä globaalin ja paikallisen vuorovaikutuksen tutkiminen – ovat olleet historiallisen sosiologian vahvuuksia. Tästä huolimatta askeleet ympäristötekijät sisällyttävän historiallisen sosiologian kehittämiseksi näyttävät vielä vähäisiltä¹⁰.

Ehkä jotakin on kuitenkin muuttumassa. Ottaakseni vain yhden rajoittuneen esimerkin, muutama vuosi takaperin suurlehti *New York Times* huomioi, kuinka niin sanottuihin ”suuriin kysymyksiin” keskittyvä historiallinen tutkimus oli palannut yhdysvaltalaiseen tiedeyhteisöön. Lehti kirjoitti poleemisesti: ”Aave kummittelee yliopistojen historianlaitoksilla – kapitalismin aave.”¹¹ Aaveella journalisti viittasi uuteen yhdysvaltalaiseen taloushistoriasukupolven osaan, jota kiinnostaa jälleen kapitalismin historian sekä maailmantalouden valtarakenteiden ja eriarvoisuuden tutkiminen.¹² Kyse ei toki ole vain yhdysvaltalaisesta tutkijaryhmittymästä, vaan kiinnostus kapitalismin historiaan on kasvanut yleisemmin erityisesti vuoden 2008 finanssikriisiä

¹⁰ Erääksi poikkeukseksi on luettava maailmanekologia (*world-ecology*), jossa kapitalismia koskevia maailmanlaajuisia ja paikallisia ympäristömuutoksia lähestytään maailmanjärjestelmäanalyysin, marxilaisen poliittisen taloustieteen ja viime vuosikymmenten yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen löydösten perustalta. Maailmanekologiasta keskustelen enemmän luvussa 2. Periaatteessa pitkänaikavälin sekä globaalin ja paikallisen suhteen tarkastelu on ollut ympäristöhistorian ominta alaa, mutta samalla ympäristöhistoriaa on arvosteltu teoreettisen ja historianfilosofisen keskustelun puutteesta ja sortumisesta ”naivien empirismiin”. Ks. Ruuskanen & Väyrynen 2013, 333.

¹¹ Schuessler 2013. *New York Timesin* juttu oli otsikoitu vetävästi: ”In history departments, it’s up with capitalism”.

¹² Yhdysvaltalaisista suuntausta on nimitetty löyhästi kapitalismin uusiksi historioiksi (*the new history of capitalism*) tai vain kapitalismin historiaksi (*the history of capitalism*). Näiden sateenvarjotermien alle on kokoontunut tutkijoita erilaisista lähestymistavoista ja tutkimusperinteistä, jotka jakavat käsityksen pitkän aikavälin ja taloudellisten rakenteiden tarkastelun tärkeydestä. Suuntauksen toistaiseksi tunnetummat teokset lienevät Sven Beckertin *Empire of Cotton*, jossa puuvillateollisuuden tarkastelulla luodaan maailmanlaajuinen kuva kapitalismin väkivaltaisesta historiasta, ja Edward Baptistin *The Half Has Never Been Told*, jossa orjuutta käsitellään oleellisena edellytyksenä yhdysvaltalaisen kapitalismin kehitykselle. Esimerkiksi nämä kaksi teemaa ja tarkastelutapaa ovat varsin tuttuja aikaisempien vuosikymmenten historiallisen sosiologian ja muun muassa marxilaisen historiankirjoituksen parista. Kapitalismin uudet tarinat näyttäisivätkin rakentuvan ainakin osittain edellisten vuosikymmenten historiallisen sosiologian historiakäsitysten varaan kuitenkin näistä lähtökohdista teoreettisesti keskustelematta. Ks. esim. Beckert 2014, xiv–xv. Kapitalismin uusista historioista on kirjoitettu kriittisesti jo varsin paljon. Johdatus suuntauksen lähestymistapoihin, teemoihin ja kritiikkiin ks. esim. Beckert, Burgin ym. 2014; Hyman 2013. Historian sosiologisesta ja teoreettisesta kritiikistä ks. esim. Jakes & Shokr 2017; Levy 2017. Suuntauksen keskeisten teosten taloushistoriallisista arvioista ja kritiikistä ks. Olmstead & Rhode 2017; Hilt 2017.

seuranneena vuosikymmenenä.¹³ Kriisi ja sen maailmanlaajuisiksi levinneet jälkimainingit osoittivat kylmän sodan jälkeiseen historian lopun ja liberaalin markkinakapitalismin voittokulun maailmaan enemmän tai vähemmän orientoituneelle tiedeyhteisölle kouriintuntuvasti, että historia ei ollutkaan loppunut.¹⁴ Maailmantalouden vakavat ongelmat suuntasivat jälleen kysymyksenasetteluja kapitalismiin historiallisena järjestelmänä: Miten tämä epävakaa järjestelmä oli syntynyt? Mitkä rakenteelliset tekijät, historialliset kehityslinjat tai yhteiskunnalliset liikevoimat olivat sille tyypillisiä? Toukokuussa 2018 – tämän johdantoluvun kirjoittamisen hetkinä – puolestaan juhlittiin erään historiallisen sosiologian klassikon 200-vuotissyntymäpäiviä. Lehtien palstoilla tai poliitikkojen puheissa Marxin aave vuoron perään ylistettiin taivasiin ja tuomittiin helvettiin. Vähemmälle huomiolle jäi yhteiskuntatieteilijöiden analyttiset puheenvuorot, joissa korostettiin Marxin kapitalismikritiikin avointa ja kriittistä hyödyntämistarvetta historiallisten ja nykyisten yhteiskuntien ymmärtämiseksi.

Samalla aikavälillä, jolloin historiallinen kapitalismitutkimus on tehnyt paluutaan yhteiskuntatieteisiin, on tiedemaailmassa alettu puhua yhä laajemmin *antroposeenista*.¹⁵ Tämä luonnontieteistä yhteiskuntatieteisiin uinut termi tarkoittaa uutta geologista aikakautta, jonka kuluessa ihmiskunta on muuttanut maapallon kokonaistoimintaa syvällisesti ja pysyvästi. Ilman muutaman

¹³ Kansainvälisen taloushistorian piirissä voi esimerkiksi tunnistaa kolme viime vuosina paljon huomiota saanutta kapitalismin historialliseen kehitykseen kytkeytyvää keskustelua. Ensinnäkin niin sanottu *Great Divergence*-keskustelu, jossa keskeistä on ollut uuden ajan alun Euroopan ja muun maailman taloudellisen kehityksen erkaantumisen (ja yhdenmukaistumisen) tarkastelu. Toiseksi keskustelua on herättänyt niin sanottu uuttera vallankumous (*industrious revolution*), jonka tarkastelussa on ollut teollistumista edeltävä kulutuksen kasvu. Kolmas ja eniten huomiota herättänyt keskustelu on ollut taloudellisen eriarvoisuuden kasvun ja vähentymisen historiallinen kehitys, missä keskeisessä asemassa on ollut Thomas Piketty *Pääoma 2000-luvulla* (2013) saama valtaisa suosio. Ks. Eloranta & Ojala 2018. Historiallisen sosiologian, materialistisen historiakäsityksen ja teoreettisemman kapitalismitutkimuksen perinteeseen nojaavista, tämän tutkimuksen kannalta huomionarvoisista ja tuoreimmista tutkimuksista voitaneen mainita David Graeberin monisyinen velan historiallinen tutkimus *Debt. First 5000 years* (2011), kapitalismin historian energiaperustaa luotaava Andreas Malmin *Fossil Capital* (2016), eurooppalaisen kapitalismin syntyä ja maailmanherruutta historian sosiologisesti tutkiva Anievasin ja Nisancioglun *How the West Came to Rule* (2015), Jason W. Mooren maailmanekologiaa lanseeraava perusteos *Capitalism in the Web of Life* (2015) sekä poliittisen taloustieteen piiriin kuuluva Anwar Shaikhin jättiteos *Capitalism* (2016).

¹⁴ Historian lopun loppumisesta puhumisesta on tosin siitäkin ehtinyt tulla viimeisen kuluneen vuosikymmenen aikana jo jonkunlainen herkästi toisteltava itsestäänselvyys.

¹⁵ Nykymuotoisen antroposeenikeskustelun katsotaan useimmiten alkaneen ilmakehäkemisti Paul Crutzenin lanseeratessa käsitteen käyttöön vuosituhannen vaihteessa. Yhteiskuntatieteellinen ja humanistinen keskustelu antroposeenista alkoi lisääntyä erityisesti noin vuoden 2010 tietämillä, minkä jälkeen käsitteen käyttö tieteellisissä julkaisuissa on kasvanut eksponentiaalisesti. Ks. Toivanen & Pelltari 2017.

viimeisimmän vuosisadan valtaisa ihmisvaikutusta noin 11 700 vuotta sitten alkanut poikkeuksellisen suopeiden olosuhteiden aikakausi, *holoseeni*, olisi jatkunut planeetalla ainakin seuraavat 50 000 vuotta.¹⁶ Luonnontiede yrittää siis viestittää, että kyseessä ei ole vain ihmisyhteisöjen historiallisesti aiheuttamien ympäristövaikutusten uusi vaihe, vaan ihmiskunnan aiheuttama repeämä maapallon geohistoriassa, jonka seurauksena maapallo on siirtynyt kokonaan toiseen, epävarmaan ja vaikeasti ennakoitavaan olotilaan.¹⁷ Ei siis ihme, että tiedeyhteisössä on viime vuosina jälleen esiintynyt voimistuvia vaatimuksia yhteiskunnan ja luonnon historiallisen vuorovaikutuksen ymmärtämisen asettamisesta yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen keskiöön.¹⁸ Useaan otteeseen on myös esitetty, että ihmisvaikutusten tarkastelussa erityishuomion ansaitsee sosiaalisilta ja ekologisilta muuttuksiltaan poikkeuksellisen kapitalismin aikakausi, *kapitaloseeni*.¹⁹

Nämä ajankuvat – kapitalismin ja maapallon elonkehän yhtäaikainen kriisiytyminen – ovat osaltaan vaikuttaneet siihen, että en ole nimittänyt tutkimustani historialliseksi ympäristösosiologiaksi Massan peräänkuuluttamalla tavalla, vaan *kapitalismin ympäristöhistoriaksi*. Perustelen nimitystä kahdella tavalla. Ensinnäkin tutkimukseni lähtökohtana on käsitys kapitalismista historiallisesti rakentuneena maailmanjärjestelmänä, jonka muotoutuminen ei ole ollut vääjäämättömän kehityskulun tulosta. Vaikka kapitalismille on tunnusomaista erityiset yhteiskunnallista kehitystä vahvasti ehdollistavat kaavamaisuudet ja liikevoimat, on historialle yhtäaikaisesti ominaista kontingentit piirteet, monet samanaikaiset tapahtumien ja kehitysvaihtoehtojen polut, joista toiset avautuvat ja toiset sulkeutuvat historiallisessa tilassa ja ajassa.²⁰

¹⁶ Crutzen & Stoermer 2000; Steffen, Crutzen & McNeill 2007; Steffen ym. 2016.

¹⁷ Barnosky ym. 2012; Waters ym. 2016; Hamilton 2017; Toivanen ym. 2017.

¹⁸ Esim. Chakrabarty 2009; Guldi & Armitage 2014; McNeill & Engelke 2016; Eronen ym. 2016; Toivanen & Peltari 2017.

¹⁹ Esim. Haraway 2015; Malm 2016, 391; Moore 2015a. Antroposeeni on eräs viime vuosien yhteiskunnallisessa ympäristötutkimuksessa eniten keskustelua ja kiistaa herättänyt käsite. Käsitettä on arvosteltu esimerkiksi universalisoivasta ja abstraktista historiakäsityksestä, joka sivuuttaa ympäristövaikutuksiin väistämättä kiinnittyvät valtasuhteet ja yhteiskunnalliset erot. Esimerkiksi kapitaloseenin käsitteellä on pyritty kiinnittämään huomio siihen, että maapallon toiminnan *kokonaisuutta* muuttava vaikutus on syntynyt kapitalismin aikakaudella ja sille ominaisten valtarakenteiden, liikevoimien ja luontokäsitysten puitteissa. Ks. Toivanen & Peltari 2017. Toisinaan on esitetty, että antroposeeni pitäisi korvata kokonaan kapitaloseenin (tai vaihtoehtoisesti jollakin muulla) käsitteellä. Järkevämpää lienee hyväksyä antroposeeni viralliseksi luonnontieteelliseksi geologista vaikutusta ja ajanjaksoa koskevaksi termiksi. Muilla käsitteellistyksillä voidaan lähestyä historiallisen ihmisvaikutuksen ekologisia, sosiaalisia ja kulttuurisia ominaisuuksia tai niiden keskinäisyhteyttä. Ks. Eronen ym. 2016; Toivanen ym. 2017.

²⁰ Sewell 2008, 518–519; Sewell 2014, 1–3. Nojaan kapitalismin rakenteistavien tekijöiden ja historiallisten tapahtumien kontingentin luonteen välisen suhteen tarkastelemisessa paljon sosiaalishistoriantutkija William H. Sewellin työhön. Sewellin varhaistuotantoa leimaa historiallisten tapahtumien (esimerkiksi vallankumousten) suunnan avoimuuden ja itsenäisyyden eli *tapahtumarikkaan ajallisuuden*

Tämä pätee myös – ja ehkä erityisesti – paikalliseen historialliseen kehitykseen. Vaikka siis tutkimukseni otsikossa puhun pohjoisesta polusta kapitalismin ympäristöhistoriaan, en tarkoita, että historiallisesti olisi ollut olemassa vain yksi polku, tie tai reitti, jota pitkin Kainuun kohtalo kulki. Päinvastoin: historiallisia polkuja oli monia, eikä aikalaisista olisi ollut sanomaan, mikä polku lopulta osoittautuu kuljettavaksi. Pohjoisen polun tutkimus viittaakin pyrkimykseen etsiä vastausta ennen kaikkea kysymykseen, *miksi* erilaisten historiallisten polkujen avaruudesta *huolimatta* kapitalismin kehitys sai sellaisen polun Kainuussa kuin se lopulta sai. Vaikka olen tutkimuksessani tarkastellut Kainuun sosioekologista mullistusta osana maailmanjärjestelmän kehitystä, ei paikallista muutosta tule koskaan ymmärtää ennalta määrättyneenä tai maailmanlaajuisten voimien yksiselitteisesti sanelemana²¹. Pohjoinen 1800-luvun kapitalismi nytkähteli eteenpäin yskien ja kolisten, välillä vauhti tuntui kiihtyvän, välillä otettiin reippaasti takapakkaa tai suunnattiin vaihtoehtoisille poluille – ja mikä ilmeistä, kapitalismi ei kehittynyt pohjolasakaan luonnonlain omaisesti, vaan vaati tuekseen voimallista vallankäyttöä, niin sanottuja ”talouden ulkopuolisia pakkoja”²².

Toiseksi lähtökohtanani on pyrkimys tutkia pohjoisen kapitalismin historiaa niin, että ”luonnolla todella on väliä”.²³ Lähtökohdan haaste on hankala, ja tietyllä tapaa lähes mahdoton, johtuen jo siitä, että luonto voidaan käsittää ja sitä voidaan lähestyä tutkimuksessa niin monella tavalla²⁴. Tutkimukseni ei ole perinteistä ympäristöhistoriaa. Olen toki kiinnostunut myös siitä, miten

(*eventful temporality*) painotus suhteessa yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Ks. erityisesti kokoomateos Sewell 2005, 100–103, *passim*. Myöhemmässä tuotannossaan Sewell on tarkastellut itsekkritisesti varhaisempia käsityksiään ja korostanut kapitalismille ominaisten yhteiskunnallista todellisuutta rakenteellistavien tekijöiden ja kontingenttien tapahtumien välisen suhteen ymmärtämisen tärkeyttä (eräs historiallisen sosiologian klassisimmista kysymyksistä). Sewell kutsuu kontingentteja historiallisia tapahtumia kontekstoivia välittömiä sosiaalisia tekijöitä (kuten merkitysulottuvuutta, hallitsevia teknologioita tai vakiintuneita käytäntöjä) *historian logiikoiksi*, mutta on samalla kiinnostunut *kapitalismin ajallisuuksista (temporalities of capitalism)*, jotka tavalla tai toisella ”pakenevat” tai ovat historiallisten tapahtumien ulottumattomissa niiden luonnetta ja suuntaa kuitenkin tavalla tai toisella määrittäen. Ks. Sewell 2008, 519; myös Sewell 2005, 100–103, 149–151. Historian kontingentista luonteesta ks. myös Gaddis 2002, 91–110. Myös E. H. Carrin *Mitä historia on?* (1963, alunperi 1961) on edelleen ajankohdainen klassikko historiallisten tapahtumien ja rakenteiden väliseen maailmaan.

²¹ Vrt. Haapala & Lloyd 2018, 10–11; ks. myös luku 2.2.

²² Marx 1974, 660; myös Brenner 1985a: 1985b; Wood 2002, 2–3, *passim*.

²³ Lausahduksen englanninkielisen muotoilun (”nature really matters”) voi tulkita monella tapaa. Esimerkiksi yleisenä kritiikkinä sellaista yhteiskuntatiedettä kohtaan, joka ei huomioi lähtökohdissaan luonnon merkitystä, tai sellaisten äärimmäisten konstruktivististen luontokäsitysten kritiikkinä, joiden mukaan luontoa ei ole olemassa ihmisen havainnoista riippumatta. Ks. Demeritt 2002; Kidner 2000; myös Malm 2018.

²⁴ Esim. Haila 1990, 120–123; 2004, 6–20; luonnon käsitteellistämisen problematiikkaa käsittelemään lisää luvussa 2.3.3.

luonto ja historialliset ihmisyyhteisöt vaikuttavat toisiinsa²⁵. Sen sijaan olen lähestynyt yllä mainittua haastetta rajatusta näkökulmasta eli siitä, miten kapitalismi historiallisena järjestelmänä organisoii inhimillistä ja ei-inhimillistä luontoa. Tästä näkökulmasta maailmanjärjestelmän historialliset periferiat ovat erityisen kiinnostavia: maailmantalouden historiallisilla rajaseuduilla mobilisoidut massiiviset halvan tai lähes ilmaisen luonnon ja ihmistyön resurssit ovat olleet kapitalismin toiminnan, uusiintumisen ja vallankumouksien keskeisiä edellytyksiä. Luonnolla on ollut väliä tutkimukselleni myös toisella tapaa. Olen ollut kiinnostunut siitä, kuinka kapitalismin tuottamat rakenteelliset muutokset muuttavat paikallisten yhteisöjen luonnon kanssa elämistä sekä siitä, miten paikalliset yhteisöt reagoivat näihin heidän elettyyn ympäristöönsä kohdistettuihin historiallisiin paineisiin.

1.2 TUTKIMUSASETELMA

Tutkimuksessani olen kiinnostunut tiivistetysti kahdesta asiasta. Ensinnäkin olen tutkinut, miten 1800-luvun Kainuun sosioekologinen ympäristö mullistui maailmanjärjestelmän muutosvoimien paineessa. Toiseksi minua on kiinnostanut se, kuinka kainuulaisen periferian tutkiminen voi lisätä ymmärrystä maailmanjärjestelmän historiallisesta kehityksestä. En ole siis halunnut vain tutkia ja selittää Kainuun yhteiskunnallista ja ekologista muutosta, vaan myös osallistua Kainuuta koskevien löydösten avulla laajempaan teoreettiseen keskusteluun kapitalistisen maailmanjärjestelmän kehityksestä, jonka osa Kainuun sosioekologinen ympäristö oli.

Tämän kaksinaisen asetelman saattelemana muotoilen päätutkimuskysymykseni seuraavasti: Miten ja miksi kapitalistiset yhteiskunnalliset ja ekologiset suhteet ujuttautuivat kainuulaiseen periferiaan, ja miksi maailmanjärjestelmän kontekstissa kehkeytynyt Kainuun 1800-luvun sosioekologinen mullistus sai sellaiset erityispiirteet kuin se sai?

Tutkimuskysymykseni asemoituu historiallisen sosiologian tutkimusperinteeseen. Kysymyksen tarkoituksena on kohdentaa tutkimushuomio merkittä-

²⁵ Ympäristöhistorian perinne ei suinkaan pelkisty sille usein oppikirjamaisesti annettuun – ja jo yllä mainittuun – kaksinaiseen luonnehdintaan: miten ympäristö vaikuttaa ihmisiin / miten ihmiset vaikuttavat ympäristöön. Yhteiskunnallisen vallan kysymykset eivät ole ympäristöhistorian perinteelle vieraista. Päinvastoin: vallan ympäristöhistoriallista merkitystä on tarkasteltu usein esimerkiksi erilaisiin luonnonvarantoihin liittyvien valtakamppailuiden konteksteissa. Tällaisia ovat esimerkiksi aina äärimmäisen kiinnostavat ja laajempia yhteiskunnallisia kehityskulkuja paljastavat jokien ja jokisuistojen ympäristöhistoriat. Ks. esim. White 1996b; Barca 2007; 2010; Laakkonen 2001; Louekari 2013; Autti 2013. Ympäristöhistoriallisia kysymyksiä on kuitenkin toistaiseksi kytketty harvemmin osaksi kapitalismin historian tutkimusta, kapitalismille spesifejä valtamuodostelmia tai järjestelmän teoreettista tarkastelua.

vään yhteiskunnalliseen ja ympäristön muutokseen maailmanjärjestelmän periferiassa siten, että paikallista muutosta ei selitetä pelkästään maailmanlaajuisista voimista käsin. Tavoitteena on keskittää tutkimushuomio myös siihen, miten paikalliset erityispiirteet määrittävät sosioekologisen mullistuksen kokonaisuutta.

Kapitalistisilla yhteiskunnallisilla suhteilla tarkoitetaan tutkimukseni historiallisessa kontekstissa sellaisia yhteiskunnallisia suhteita, joiden puitteissa periferian työvoima ja luonto kytketään osaksi maailmankapitalismin työnjakoa, kauppaa, tuotantoa ja maailman hahmottamisen tapoja. Kapitalistiset yhteiskunnalliset suhteet eivät tällaisessa katsannossa palaudu palkkatyömuotoiseen työhön, kuten toisinaan on yksipuolisesti ajateltu. Tarkastelussa ovat erityisesti maailmanjärjestelmän historiallisille periferioille yleiset – mutta ei vain niihin sijoittuvat – epävapaat mutta markkinoille suuntautuvat työn ja tuotannon organisoinnin muodot, jotka irrottavat työvoimaa tavaramuotoisten markkinoiden ulkopuolisista, suorista toimeentulon hankinnan edellytyksistä.²⁶ Näihin yhteiskunnallisiin suhteisiin kytkeytyvät historialliset luontokäsitykset eli yhteisöjen kiistanalaiset ja valtasuhteisiin kiinnittyvät näkemykset siitä, miten luonnon kanssa tulisi elää ja työskennellä, jotta toimeentulon muodostaminen olisi parhaalla tavalla mahdollista. Tämän vuoksi en ole tutkimuksessani puhunut ”kapeassa mielessä” yhteiskunnallisista suhteista, vaan inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon vuorovaikutuksen tarkastelun sisältävistä historiallisista sosioekologisista suhteista.

On syytä kiinnittää vielä huomiota tutkimuskysymykseni muotoon. Vaikka historiallisten ilmiöiden muutoksen luonnetta voidaan tavoitella monenlaisin kysymysmuodoin, pyrkivät miksi-kysymykset avaamaan tutkimusnäkökulman pitkän aikavälin historiallisia rakenteita luovien yhteiskunnallisten tekijöiden, tapahtumien ja kehityskulkujen muotoutumisten syille.²⁷ Tällöin tutkimuksen tehtävänä ei ole tutkia vain, miten tai millaisten rakenteiden puitteissa asiat tapahtuivat, vaan myös, millaisten yhteiskunnallisten tekijöiden ja voimien vaikutuksesta yhteiskunnalliset muutokset ja rakenteet ylipäänsä tu-

²⁶ Kapitalismin historiallisessa analyysissä perinteisesti turhan korostuneen roolin saanutta palkkatyökeskeisyyttä on kritisoitu laajasti ja useissa tutkimusperinteissä. Esimerkiksi moni sosiaalishistoriallinen, jälkikolonialistinen tai feministinen tutkimus on korostanut erilaisia palkkatyön määreistä poikkeavia työn muotoja, joiden tarkastelu on tärkeää kapitalismin kehityksen ymmärtämiseksi. Ks. erilaisista työnmuodoista esim. van der Linden 2008, 17–37; Bernstein 2010, 13–24; ks. myös luvut 3.3. ja 3.4.

²⁷ Sewell (2005, 199) on kutsunut historiallisia yhteiskunnallisia rakenteita ”menneiden tapahtumien kumulatiiviseksi lopputulemaksi”. Ehkä vielä tarkempi muoto voisi olla ”menneiden prosessien kumulatiivinen lopputulema”, mikä korostaisi myös tapahtumien taustalla olevien moninaisten ja usein pidemmällä aikavälillä kehkeytyneiden syiden prosessimaista luonnetta.

levat mahdollisiksi. Kysymällä ”miksi?” tavoittelen siis pääsyä sekä historiallisen muutoksen kontingenttiin luonteeseen että yhteiskuntien ja yhteisöjen toiminnalle ehtoja luovien yhteiskunnallisten rakenteiden muotoutumiseen.²⁸

Päätutkimuskysymykseni kannustaa kysymään joukon Kainuun historiallista kontekstia ja sen erityispiirteitä koskevia apukysymyksiä: Miten, miksi ja millaisena yhteiskunnallisena hallintamuotona tervakapitalismi levittäytyi 1800-luvun vaihteesta alkaen Kainuuseen? Millainen merkitys metsiin kytkeytyneillä yhteisvaurauden käytännöillä oli Kainuun taloudellisen elämän järjestämisen eri vaiheissa? Miksi ja millaisin sosioekologisin vaikutuksin Kainuussa siirryttiin kaskitaloudesta tervakapitalismiin? Millainen yhteys 1860-luvun kainuulaisella sosiaalisella rosvoudella oli Kainuun sosioekologiaan muutokseen, ja mitä nämä yhteydet kertovat pohjoisen kapitalismin historiallisista logiikoista?²⁹

Tutkimuskysymyksiä tehtävänä on tunkeutua yleistä taloudellisen kehityksen kuvausta yksityiskohtaisempaan ja monisyisempään historialliseen tarkasteluun. Esimerkiksi tervatalouden tarina on kuvattu historiankirjoituksessa erilaisin variaatioin varhaismoderniksi menestystarinaksi tai välttämättömäksi siirtymävaiheeksi matkalla kohti kannattavampia metsänkäyttömuotoja.³⁰ Vallankäytön, ihmis yhteisöjen sosiaalisen muutoksen ja ympäristövaikutusten tarkastelun näkökulmasta tervapolton historia on tietysti merkittävästi monisyisempi ilmiö kuin mitä yleistyksiset antavat olettaa. Suomalaisen kaskiviljelyn kriisiä on puolestaan selitetty esimerkiksi väestönkasvusta johtuneella kaskialan suhteellisella pienentymisellä, tuottavampien metsänkäyttömuotojen nousulla, lypsykarjatalouden leviämällä tai rautateiden mahdollistaman halvan ulkomaisen viljan tuonnilla.³¹ Nämä syyt ovat epäilemättä tärkeitä selittäviä tekijöitä kaskitalouden merkityksen heikkenemisessä, mutta eivät kykene selittämään kaskitalouden paikallista kriisiä Kainuussa, eivätkä ne huomioi riittävästi tärkeää sosioekologisen ympäristön hallinnan kysymystä.

Tutkimuskysymyksiäni tavoitteena on myös välttää ympäristö- ja resurssitekijöiden ylikorostuminen historiallisten muutosten selittämisessä – kapitalismin ympäristöhistoria on sosioekologisen muutoksen kokonaistarkastelua. Esimerkiksi suomalaisen tervatalouden maantieteellistä sijoittumista on aikaisemmassa historian tutkimuksessa selitetty resurssitekijöistä käsin. Klassinen esimerkki tästä on Elmo Kailan (1888–1935) näkemys tervatalouden sijoittumisesta Pohjanmaalle. Kailan mukaan Pohjanmaasta tuli Ruotsin vallan

²⁸ Ks. Skoepol 1984b, 375–378; Sewell 2005, 8, 100–102; Gaddis 2002, 99–100.

²⁹ Jokaisen tutkimusartikkelin tutkimuskysymykset olen koonnut taulukkoon 2 luvussa 1.5. Tässä käsittelyssä ovat tutkimusartikkelien ja yhteenvedon muodostamaa tutkimuskokonaisuutta koskevat kysymykset.

³⁰ Ks. artikkeli I.

³¹ Ks. artikkeli II.

aikaisen Suomen tervanpolttokeskus siksi, että maakunnan alavuus ja meren läheisyys mahdollistivat suotuisat kuljetusolosuhteet tervanpolttoon varten. Niinpä Kaila kirjoittaa, kuinka Pohjanmaan ja muun Suomen taloudellinen eroavuus johtuu ”liikennekysymyksestä”, jonka ”pohjalle rakentuu asetetun tehtävän ratkaisu”.³² Palauttamalla selityksensä luonnontekijöihin Kaila laiminlyö tervatalouden asemoitumiseen vaikuttaneet kansainvälisen poliittisen talouden ja Pohjanmaan sisäiset yhteiskunnalliset tekijät.³³ Ilmeistä on, että Kailan maantiedettä korostavalla selitysmallilla ei voida selittää tervanpolton siirtymistä 1800-luvun vaihteessa Kainuuseen, josta jo pelkkä tervankuljetus oli työn ja tuskan takana.

Tästä pääsemme kontingentin historian tarkastelun erääseen tärkeään täsmennykseen. Sen lisäksi, että kapitalismin historiallisen kehityksen analyysia ei voi palauttaa yhteen tekijään, oli se sitten yhteiskunnallinen tai ekologinen, ei myöskään historian kontingenttia luonnetta voi samaistaa sattumaan³⁴. Sattuman merkitys korostuu toisinaan sellaisissa historian sosiologisissa tarkasteluissa, joissa jokin luonnonvara lopulta ratkaisee tietyn alueen kohtalon: kivihiihi luo edellytyksen Englannin teollistumiselle tai jalometallien löytyminen jonkin eteläisen pallonpuoliskon valtion maankamarasta ”kiroaa” sen alisteiseen asemaan maailmanjärjestyksessä.³⁵ Vaikka sattumanvaraisuudella on

³² Kaila 1931, 5–7; myös Louekari 2002. Kailan ajatusmallissa matalan kehitystason yhteiskunnat ovat visusti kiinni luonnon rajoitteissa, jotka myös sanelevat elinkeinoja koskevan maantieteellisen erikoistumisen. Kiinnostavasti Kailan tutkimuksen voi nähdä ensimmäisenä suomalaisena historiantutkimuksena, jonka tarkasteluun sisältyvät vahvasti luonnon asettamat reunaehdot. Niiden huomioimisesta tulee kuitenkin Kailan tutkimuksen yleinen selitysmalli. Louekari on Kailan selitysmallia kritisoidessaan esittänyt tervanpolton siirtyneen Kainuuseen siksi, että Kainuussa oli tarjolla runsaasti tervanpoltoon soveltuvia männiköitä, jotka olivat Pohjanmaalta poltettu loppuun. Toisaalta Louekarilla on mukana siirtymää selittävä, että Kainuun pääelinkeino, kaskiviljely, oli joutunut kriisiin, minkä tilalle tervanpolto sitten astui. Louekari ei kuitenkaan mene tarkastelussaan riittävän pitkälle. Jotta kysymykseen ”miksi tervanpolto siirtyi Kainuuseen?” voidaan vastata, on analysoitava Kainuussa olemassa olleiden sosioekologisten suhteiden ja tervakapitalismin hallintamuodon kokonaisuutta. Artikkelin II myös esittää, että kaskiviljelyn lopullinen kriisi koettiin vasta intensiivisen tervanpolton ekspansion seurauksena.

³³ Suomalaisen tervanpolton ”toisesta vaiheesta” eli tervantuotannon siirtymisestä Pohjanmaalle ks. artikkeli I.

³⁴ Lahtinen 2006, 251–252.

³⁵ Eräs kiinnostava esimerkki tällaisesta lopputulemasta on nykyklassikon asemaan noussut Kenneth Pomeranzin teos *The Great Divergence*, joka tarjoaa monisyisen selityksen sille, miksi Eurooppa nousi maailmanvaltiaaksi. Vertailtuaan monipuolisesti taloudellisia, teknologisia ja poliittisia tekijöitä, Pomeranz päätyy painottamaan yllättävän vahvasti helposti saatavilla olleen edullisen kivihiihen merkitystä Englannin taloudellisen menestyksen ja maailmanvalloituksen mahdollistaneena ratkaisevana tekijänä. Tässä mielessä maailmanhistorian teollistumiskehityksen sijoittuminen syrjäiselle Brittein saarille oli sattumaa: se riippui varsin vaivattomasti saaren maaperästä kaivettavasta fossiilienergiasta. Oma käsitykseni historian kontingentista luonteesta puoltaisi sellaista näkemystä, jossa koko kysymyksen tarkastelu alkaa Pomeranzin lopputulemasta. Kivihiihi kyllä oli teollisen kapitalismin välttämätön

toki historiassa osansa, on tutkimuksessani painottunut sellainen käsitys historian kontingentista luonteesta, jossa yhteiskunnalliset valtasuhteet ja niistä kiistely ovat keskeisessä asemassa siinä, miksi jotkin historian polut avautuvat ja miksi jotkut sulkeutuvat. Historian suuntaa määrittää siten se, kuinka erilaisista yhteiskunnallisista, poliittisista ja taloudellisista asemista tulevat historialliset toimijat tarttuvat tai jättävät tarttumatta erilaisiin polkumahdollisuuksiin päämääriään saavuttaakseen.

Tutkimuskysymysten tehtävänä on johdatella myös historiallisten ilmiöiden teoreettiseen käsittelyyn. Historiallinen miksi-kysymys kaipaa aina avukseen teoreettista katsantoa ja kirjallisuutta, joiden avulla tärkeät syy-seuraussuhteet, yhteiskunnalliset rakenteet ja toimijuudet sekä näiden keskinäisyydet pystytään selkeämmin tunnistamaan, problematisoimaan ja toivottavasti myös selittämään. Historiallinen sosiologia edustaakin historiantutkimuksen piirissä lähestymistapaa, jonka julkilausuttuna pyrkimyksenä on tavoitella teoreettisia yleistyksiä yhteiskuntien historioita suuntaavista tekijöistä, ja tuottaa näin myös uusia teoreettisia välineitä yhteiskunnallisen muutoksen tutkimiseen³⁶. Siten kainuulaisen periferian tutkimus ei ole tapaustutkimus, *case study*, jonka analysoimiseen sovitetaan mekaanisesti jotakin teoreettista mallia. Pikemminkin käsillä on konkreettiseen historialliseen ympäristöön sijoitettu tutkimus, jota koskeva teorian ja historiallisen empirian vuoropuhelu luo myös edellytykset osallistua kriittisesti yleisempään modernin yhteiskunnan syntyä ja kehitystä koskevaan teoreettiseen keskusteluun.³⁷ Toiveenani on ollut, että Kainuuta koskeva historiallinen tutkimus tuottaa uusia teoreettisia näkökulmia esimerkiksi siihen, mikä on yhteisvaurauden, kaupkapitalismin, paikallisen sosioekologisen muutoksen, agraarisen velkaantumisen tai sosiaalisen protestin merkitys kapitalismin ympäristöhistoriallisessa analyysissa.

edellytys, mutta ei sen syynyn riittävä syy. Suuntaisinkin tutkimusta siihen, millaisten yhteiskunnallisten valtasuhteiden alaisuudessa kivihiihiin valjastettiin osaksi teollisia prosesseja. Tällaisesta fossiilienergian yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin kytkevästä tutkimusasetelmasta ks. esim. Huber 2009; Mitchell 2011; Malm 2016; Toivanen & Peltari 2017. Resurssikrouksen ongelmaa käsitellen lisää Andre Gunder Frankin ajattelumallia kritisoimalla luvussa 2.3.1.

³⁶ Missään nimessä tämä ei ole vain historialliselle sosiologialle ominaista, vaan myös historiantutkimuksessa noudatetaan usein näitä periaatteita.

³⁷ Vrt. Skocpol 1984a, 375, 385; 1984b, 1–2; Sewell 2005, 1–6, 12–18; Ruonavaara 2005a.

1.3 HISTORIALLINEN KONTEKSTI: KAINUUN PITKÄ 1800-LUKU

Tutkimukseni tutkimusaikavälinä on Kainuun historian ”pitkä 1800-luku”. Kyse ei ole täsmällisen tarkasti määritellystä ajanjaksosta, sillä monet tutkittavana olleet ilmiöt levittäytyvät varsinaisen yhdeksännentoista vuosisadan molemmin puolin – tai toisinaan tiivistyvät ja kiihtyvät sen sisässä.³⁸ Esimerkiksi Kainuun yhteismetsiin perustuneen kaskielinkeinon juuret ulottuvat uuden ajan alkuun saakka. Samoin tervanpolttoa harjoitettiin erityisesti alueen länsiosissa pienimuotoisesti jo 1600-luvun lopulla. Kainuulaisen ruukkiteollisuuden historia oli pääasiallisesti muutaman vuosikymmenen mittainen, kun Kiveksen rosivot mellastivat vuosikymmenen 1860-luvulla. Kainuun metsäomistusmuutosten ”hullut vuodet” ja metsäteollisuuden nousu ajoittuvat tutkimusajanjakson viimeisiin vuosikymmeniin. Suhteellisen yhtenäisen tutkimusjakson määrittelemistä, pitkää 1800-lukua, puolustaa kuitenkin tervakapitalismin keskeinen asema Kainuun yhteiskunnallisen elämän hallinnassa. Tervakapitalismi oli Oulun kauppahuoneiden välityksellä organisoitua pohjoista kauppakapitalismia, jonka keskiössä oli kainuulaisten tervatalonpoikien suorittama agraarinen ja nykymittapuilla alkeellinen kemianteollisuus. Ilman tervakapitalismin vaikutussuhteita ei voida ymmärtää kovinkaan monta ajanjakson pohjoissuomalaista yhteiskunnallista ilmiötä, niin vahvasti ne vetivät Kainuun sosiaalista elämää puoleensa. Tähän tuotanto- ja hallintajärjestelmään kytkeytyivät eritavoin niin Oulun porvareiden kyky investoida erilaisiin varhaisteollisiin tuotantohankkeisiin tai kauppahuoneiden valta hankkia laajoja kainuulaisia metsäomistuksia kuin valtion kiiruhtama isojako tai tervakuljetuksia vaanineiden Kiveksen rosvojen kohtalo.

Kainuuta pihdeissään pitäneen tervakapitalismin ajanjakson voi katsoa alkaneen 1700-luvun lopussa, jolloin tervan massamuotoinen tuotanto alkoi ensimmäisen kerran levitä alueelle. Suotuisat olosuhteet tervantuotannon leviä-

³⁸ ”Pitkän vuosisadan” ajatuksella on historiantutkimuksessa haluttu vangita pitkän aikavälin suuria yhteiskunnallisia muutoksia, joiden alkaminen tai päättyminen ei ole selvärajaista, mutta jotka muodostavat taloudellisesti, poliittisesti ja kulttuurisesti eriteltävissä olevan, usein tietyn vuosisadan pintaan levittyvän historiallisen ajanjakson. Immanuel Wallerstein (1974) käytti Fernand Braudeliin nojaten *pitkän kuudennentoista vuosisadan* (*the long 16th century*) termiä kuvatakseen feodaalisen järjestelmän murenemistä ja Länsi-Euroopan johtaman modernin maailmanjärjestelmän synnyn ja vakiintumisen aikaa. Giovanni Arrighi (1994) jäljitti *pitkän 1900-luvun* maailmanjärjestyksen ja valtahegemonian muotoutumisen taustoja ja kaavamaisuuksia aina 1200- ja 1300-lukujen Pohjois-Italian kaupunkivaltioiden kehityksestä asti kirjassaan *The Long Twentieth Century*. Myös toisenlainen jäsennyystapa on tunnettu: Eric Hobsbawm (1999) kutsui viimeksi kulunutta vuosisataa *lyhyeksi 1900-luvuksi* kirjassaan *Äärimmäisyyksien aika*.

miselle loi myös Suomen Venäjään liittämistä edeltänyt Suomen sodan päättyminen vuonna 1809, mikä rauhoitti myös Pohjois-Suomen maantieteen taloudelliselle toiminnalle³⁹. Päätepiteensä aikakausi sai noin vuonna 1904, jolloin Oulun kauppahuoneiden valtamonopoli kainuulaiseen talouselämään purkautui, kun rautatie saapui Kajaanin mahdollistaen suorat talusreitit etelään. Samoihin aikoihin myös Kajaani Oy:n perustaminen eriytti Kainuuta Oulun valtapiiiristä omaksi metsäteollisuusalueekseen.⁴⁰ Toki myös Kainuun tervantuotanto oli vähentynyt vuosisadan lopussa kansainvälisen kysynnän heiketessä, mutta yhteiskunnallisen hallinnan näkökulmasta tervakapitalismin lopulle kysyntää tärkeämpi tekijä oli Oulun kauppahuoneiden valtajärjestelmän heikkeneminen alueella. Kansainvälisen kysynnän heikkenemistä selittää siirtyminen rauta- ja teräslaivoihin, mutta vain osittain, sillä puulaivat toimivat pitkään kansainvälisessä merenkulussa niiden rinnalla. Tervaa tuotettiin Kainuussa aina 1930-luvulle saakka, tosin tuotantomäärät olivat kaukana 1800-luvun parhaista vuosikymmenistä. Itsepintainen oli myös tervanpolton ”sitkeä häntä” eli talonpoikien tervavelkaantuminen, joka jatkui aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka, jolloin inflaatio vihdoinkin kuittasi Kainuun viimeiset tervavelat.⁴¹

Tervakapitalismin puitteissa tapahtuivat myös Kainuun elinkeinojen mullistukset. Kronologisesti Kainuun sosioekologinen mullistus voidaan jakaa kolmeen pääelinkeinojen rytmiiä seurailevaan vaiheeseen: kaskitalouteen, intensiivisen tervatalouteen ja teollisten metsänkäyttömuotojen nousuun. Jako ei tarkoita, että aikaisempi pääelinkeino olisi ehtynyt täysin toisen tieltä. Esimerkiksi kaskiviljelyä jatkettiin koko ajan tervanpolton rinnalla, mutta sen yhteiskunnan kokonaisorganisaatioita koskeva merkitys lasi voimakkaasti. Samalla kaskenpoltosta tuli loppua kohden yhä epädemokraattisempaa, sillä heikkenevät kaskivarat jäivät yhä useammin maattomien ainoiksi toimentulon lähteiksi, talollisten pitäessä kiinni oikeudestaan polttaa tervaa. Näin ollen kaskiviljelyn kriisi iski kipeimmin tilattoman väestön toimeentulomahdollisuuksiin.⁴² Syrjäytetyn elinkeinon tarkastelu tuo siis esiin myös historiantut-

³⁹ Rauhoittuminen näkyi kauppahuoneiden viennin ja esimerkiksi Oulun seudun keskeisten elinkeinojen kuten laivanrakennuksen kasvussa. Ks. Ahvenainen 1985, 283; Hautala 1975, 137–156.

⁴⁰ Esim. Turpeinen 1985, 325–327; 2010, 194.

⁴¹ Hautala 1956, 236, 243–244, 291–305; Turpeinen 2010, 163. Rautatien saapuminen Kajaaniin ei tietenkään ollut välitön kuolinisku tervantuotannolle, vaan tervakauppaa jatkettiin aina 1930-luvulle saakka. Tervaa ei kuitenkaan enää tarvinnut kaupata yksinomaan Ouluun. Jo aiemmin kainuulaisen tervakapitalismin erikoispiirre, tervatalonpoikien veneitse itse organisoima tervankuljetus Ouluun oli vähentynyt. Pärjätäkseen paremmin keskinäisessä kilpailussa kauppahuoneet olivat organisoineet tervanostopaikat Paltamoon ja Kajaaniin lähemmäs varsinaista tuotantoaluetta. Kauppahuoneet lähettivät asiamiehiä kainuulaiskyliin ostamaan tervoja ja pitämään huolen, että tervatalonpojat eivät jättäneet velkojaan maksamatta tai kaupanneet tervojaan muille kauppahuoneille.

⁴² Esim. Soininen 1974, 75.

kimuksellisesti kiinnostavia luokkaperäisiä sosiaalisia jännitteitä. Elinkeinomuutos kasken, tervan ja teollisen metsänkäytön välillä on toki todennettavissa myös määrällisesti, mutta tutkimukseni kannalta keskeistä on, että kunkin elinkeinon puitteissa organisoitui omanlaisensa valta- ja hallintajärjestelmä sekä toisistaan laadullisesti poikkeava kainuulainen eletty ympäristö. On myös huomautettava, että kronologisesti toisiaan seuranneet pääelinkeinot eivät välttämättä edusta eletyn ympäristön kokonaisuutta arvioitaessa yksiselitteisesti hyppäyksiä edeltäjänsä tehokkaampaan, kestävämpään tai edistyksellisempään metsänkäyttömuotoon. On historiantutkimuksellisesti kiistanalainen, tulkinnallinen ja monisyinen kysymys, missä määrin uusi korvaava pääelinkeino todella edusti edistystä.

Mutta, miksi Kainuu? Mikä tekee tästä Suomen suurruthtinaskunnan kontekstissakin periferisestä maailmankolkasta kiinnostavan kapitalismin ympäristöhistoriallisen tutkimuskohteen? Miten maailmankapitalismia koskevat keskustelut ovat merkityksellisiä Kainuun kontekstissa? Perustelen Kainuun tutkimusmerkityksen ainutlaatuisuutta kolmella tekijällä.

Ensinnäkin Kainuu⁴³ muodosti historiallisesti erityisen sosioekologisen ympäristön, jonka pitkän aikavälin talusmaantiedettä luonnehti erityisesti kaksi tekijää: Oulujoen vesireitistö ja Kainuun metsät.⁴⁴ Ne loivat kehykset muista ympäröivistä talousalueista poikkeavalle sosioekologiselle ympäristölle, jota poliittiset hallintopiirit rangaistusvaltoineen ja verotusoikeuksineen seurailivat ja mukailivat.⁴⁵

Historiallinen Oulujoen vesistöalue ulottui Perämereltä aina autonomisen Suomen Venäjän rajalle saakka.⁴⁶ Se koostui lohisaaliidensa ja valtaisien koskiensa vuoksi kansainvälistä mainetta niittäneestä Oulujoesta sekä varsinaisesti Kainuun alueeseen luettavista suuresta Oulujärvestä, ”Kainuun merestä”, sekä erityisesti Hyrynsalmen ja Sotkamon reittien pitkistä joista ja pienistä järivistä. Tätä vesirihmastoa pitkin Kainuuseen levisi myös 1500-luvun alusta

⁴³ Kainuu oli 1800-luvulla osa Oulun läänin hallintomaakuntaa, joka kattoi nykyisen Lapin ja Oulun läänin.

⁴⁴ On huomautettava, että vesireitistö ja metsät saavat luonnontekijöinä tutkimuksen sosioekologisen ympäristön määrittelyssä korostuneen roolin. Yhtä lailla Kainuun ankarat ilmasto-olosuhteet, laajat suoalueet ja karu maaperä määrittivät ehtoja tälle agraarisen Suomen varsinaisista talousalueista reumille jääneelle kulmakunnalle sekä sen ihmisten elämälle, toimeentulonhankinnalle ja elinkeinoille. Kainuun geologisista, ekologisista ja ilmastollisista olosuhteista katso tarkemmin esim. Keränen 1984a, 219–240: 1984b, 27–38, 128–136.

⁴⁵ Vrt. Kerkelä 1992, 21.

⁴⁶ Puhun historiallisesta vesistöalueesta sen vuoksi, että 1940-luvulta alkaen rakennetut useat suuret vesivoimalat ovat muuttaneet tätä jokien ja järvien kokonaisuutta radikaalisti. Nykyinen Oulujoen vesistöalue poikkeaa ympäristöhistoriallisesti aikaisemmista ajoista myös teollisesta uitosta, metsäteollisuudesta, soiden ojituksista, asutuksesta ja maataloudesta vesistöön aiheutuneista päästöistä johtuen. Oulujoen vesistön ympäristöhistoria odottaa kirjoittajaansa, ellei sellaisen ensiaskeliksi lueta esimerkiksi Pekka Jurvelinin soutumatkakertomusta Kuhmon itäisistä kylistä Ouluun. Ks. Jurvelin 2002.

alkaen Ruotsin kruunun asutuspolitiikan kannustama savolainen uudisasutus. Se syrjäytti erityisesti liikkuvaan eränkäyntiin perustuneen saamelaisasutuksen, mutta myös saamelaisten, karjalaisten ja pohjalaisten Kainuun erämaata koskeneet, erityisesti kalastusta ja kaskeamista tarkoittaneet vuosisaitaiset yhteismaiden nautintaoikeudet.⁴⁷ Näiden uudisasutusta edeltäneiden, usein konfliktialttiiden historiallisten vuorovaikutussuhteiden perustalle rakentuivat myös kohti Venäjää kurkottaneet uuden ajan vaihto- ja kulttuuri-suhteet. Toisaalta länteen Pohjanlahteen laskeneet vesireitit muodostivat vähintään yhtä tärkeän luontaisen vuorovaikutussuunnan vaihdannalle ja kaupankäynnille. Onkin tärkeä huomata, että kaskitalouteen nojannut omavarainen Kainuu ei elänyt erityyksissä läntisistä tai maailman tuulista myöskään ennen tervakapitalismin aikakautta, vaan kainuulaiset harjoittivat Ouluun suuntautuvaa maltillista vaihdantaa jo tervataloutta edeltävillä vuosisadoilla.⁴⁸ Tärkeä vaihdantaa ja kaupankäyntiä koskeva ero tervatalouden ja omavaraisen kaskitalouden välillä muodostui siitä, että jälkimmäisessä kaupankäynti Ouluun oli mahdollisuus ja lisätienestin paikka, edellisessä puolestaan välttämättömyys ja pakko, kuten artikkelissa II esitän. Tervakapitalismin aikana Kainuusta muotoutui muusta Suomesta poikkeava Oulusta hallittu talousalue myös siitä syystä, että Saimaan kanavan valmistuttua Savon ja muun Itä-Suomen taloudellinen vuorovaikutus keskittyi Pietarin talousalueen suuntaan ja aikaisemmat länsirannikon vaikutussuhteet vähenivät⁴⁹.

Vesistön lisäksi Kainuulle leimallista olivat laajat havupainotteiset metsät. Olkoonkin, että Kainuun metsistä vähäisempi osa oli vaivattomasti tervanpolttoon soveltuvaa kuin esimerkiksi Pohjanmaalla, jonka metsät oli kulutettu vähiin 1700-luvun mittaan.⁵⁰ Tärkeimpänä luonnonressurssina metsät muo-

⁴⁷ Esim. Keränen 1984a, 349–368; Keränen 1984b, 28, 46–73; myös Soininen 1961, 137–149. Savolaisten uudisasutus oli Ruotsin kruunun ja asevoimien tukemaa. On ilmeistä, että uudisasutuksen ja saamelaisasutuksen tai perinteisiä nautintaoikeuksia hyödyntäneiden heimojen ja uudisasutuksen vuorovaikutus ei ollut pelkästään säyseää.

⁴⁸ Kainuusta käytiin aktiivista kauppavaihtoa karjalaan ja venäläiset laukkukauppiat olivat Kainuun kylissä usein tavattava näky. Ennen tervakautta Kainuun kylistä toimitettiin Ouluun voita, kuivatua järvikalaa, viljaa, riistaa ja pienimuotoisemmin myös tervaa. On myös syytä mainita, että uuden ajan alun Kainuun historia on vahvasti sotatuhojen ja hävitysten leimaama. Savolainen uudisasutus oli kaksi ensimmäistä vuosisataa vakavissa vaikeuksissa venäläisten sotajoukkojen ja ryöstöretkien pyyhkiessä useaan otteeseen Kainuun ylitse. Ks. Keränen 1984a, 433–440; 558–571; 1984b, 39–45.

⁴⁹ Hautala 1975, 175–176, 180, 227.

⁵⁰ Pentti Alhon mukaan Pohjanmaalla hidaskasvuisia mäntymetsiä ruokkineiden kuivien kankaiden osuus metsämaa-alasta oli noin 50 prosenttia ja Pohjois-Pohjanmaalla ja Tornion seudulla lähes 70 prosenttia. Vastaava luku erityisesti Kainuun pohjoisemmissa osissa oli vain alle 20 prosenttia ja itäisissäkin Kuhmon osissa vain korkeimmillaan 40 prosenttia. Alho 1968, 55–56. Alhon havainto korostaa entises-

dostivat toimintaedellytykset kainuulaiselle kaskiviljelylle, varhaiselle rauta-teollisuudelle, intensiiviselle tervanpoltolle ja lopulta 1900-luvun vaihteessa varsinaisesti vauhtiin päässeelle kainuulaiselle teolliselle metsänkätölle. Kirjaimellisesti, Kainuu eli metsistä. Kaskeamisen ja tervanpoltton lisäksi metsistä hankittiin polttopuut, rakennusaineet, laidunten aitarpeet, raudanvalmistuksen puuhiilet sekä kotitaloustarvikkeiden ja liikkumisvälineiden raaka-aineet.⁵¹ Agraariväestön talouden kiertokulussa ei siten liikkunut kovinkaan monta asiaa, jonka valmistuksessa ja liikuttamisessa ei olisi käytetty jollakin tapaa puuta – varhaisteollista aikaa voikin perustellusti nimittää ”puun ajaksi”⁵². Lisäksi metsistä nautittiin riista, marjat, sienet ja rohdot, ja yhtä lailla ne toimivat tärkeinä paikkoina laiduntamiselle ja rehun kasvattamiselle⁵³ – metsät olivat käyttäjilleen valtaisa yhteisvaurauden avaruus.⁵⁴

Metsänkätön tarkastelun yhteydessä on siten huomioitava, että kasken- ja tervanpoltto aiheutti vain osan suomalaisen agraaritalouden metsäkulutuksesta. 1800-luvulla ylivoimaisesti eniten metsää kulutti kotitalouksien energiatarve, polttopuiden hankinta.⁵⁵ Puun kotitarvekäyttö kohdisti siis metsiin merkittävän ympäristöhistoriallisen paineen. Samalla se oli maaseutuväestölle elintärkeä sosiaalinen kysymys. Ei olekaan ihme, että yhteismetsistä nautittujen polttopuiden ja muun kotikäytön rajoittaminen on historiassa aiheuttanut merkittäviäkin sosiaalisia konflikteja⁵⁶. On kuitenkin oleellista huomata, että vaikka kotitarvekäyttö muodosti määrällisesti suurimman osan metsäkulutuksesta, oli kaskitaloudella ja erityisesti tervataloudella laadullisesti ai-

tään artikkeleissa I ja II tekemääni tulkintaa, että tervakapitalismin siirtymistä Kainuuseen ei voida se-
littää vain luonnonvaroilla, vaan on analysoitava koko Pohjois-Suomen ja Kainuun sosioekologista ko-
konaisuutta.

⁵¹ Suomalaisen puun kotitarvekäytön eri muodoista ks. esim. Ruuttula-Vasari 2004, 154–160.

⁵² Warde 2006, 5–9. Vastaavasti omaa aikaamme voi luonnehtia ”öljyn ajaksi”. Meitä ympäröi esi-
merkiksi kodeissamme varsin harva asia, jota ei ole vähintään osittain valmistettu öljystä tai tuotettu ja
liikutettu paikalle öljyn voimalla. Samalla tietysti koko maailmanlaajuisen fossiilikapitalismin keskei-
senä liikevoimana on öljy. Ks. Mitchell 2011; Salminen & Vadén 2014; Malm 2016.

⁵³ Esimerkiksi Kainuussa tärkeitä olivat puronvarsiniityt, joilla kasvatettiin heinää karjalle. Hyvien
niittyjen niukkuus oli yksi keskeinen ongelma suomalaisessa varhaismodernissa maataloudessa. Se ra-
joitti osaltaan myös karjatalouden kehittymisen mahdollisuuksia, koska rehua ei ollut riittävästi tarjolla.
Tilojen kotieläimet olivat talven jäljiltä usein kuin luurankoja. Ks. Soininen 1974, 150–151.

⁵⁴ Metsästä myös ”elettiin” hyvin konkreettisesti, sillä niistä ”kiskottiin pettua”. Pettu oli pohjoiselle
kansalle jokapäiväistä leipää, mutta katovuosina petun metsiin kohdistama paine kasvoi entisestään. On
arvioitu, että yksi henkilö saattoi tarvita jopa sadan puun kuoret pettua varten. 1860-luvun nälkävuosina
arvioitiin kuusamolaisten tarvinneen satoja tuhansia runkoja pettutarpeen tyydyttämiseksi. ks. Ruut-
tula-Vasari 2004, 155.

⁵⁵ Soininen 1974, 253–255; Kunnas & Myllyntaus 2009.

⁵⁶ Ks. esim. Neeson 1993; Linebaugh 2008; Ruuttula-Vasari 2004; artikkeli III.

van erilainen sosiaali- ja ympäristöhistoriallinen merkitys: ne muodostivat agaraariyhteiskunnan ja sen sosiaalisten suhteiden organisoinnin sekä ihmisten luontokäsitysten eli yhteiskunnan ja luonnon vuorovaikutuksen perustan.

Toinen Kainuun tutkimusmerkitystä korostava tekijä on, että alueen tarkastelu muodostaa kiinnostavan ikkunan koko 1800-luvun Suomea koskevaan yhteiskunnalliseen muutokseen. Tässäkin korostuu kaksi seikkaa: Kainuun muusta Suomesta poikkeavat yhteiskunnalliset suhteet ja omalaatuinen asema teollistuvan ja maatalouttaan modernisoivan Suomen kansallisessa työnjaossa. Vaara-asutuksen vuoksi 1800-luvun kainuulainen asutus oli hajanaisista ja harvaa⁵⁷. Eräänä Euroopan taloudellisen toiminnan keskuksista etäisimpänä kolkkana se eli vielä pitkälle 1800-lukua kaskenpoltosta ja aitaamattomista yhteismetsistä. Intensiivisen tervanpolton tunkeutuminen maakuntaan ei juurikaan muuttanut asutuksen luonnetta. Niinpä historiantutkija Kustaa Hautala arvioi johtuvan hajanaisesta asutuksesta, että alueella vallitsi ”vanhoisuus ja pysyttäytyminen vanhoissa tavoissa ja totumuksissa”, missä oli syy ”tervanpolton sitkeyteen Kajaanin kihlakunnassa”.⁵⁸ Hautalalle siis tervanpolton pitkittyminen johtui pitkän vaaroja heitettyjen kainuulaisten keskuuteen pinttynneistä tavoista ja totumuksista, ei niinkään ulkoapain tulleista talouden rakenteista tai paikoista. Oikeastaan ainut tekijä, joka todella kykeni murtamaan Kainuun sosiaalisten suhteiden maantieteellistä hajanaisuutta, oli 1800-luvun puolivälissä järviolalmia hyödyntänyt varhainen rautateollisuus⁵⁹. Lyhyen kukoistuskauden Kainuussa vierailut ruukkiteollisuus keskitti ensimmäistä kertaa kainuulaista työvoimaa ja luontoa teollisen tuotannon puitteisiin ja tiiviimpiin yhteisöihin – silloin Kainuun ”tanner tärisi” ennen kuulumattomalla tavalla⁶⁰. Ei siis ihme, että rautateollisuuden romahdettua esimerkiksi pienessä Kiveksen kylässä, ruukin tarjoaman toimeentulon syrjään kiinni päässeen paikallisen väestön oli töiden kadottua katsottava jälleen todellisuutta uusin silmin.

⁵⁷ Historiallisesti muovautunutta vaara-asutusta selittävät useat, osittain keskenään ristiriitaiset tekijät. Kainuun uudisasutuksen voisi sanoa asettuneen sijoilleen vaarojen ja rantaseutujen houkuttamisen ristivedossa. Vaarat tarjosivat parhaan kaskituoton ja olivat suojassa hallalta. Toisaalta rantaseudut houkuttelivat asettumaan paikoilleen hyvien kalasaaliiden ja liikkumisyhteyksien vuoksi. Varhaista vaara-asutusta selittää myös jatkuva vihollisuha, johon oli helpompi varautua ylänkömaiden turvassa. Vaara-asutuksen voi sanoa vakiintuneen kaskitalouden aikana ja vahvistuneen myöhemmin entisestään niillä Kainuun alueilla, joilla pystyttiin elämään karjataloudesta ja pysyvistä maanviljelystä. Ks. Keränen 1984b, 148, 155–155, 205–206.

⁵⁸ Hautala 1956, 167.

⁵⁹ Toiseksi työvoimaa keskittäneeksi tekijäksi voi mainita 1800-luvun loppupuolen valtiovetoiset soiden kuivatushankkeet, joihin Kainuussa ryhdyttiin maanviljelyn edistämiseksi ja työllisyyden parantamiseksi. Hankkeiden menestys oli heikkoa. Ks. Turpeinen 1985, 136–139: ks. myös viite 165.

⁶⁰ Eino Leinon kuvaus varhaisen rautateollisuuden saapumisesta Kainuuseen. Ks. artikkeli III. Ruukkiteollisuuteen Oululaiset porvarit investoivat erityisesti laivanrakennuksen kaipaaman raudantarpeen vuoksi. Ks. Artikkeli III; Hautala 1975, 289–290, 463; Karjalainen 2000, 84–90.

Kainuulaisväestön⁶¹ sosiaaliset erot olivat maltillisia. Aatelisia ei Kainuussa ollut, eikä liioin porvaristoa. Kauppiaitakin oli hädin tuskin kourallinen, mikä johtui pitkälti siitä, että Oululaiset kauppahuoneet dominoivat alueen taloutta vielä pitkään varsinaisen maakauppakiellon purkamisen jälkeen. Näin ollen Kajaanin ”porvarit” ammensivat elämänpitimensä samoista lähteistä kuin muukin rahvas⁶², toisin sanottuna he ”elättivät itseensä kirveellä”, kaskesivat, polttivat tervaa, pitivät karjaa sekä harjoittivat erätaloutta⁶³. Myös tilallisten ja tilattomien väliset erot olivat pieniä – olkoonkin, että isojako muutti tilannetta 1860-luvulta alkaen.⁶⁴ Muuhun maahan verrattuna kainuulaisväistö oli vähävaraista ja aluetalous moderneilla elinkeinomittareilla pääomaköyhä. Toisaalta tervakapitalismia edeltäneen omavaraisuuteen nojanneen talouden

⁶¹ On tarpeen tehdä muutama selventävä huomio tutkimuksessani käytetystä agraariväestöä koskevasta käsitteistöstä. Sosiaaliset erot olivat Kainuussa muuta maata vähäisemmät koko 1800-luvun. Niinpä tilallisen ja tilattoman välinen kuilu ei ollut varsinkaan ennen isojoan vakiintumista kovin suuri. Tilannetta luonnehtii Kainuuseen etelästä matkanneiden hämmästely maakunnan heterogamiasta eli siitä, että tilalliset ja tilattomat ”naivatkin ristiin”. Maaseutuväestöllä olen viitannut yleisesti agraariväestön kokonaisuuteen. Kainuun maaseutuväestöstä olen puolestaan usein puhunut vain kainuulaisväestönä, mikä on perusteltua siitäkin syystä, että maakunnassa ei ollut aatelisia eikä juuri porvaristoakaan. Tilallisella ja talonpojalla olen Kainuun kontekstissa viitannut tilaa hallinnoineeseen ja omistaneeseen väestönosaan. Tervatalonpojalla olen viitannut tervaa tuottaneisiin tilallisiin. Tilattomat tai maattomat ovat pitäneet sisällään koko sen joukon, jolla ei ollut suoraa hallintasuhdetta maahan kuten torpparit, mäkitupalaiset tai loiset. Työni kansainvälisestä teoreettisesta keskustelusta on mainittava, että englanninkielessä *peasant*-käsitteellä viitataan usein vain yleisesti maaseutuväestön kokonaisuuteen. Suomen Ruotsin vallan ajoilta periytynyt itsenäisen talonpoikaiston asema poikkeaa merkittävästi tästä eurooppalaisen talonpojan asemaa koskevasta merkityksistä. Siten myöhemmin tutkimuksessani käytävässä teoreettisessa keskustelussa eurooppalaisen talonpojan asema vaihtelee feodaalisuhteessa elävästä talonpojasta uuden ajan alun maata vuokraavaan, mutta maattomia palkkatyöläisiä käyttävään talonpoikaan. Ks. esim. Peltonen 1992, 27; Bernstein 2010, 3–4.

⁶² Rahvaalla olen tutkimuksessani viitannut historialliseen maaseutuväestöön, jonka toimeentulon muodostus perustui vahvasti yhteisresurssien kuten yhteismetsien tai yhteismaan käyttöön. Rahvas on usein katsottu ongelmalliseksi termiksi sen negatiivisen ja halventavan konnotaation vuoksi. Poliittisen ajattelun perinteessä pitkän historian omaavaan käsitteeseen *multitude/o* (suomeksi mm. väki tai rahvas) liittyy koko joukko negatiivisia piirteitä köyhyydestä väkivaltaisuuteen. *Multitude* viittaa järjestäytymättömien, tolkkuttomien, anarkististen ja vallattomien ihmisten muodottomaan joukkoon, jolla ei ole sijaan poliittisen järjestyksen luovassa yhteiskuntasopimuksessa. Rahvaan käsitteen ei kuitenkaan tarvitse olla yksinomaan negatiivinen. Jos käsitettä arvioidaan historiallisten yhteisresurssien käyttöä koskevan keskustelun näkökulmasta, rahvas vertautuu englanninkielinen termiin *commoner*, jota käytettiin työtätekevien luokkien keskuudessa myös ylpeydellä, ja historiantutkimuksessa sitä on käytetty analyttisenä käsitteenä. Rahvas-termin käyttö korostaakin tutkimuksessani tärkeässä asemassa olleita agraariväestön yhteisresurssihin perustuneita toimeentulomuotoja. Esim. Thompson 1991, 107–108; Lina 2008, 101–104; Jakonen 2013, 25–26.

⁶³ Halila 1985, 253.

⁶⁴ Kainuun maattomien heikentyneistä olosuhteista isojoan jälkeen ks. Isohookana-Asunmaa 1980, 23–26; Turpeinen 1985, 267–269; Kyllönen 1995, 165–169.

toiminnot olivat varsin monipuolisia ja paikallisen ympäristön erityispiirteiden tuntemukseen nojannut rahvaan tietotaito rakensi turvaa riskialttiissa olosuhteissa. Pääomaköyhyydessä ja pohjoisen luonnon ehtojen puitteissa pyryvän maanviljelyn – saati teollisuuden – organisoiminen toimeentulon perustaksi oli hankalaa. Sen sijaan liikkuva ja tuottoisa kaskiviljely sekä tervanpolto luonnistuivat kainuulaista työvoimaa ja yhteismetsien antimia mobiilisoimalla. Tärkeä havainto on, että tervatalouden teknologia, osaaminen ja yhteistyö eivät olleet tuontituotetta, vaan kainuulaisen väestön kyky käyttää hyödyksi alueen sosioekologista ympäristöä oli jo olemassa kaskitalouden aikana. Tervakapitalismi vain skaalasi ja valjasti sen käyttöönsä hyvin erityisellä tavalla.⁶⁵

Tutkimusasetelmani näkökulmasta kiinnostava kysymys on, kuinka nämä syrjäiset ja omavaraiset sosioekologiset suhteet vaikuttivat siihen, millaiseksi pohjoinen tervakapitalismi muodostui, ja millaisen aseman Kainuu sai 1800-luvun maailmantaloudessa ja Suomen kansallisessa työnjaossa. Esimerkiksi Risto Alapuro on katsonut, että Ruotsin vallan ajoilta periytynyt talonpoikien itsenäinen luokka-asema ratkaisi Suomen 1800-luvun kehityksen läntisen maailmantalouden kysynnän ja Venäjän lähimarkkinoiden polttopisteessä. Symbioottinen suhde talonpoikien ja nousevan metsäteollisuuden välillä ruokki muusta Euroopasta poikenneen agraarikapitalismin, jossa maaseutukeskittymiin nousevan metsäteollisuuden puunkysyntä toi tukkikaupoista metsätuloja maansa omistaneille talonpojille, minkä turvin he kykenivät investoimaan karjatalouteen sekä modernisoimaan maanviljelyä. Samalla kehittyvä metsäteollisuus toi palkka- ja tilapäistöitä maattomalle väestönosalle. Näin kasvoi myös maaseudun ostovoima, mikä stimuloi historiallisesti vaisuja kotimarkkinoita. Näin Suomi lähti Alapuron mukaan vientiteollisuuden, karjatalouden ja aktivoituvien kotimarkkinoiden voimin kehittyvän kapitalismin, ei taloudellisen stagnaation tielle.⁶⁶

Tätä selitysmallia on kuitenkin hankala soveltaa Kainuuseen – tai vähintäänkin sen selityskyky antaa odottaa itseään 1900-luvun puolelle. Itse asiassa koko Pohjois-Suomi, Pohjanmaa mukaan luettuna, viivästyivät Etelä-Suomen

⁶⁵ Kaskitalouden työnorganisointi perustui perinteisesti perheisiin, suurperheisiin tai kaskiyhtiöihin. Kaskiyhtiöt olivat yleisiä ja tehokas tapa vaativan kaskenpolton järjestämiseksi. Tervakapitalismin voi tulkita valjastaneen nämä omavaraisen talouden organisaatio- ja osaamismuodot eli Kainuun kollektiivisen inhimillisen pääomaan käyttöönsä. Kaskiyhtiöistä ja kasken polton työnorganisoinnista ks. esim. Soininen 1961, 169–185; Keränen 1984b, 144–145; artikkeli II.

⁶⁶ Alapuro 1988, 34. Matti Peltonen asettaa tämän selityksen ainakin osittain kriittiseen valoon kyseenalaistaessa puunmyynnin merkityksen talonpoikaisessa tulomuodostuksessa. Ks. Peltonen 1992; vrt. myös esim. Åström 1988, 173–174. Alapuro pyrkii lähestymistavallaan tarjoamaan metodologisen vaihtoehdon sellaisille perinteisille Suomen kehityshistorian näkökulmille, joissa Suomi nähdään joko sen sisäisistä voimista käsin rakentuvana aktiivisena toimijana ”maailman myrskyissä” tai sopeutujana ulkopäin tuleviin paineisiin. Ks. Alapuro 2010, 528–529.

johdolla tapahtuneesta 1800-luvun teollisesta kehityksestä – joka sekin laa-
hasi Länsi-Euroopan taloudellista kehitystä jäljessä. Ruotsin vallan aikana
Suomen taloudellisen toiminnan keskuksia olivat olleet Pohjanlahden ran-
nikko ja sen kauppakaupungit. Venäjän vallan aikana rautateiden ja teollisuus-
den kehitys siirsivät kuitenkin talouden painopistettä 1800-luvulla Pohjanlah-
delta Suomenlahdelle. Modernisoituva suomalainen talous integroitui ja ver-
kottui Etelä-Suomen johdolla, kun pohjoinen osa maata jäi tästä kehityksestä
hyväksi toviksi syrjään. Onkin esitetty, että Pohjanlahden kauppakaupunkien
dominoima talousalue ei vielä 1800-luvun aikana kuulunut modernisoituvaan
talouskokonaisuuteen nimeltä Suomi.⁶⁷ Tämä näkyi myös siinä, että vaikka sa-
hateollisuutta alkoi syntyä pohjoisiin jokisuihin, tukeutui 1800-luvun Pohjois-
Suomi vahvasti Oulun kauppahuoneiden johdolla organisoituun kauppakapi-
talismiin.

Tässä Pohjois-Suomen kontekstissa muokkaantui myös Kainuun sosioeko-
loginen ympäristö. Kainuun olemassa olevat yhteiskunnalliset suhteet ja yh-
teismetsät mahdollistivat erityisen tervarajaseudun nousun, jonka puitteissa
kainuulainen työvoima ja luonto organisoitiin oleelliseksi osaksi kapitalistista
maailmanjärjestelmää. Kainuulaisväestöllä oli lopulta niukasti sanottavaa tä-
män hallinnan ja tuotannon järjestelmän sitkeään yllä pitämiseen 1900-luvun
ensimmäisille vuosikymmenille saakka. Esimerkiksi tervanpolttoa harjoitta-
neella Pohjanmaan itsenäisellä ja varsin hyvinvoivalla talonpoikaistolla oli
Kainuun maaseutuväestöön verrattuna vahva neuvotteluvoima rannikkokau-
punkien porvaristoon nähden⁶⁸. Pohjanmaalla tervanpoltto oli lisäksi vain
yksi toimeentulon hankintamuoto muiden ohessa, joskin pitkään tärkeä sel-
lainen. Pohjanmaalle ei muodostunut Kainuun kaltaista tervamonokulttuuria
tai velkakierrejärjestelmää. Kainuussa saatettiin tosin kokeilla esimerkiksi
ruukkiteollisuutta, mutta se ei kyennyt laajentamaan elinkeinopohjaan, vaan
oli pitkälti tuomittu epäonnistumaan pitkien kuljetusetäisyyksien ja kehitty-
mättömän tuotantoteknologiansa vuoksi, kuten artikkelissa III esitän. Oulun
kauppahuoneilla oli myös omistusktyökset 1800-luvun puolivälin jälkeen
nousseisiin Kemijokivarren sahoihin ja teollisuuslaitoksiin, joten oli ilmeistä,
että sahojen tukkipuut otettiin pohjoisten jokien varsilta ja Kainuun metsät
poltettiin tervaksi⁶⁹. Alapurin kuvaama metsäkapitalismin ja itsenäisen talon-

⁶⁷ Kaila 1931, 369; Alapuro 1988, 76; Kerkelä 1992, 22–23.

⁶⁸ Alapuro 1988, 57–59. Ilman neuvottelukeinoja eivät tosin jääneet kainuulaisetaan tervatalonpo-
jat. Tervatalonpojat esimerkiksi viivytelivät toisinaan tervantoimituksia ja pyrkivät ajoittamaan toimi-
tuksen sellaiseen aikaan, jolloin tervan hinta oli korkeimmillaan. Hautala 1956, 240–241.

⁶⁹ Koska Kainuun metsäteollisuutta ei käytännössä ollut olemassa kuin vasta 1900-luvun alkupuolella,
vaelsi tilaton kainuulaisväestö, jolla ei ollut pääsyä tervanpolttoon, 1800-luvun jälkipuoliskolla
sankoin joukoin Kemijokivarteen toivoen työtä sahoilta ja tukkisavotoista. Hautala 1956, 299; Kyllönen
1995, 168.

poikaiston symbioosi siis todella odotti syntymistään. Kainuun talonpojat eivät vaurastuneet metsämyynneille samaan tapaan kuin etelän talonpojat, sillä metsäomaisuus keskittyi juuri Pohjois-Suomessa paitsi valtion myös Kainuun velkaantuneiden tervatalonpoikien turvatonta asemaa metsäkaupoissa hyödyntäneiden metsäyhtiöiden käsiin. Maattomat puolestaan vaeltelivat talosta taloon toimeentulon syrjän toivossa.

Kolmanneksi Kainuun luonnon ja työvoiman hallintaan kehkeytynyt tervakapitalismi mahdollistaa kiinnostavan ja uusia tulkintoja luovan teoreettisen keskustelukontekstin sille, mikä merkitys periferioilla ja niiden hallinnalla on maailmanjärjestelmän kehityksessä, ja millaisin teoreettisin työkaluin kapitalismin ympäristöhistoriaa tulisi tutkia ja selittää. Kainuun sosioekologinen mullistus on mahdollistanut useamman kapitalismin syntyä ja kehitystä koskevan teoreettisen lähestymistavan, näkökulman ja käsitteen kriittisen arvioinnin ja uudelleenkehittelyn tutkimusartikkeleita koskeneen työn varrella, ja lopulta teoreettisten tulosten kokoamisen käsillä olevaan yhteenvetolukuun. Erityisesti olen tutkimuksessani voinut kehittää seuraavia teoreettisia näkökulmia ja käsitteitä.

Historiallisen sosiologian piirissä on käyty pitkään kiistelyä siitä, syntykö ja kehittykö kapitalismi niin sanottujen *ulkoisten* vai *sisäisten* tekijöiden välityksellä. Ulkoisia tekijöitä painottaneissa analyyseissä on korostunut erityisesti kaupan ja maailmanmarkkinoiden laajentumisen merkitys. Sisäisiä tekijöitä korostavat teoretisoinnit ovat painottaneet muutosta yhteiskuntien luokka- ja tuotantosuhteissa tai *yhteiskunnallisissa omistussuhteissa*. Korostamalla luokkasuhteiden teoreettista merkitystä on usein aliarvioitu kaupan ja markkinoiden merkitystä yhteiskunnallisena muutosvoimana. Tai vastaavasti toisin päin: korostamalla tutkimuksessa kauppaa ei ole huomioitu riittävästi luokka-, tuotanto- tai valtasuhteiden mullistuksia. Tutkimukseni puolustaa kantaa, jonka mukaan on analysoitava molempien tekijöiden vaikutusta maailmanjärjestelmään kuuluvissa konkreettisissa historiallisissa tilanteissa. Toisin sanottuna on tarkasteltava sitä, ”miten *ulkoinen* on vaikuttanut Suomen *sisällä*, suomalaisten keskinäisiin suhteisiin ja erityisesti suomalaisten välisiin ristiriitoihin”⁷⁰ – kuitenkin sillä täydennyksellä, että alueellinen erityistarkastelu voi valaista myös kansallisen tason kehitystä uusin tavoin. Tämän vuoksi tarkastelen tulevissa luvuissa sekä historiallisen kaupan kykyä luoda kapitalistisen tuotantotavan edellytykset että luokka- ja omistussuhteita suoraan muuttavia valtatekniikoita.

Edellä sanottu tarkoittaa, että historiallisen muutoksen ymmärtämiseksi on myös liikuttava makroteorioiden maailmasta historiallisen elämän ruohonjuuritasolle. Kainuun tarkastelu osoittaa, että ruohonjuuritason agraariyhteisöjen sosiaalisten suhteiden muutoksessa *velka* on tärkeä historiallinen mekanismi, mutta myös keskeinen sosioekologisia mullistuksia liikkeelle laittava

⁷⁰ Alapuro 2010, 528–529.

voima, ja tällaisena sen rooli on kapitalismin kehitystä koskevassa kirjallisuudessa toistaiseksi aliteoretisoitu. Kainuun tarkastelu osoittaa, että agraariyhteisöjen velkaantuminen muodostuu kuitenkin todelliseksi muutosvoimaksi vasta silloin, kun se yhtyy muihin yhteiskunnallisiin mekanismeihin, kuten valtion kykyyn toteuttaa väestön omistuspohjaa (isojako) ja hallintaa (verotus) koskevia muutoksia. Artikkelissa II teoretisoinkin valtion eräänlaiseksi ”ympäristönluojaksi” (*environment-making state*), joka yhtäältä teknologia- ja infrastruktuuriratkaisuilla luo mahdollisuuksia luonnontekijöiden intensiiviseksi haltuunottamiseksi, ja toisaalta syrjäyttää yhteisvaurauden *aitaamisella*⁷¹ – Kainuun kontekstissa myöhään toimeenpannulla isojaolla – merkittävän osan agraariväestöstä ja heikentää radikaalisti sen kykyä päättää eletyn ympäristön kehityksen suunnasta. Yhteisvaurauden aitaaminen on eräs historiallisen kapitalismin tutkimuksen keskeisistä työkaluista, ja sellaiseksi teoretisoituna se avaa uusia tulkinnanmahdollisuuksia esimerkiksi suomalaisen isojaon historiaan ja siihen kytkeytyneisiin *sosiaalisiin protesteihin*, joiden merkitystä tarkastelen erityisesti Kiveksen rosvojen tarinaa käsittelevässä artikkelissa III.

Eräänä tärkeimpänä Kainuun historiallista kontekstia koskevan teoreettisen keskustelun antina on havainto, että kapitalismin kehitystä ei voida selittää vain nojaamalla ”puhtaisiin” yhteiskunnallisiin tekijöihin. Analysoimalla Kainuuta maailmanekologisenä *tervarajaseutuna* osoitan, että maailmanjärjestelmän rajaseuduilla lähes ilmaiseksi mobilisoitu inhimillinen ja ei-inhimillinen luonto ovat olleet kapitalismin uusiutumiskyvyn ja sen vallankumousten välttämättömiä edellytyksiä. Kansainvälisen kirjallisuuden ja Kainuun historiallisen tarkastelun vuoropuhelulla pyrin myös osoittamaan, että modernille ajattelulle usein tyypilliseksi nimetyn luonnon ja yhteiskunnan välisen erotellun vahvistaminen ja sen muuttaminen yhteiskunnan organisoinnin perusperiaatteeksi ovat keskeinen osa kapitalismin historiaa niin sen keskuksissa kuin periferioissa.

1.4 TUTKIMUKSEN AINEISTO JA AIEMPI TUTKIMUS

Tutkimukseni tavoitteena on ollut ymmärtää kapitalistisen maailmanjärjestelmän pohjoisen periferian ja rajaseudun yhteiskunnallista ja ekologista muutosta. Samanaikaisesti olen pyrkinyt Kainuun historiallista kehitystä koskevien löydösten pohjalta arvioimaan kriittisesti kapitalismin kehitystä koskevia teorioita ja uudelleen tulkitsemaan niitä. Tämä tavoitteenasettelu on määritellyt myös tutkimusaineistoni käytön painopisteitä. Tutkimukseni ei ole siinä

⁷¹ Ks. erityisesti luku 3.2 sekä artikkelit IV ja V.

mielessä tavanomaista historiankirjoitusta, että korostuneena tekijänä olisi alkuperäislähteiden varaan rakentunut esitystapa. Sen sijaan tutkimukseni läh-
tökohtia voi kutsua teoriavetoiseksi historialliseksi sosiologiaksi tai historian-
tutkimukseksi⁷². Niinpä tutkimukseni aineisto on koostunut pääasiallisesti
olemassa olevasta – vaihtelevia esitysmuotoja ja eri tutkimusperinteitä käsit-
tävästä – historiantutkimuksesta ja sen tuloksista. Tällainen aineistolähtö-
kohta on ollut perinteisesti vieras primäärilähteitä arvostaville historioitsi-
joille, vaikka uusien tulkintojen perustaminen olemassa olevaan tutkimukseen
on yleistä myös suuressa osassa tieteellistä historiantutkimusta⁷³.

Historiallisen sosiologian ja historiantutkimuksen aineiston käyttöä koske-
vista eroista on keskusteltu 1970-luvulta lähtien. Jyrkintä metodologista kan-
taa edustaa historiantutkija John Goldthorpe, jonka mukaan historiallinen so-
siologia on ”epätiedettä”, koska se on erällä tapaa tulkintojen tulkintaa, eikä
sillä siten ole kosketusta historiallisiin faktoihin⁷⁴. Heikki Kerkelän mukaan
tällainen aineiston käyttöä koskeva kritiikki on tarpeellista, ja se toivottavasti
kannustaa historiallisen yhteiskunnallisen muutoksen tutkijoita mahdollisim-
man täsmälliseen työskentelyyn. Kritiikki kuitenkin kiinnittää teoreettisen
työskentelyn ja historiallisen tapahtumakontekstin välisessä jännitteessä huo-
mion vain yhteen tekijään eli evidenssin käyttöön, ja jakaa sen perusteella tuo-
mioita kokonaisille tutkimussuuntauksille.⁷⁵

Tutkimuksessani ei ole tavoiteltu niinkään uuden aineiston esittämistä,
vaan uusien tulkintojen tekemistä luomalla ja koettelemalla käsitteitä jatku-
vassa historiallisen kontekstin ja teoreettisen kirjallisuuden vuoropuhelussa.
Historiallista sosiologiaa koskevassa aineistokysymyksessä onkin tärkeämpää

⁷² Tarkastelen tarkemmin historiantutkimuksen ja historiallisen sosiologian ”työnjakoa” seuraava-
vassa pääluvussa. Tässä vaiheessa voinee huomauttaa, että ”ei-yhteiskuntatieteellistä historiantutki-
musta” nimitetään toisinaan historiatieteen kehitystarkasteluissa *historiankirjoitukseksi* ja teoreettisen
selittämiseen hylkivästi suhtautuvaa, puhtaaseen empiriaan nojaavaa historiankirjoittajaa *historioitsi-
jaksi*. Vastaavasti historian (yhteiskunta)tieteellistä luonnetta painottaisivat tällaisessa jaottelussa ter-
mit historiantutkimus ja historiantutkija. ks. esim. Kalela 2000, 14. Kuten Jorma Kalela toteaa, on ky-
seenalaista, missä määrin tällainen jaottelu on järkevää tai todellisuuteen perustuvaa. ”Historiankirjoit-
tajakin” nojaa vähintään jonkunlaisiin teoreettisiin jäsenyyksiin ja käsityksiin yhteiskuntarakenteista,
vaikka hän ei näitä eksplisiittisesti työssään erittelisikään.

⁷³ Puhumattakaan historiantutkijoiden yleisesityksistä, joissa uudet tulkinnat usein perustuvat ole-
massa olevan tutkimuskirjallisuuden syntetisointiin ja uudelleen tulkintaan tutkimustehtävän näkökul-
masta. Ks. Kerkelä 1992, 46–50.

⁷⁴ Golthorpe 1991, 219–226.

⁷⁵ Kerkelä 1992, 49–50; myös Saari 2006, 19. Vain harva allekirjoittaa Golthorpen näkemyksen, me-
nettäisihän silloin merkityksensä esimerkiksi merkittävä osa historiallisen yhteiskuntatieteen klassi-
sista perinteestä. Samalla käytännössä myös vertaileva historiantutkimus tulisi mahdottomaksi, koska
tukijan pitäisi aina perehtyä vertailtavien kontekstien kaikkeen alkuperäisaineistoon. Yhtä lailla tieteel-
liset historiankirjoituksen yleisteokset muuttuisivat epätieteeksi, koska ne sisältävät pääasiallisesti tul-
kintaa toisten tekemistä tutkimuksista.

kiinnittää huomio siihen, *miten* aineistoa käytetään, toisin sanottuna, mikä on aineiston suhde tutkimuksen tutkimusasetelmaan, tutkimusotteeseen ja teoreettiseen tulkintaan. On huomionarvoista, että historiallisen sosiologian ja ympäristöhistorian perinteitä yhdistää erityisesti sekundaarisen aineiston käytön painotus, mutta myös uusien synteisien ja tulkintojen tekeminen sekä usein pyrkimys nostaa historiallista muutosta koskeva keskustelu yleisemmälle abstraktiotasolle. Olenkin pääasiallisesti pyrkinyt noudattamaan yleistä historiallisen sosiologian metodologista ohjenuoraa: olemassa olevien historiantutkimuksen löydösten lisäksi olen käyttänyt alkuperäislähteitä aina silloin, kun se on ollut tutkimusasetelman ja tarvittavan lisätiedon hankkimisen näkökulmasta tarpeellista ja mahdollista.⁷⁶

Käyttämäni tutkimuskirjallisuuden voi jakaa teoreettista ja historiallista kontekstia koskevaksi. Tutkimukselleni relevanttia kansainvälistä ja suomalaista teoreettista kirjallisuutta ei ole tarpeen esitellä tässä yhteydessä, vaan keskustelen sen kanssa kattavasti luvuissa 2 ja 3. Kainuun historiallista kontekstia koskevalla aiemmalla tutkimuksella on puolestaan usein ollut tutkimukselleni kahtalainen funktio. Erityisesti sellainen aikaisempi kirjallisuus, joka on lähestynyt Pohjois-Suomea julkilausutusti historiallisen sosiologian ottein, on yhtäältä osallistunut suoraan teoreettisen kontekstini keskusteluun ja toisaalta toiminut tutkimukseni tarpeellisenä historiallisten löydösten aineistona. Käytännössä jako teoreettiseen ja historialliseen kirjallisuuteen on häilyvä, sillä yhtä hyvin esimerkiksi Kainuuta koskeva akateeminen historian-tutkimus tai ammattimainen paikallishistoriallinen tutkimus on tuottanut minulle lukuisia teoreettisia havaintoja, vaikka itse kirjallisuudessa historiallisia ilmiöitä ei välttämättä jäsennetä teoreettisesti.

Tutkimuksen historian sosiologinen aineisto koostuu kolmesta aineistotyypistä. *Alkuperäisaineisto* sisältää esimerkiksi aikalaiskuvauksia, valtionhallinnon teettämiä katselmuksia, lehtiaineistoa ja kaunokirjallisuutta. *Perustutkimusaineisto* on sisältänyt historiatieteen mukaiset paikallishistoriat sekä populaarimman, usein paikallishistoriantutkimuksia hyödyntävän tietokirjallisuuden. Kolmannen aineistotyypin ovat muodostaneet *tieteelliset historiantutkimukset* usein akateemiset väitöskirjat tai tutkimukset, jotka eroavat systemaattisen akateemisen esitystavan vuoksi ammattimaisista paikallishistorioista.⁷⁷ Käytössä ollut Kainuun historiallista kontekstia koskeva aikaisempi tutkimuskirjallisuus voidaan jakaa kolmeen tutkimustyyppiin näkökulman ja tutkimusperinteen perusteella: historian sosiologinen tutkimus, Kainuun sosiaalishistoria sekä Pohjois-Suomen ympäristö- ja metsähistoriantutkimus.

⁷⁶ Tällaisesta aineiston käyttötavasta ks. Skocpol 1984b, 381–383; Kerkelä 1992, 46–50; Massa 1994, 27. Tutkimuksessa käytetyt aineistotyypit on eritelty taulukkoon 2 luvussa 1.5.

⁷⁷ Vastaavan kaltaisesta aineistajaottelusta ks. esim. Massa 1994; Kerkelä 1992: 1994.

Esittelen seuraavaksi tiiviisti näistä kolmesta tutkimusperspektiiveistä työleni relevantteimmat ja läheisimmät tutkimukset. Kiinnitän samalla huomion siihen, miten aikaisempi tutkimus eroaa tutkimusnäkökulmastani.

Pohjois-Suomen historian sosiologista aikaisempaa tutkimusta edustavat esimerkiksi Heikki Kerkelän teokset *Kauppias, talonpoika ja maailmanmarkkinat* (1992) sekä *Vanhan maailman peilissä* (1994). Kerkelän tutkimukset ovat olleet arvokkaita Pohjois-Suomen kauppakapitalismin, työvoiman ja metsäresurssien tarkastelun historian sosiologisessa jäsentämisessä. Edellisessä tutkimuksessa Kerkelä keskittyy erityisesti Pohjanlahden kauppiaiden ja talonpoikien suhteeseen ”esiteollisena aikana”, ja oman tarkastelunsa saa myös pohjoinen tervakauppa. Jälkimmäinen teos laajentaa tällaisen ”pohjoisen aineiston” tarjoaman näkökulman modernin yhteiskunnan syntyä koskevaksi laajemmaksi teoreettiseksi tutkimukseksi. Kerkelä tarkastelee pohjoista aineistoa kuitenkin pääasiassa kauppaa painottavin makrotason historiallisen sosiologian ottein ja esimerkiksi paikallista elämänpiiriä koskevat valtamekanismit tai ympäristömuutos jäävät tutkimuksissa vähäisemmälle tarkastelulle.

Ilmo Massan *Pohjoinen luonnon valloitus* (1994) täydentää ympäristöteki-
jöllä sitä, mihin Kerkelän tutkimukset historian sosiologiana jäävät, ja ulottaa ympäristösosiologisen tarkastelun aina 1900-luvun lopulle saakka. Pohjois-Suomen yhteiskunnallisen ja ekologisen muutoksen Massa käsitteellistää erityisesti ”ryöstötaloudeksi” hyödyntäen esimerkiksi historiantutkija Harold Innisin tapuliteoriaa⁷⁸ ja maailmanjärjestelmänalyysin periferiätarkastelun työkaluja. Toisin kuin Kerkelä, Massa ei viittaa laajemmin kapitalismin kehitystä koskevan teoreettisen kirjallisuuteen, ja vaikka pohjoisen luonnon valloituksen pitkän aikavälin analyysi kattaa laajalla maantieteellisellä alueella useita elinkeinoja, ei tarkastelussa päästä makrotason tarkastelupainotuksesta johtuen käsiksi siihen, miten paikallinen väestö reagoi historiallisiin sosioekologisiin muutoksiin. Kerkelän ja Massan tutkimuksista voidaankin ottaa jatkoaskeleita kiinnittämällä tutkimus lähemmin erityiseen sosioekologiseen ympäristöön ja altistamalla sitä koskevat löydökset vuoropuheluun kapitalismin kehitystä analysoivan klassisen ja viimeisimmän teoreettisen kirjallisuuden kanssa.

⁷⁸ Suomessa tapuliteoriaksi (*staple thesis*) nimitetyssä Innisin (1930/1999) klassisessa näkökulmassa periferian kehitystä tarkastellaan maailmanmarkkinoihin kytkeytyneen vientisektorin välityksellä keskittyen usein yhteen keskeiseen matalan jalostusarvon tapulituotteeseen (*staple product*). Tapuliteoriassa paikallisen kehityksen, tuotetun tuotteen jalostusarvon ja tuotantovolyymien ratkaisee alueen maantieteellinen sijoittuminen ja maailmanmarkkinoiden kysyntä. Suomessa tapuliteoriaa tai sen laajennettuja sovelluksia on käytetty usein historiallisessa sosiologiassa ja ympäristöhistoriassa. Ks. esim. Massa 1983, 19–20; Massa 1994, 19–23; Kerkelä 1994, 178–181, Björn 2000, 16–17; myös Åström 1988, 10, 56.

Kainuun sosiaalishistoriallisista tutkimuksista korvaamattomia keskustelukumppaneita ovat olleet Antero Heikkisen *Kirveskansa*-tutkimussarjan kolme osaa (1988: 1997: 2000). Niissä Heikkinen uuttaa tarkalla mikrohistoriallisella otteella oikeusasiakirjoista esiin 1800-luvun kuhmolaisen maaseutuväestön hämmästyttävän elämän kirjon. Tutkimuksissa paljastuvat Kainuun itäisimmän harvaanasutun kylän siirtyminen kaskitaloudesta tervanpoltoon, talonpoikien asteittainen velkaantuminen, isojaon tuottama valtasuhteiden ja oikeuskäsitysten muutos sekä kainuulaisten arkeen kuuluneet tihu- ja surmatyöt. Heikkisen käsittelytapa on vahvan empiriavetoinen eikä tarkastelu useinkaan ulotu laajempien kansallisten saati maailmantalouden kytkösten analysointiin. Vastaavasti luonto on Heikkisen tutkimuksissa vahvasti läsnä kuhmolaisyyhteisön toimeentulon ehtojen tiukkana määrittäjänä, mutta luonnontekijät eivät tule osaksi yhteiskuntateoreettista pohdiskelua. Tutkimukselleni hyödyllinen metsänkäytön sosiaalishistoriaa edustava työ on myös Anne Ruuttula-Vasarin väitöskirja *”Herroja on epäiltävä aina – metsäherroja yli kaiken”* (2004), jossa tutkitaan valtion metsähallituksen ja pohjoissuomalaisen maaseutuväestön välisiä jännitteitä kruunun metsissä. Ruuttula-Vasarin käsittelyssä ovat historiallisiin tapaoikeuksiin nojanneet ja isojaon jälkeen laittomiksi julistetut metsänkäyttömuodot, joilla rahvas pyrki hankkimaan toimeentuloa uuden metsäjärjestyksen oloissa. Tärkeässä asemassa Ruuttula-Vasarin analyysissä on näiden metsänkäyttömuotojen kukistamisen merkitys Pohjois-Suomen metsien poliittisen hallinnan vakiinnuttamisessa. Ruuttula-Vasarin tulkinnat vahvistavat osittain tämän tutkimuksen havaintoja isojaon jälkeisestä laittomasta metsänkäytöstä monisyisenä ja vaihtoehtoisen elämäntavan piirteitä saaneena ilmiönä. Ruuttula-Vasari liittää analyysinsä osaksi 1800-luvun valtiiovallan ja metsien kansantaloudellisen merkityksen vahvistuvaa roolia, mutta ei analysoi kysymystä osana pohjoisen perifeerisen kapitalismin muotoutumista.

Ympäristö- ja metsähistoriallisista näkökulmista on mainittava työtäni sen alkutekijöissä inspiroinut Ismo Björnin tutkimus *Kaikki irti metsästä* (1999). Björn tarkastelee pohjoisen havumetsävyöhykkeen käytön pitkän aikavälin muutoksia luomalla katseen monipuolisesti eri metsäelinkeinoihin ja niiden ympäristövaikutuksiin. Tutkimuksessa tarkastellaan metsien hyödyntämistä erityisesti resurssin käsitteen avulla, ja pohjoisten metsien kohtalo nivotaan Suomen teollistumisen ja maailmantalouden kehityskulkuihin. Björnin tarkastelun pääpaino on kuitenkin teollisen ajan metsäresurssien hyödyntämisessä ja siihen kytkeytyvässä politiikassa. Pohjois-Suomen metsähistoriatutkimusta sisältyy myös moniin Suomen metsä- ja agraarihistoriaa koskeviin yleisesityksiin. Tällaisista voisi mainita esimerkiksi Tapani Tasasen väitöskirjan *Läksi puut ylenemähän* (2004) tai Arvo M. Soinisen klassikotutkimuksen *Vanha maataloutemme* (1974). Useista hyvin eritasoisista Kainuun tervataloutta käsittelevistä tutkimuksista mainittakoon esimerkiksi Kustaa Hautalan

Suomen tervakauppa 1856–1913 (1956), joka on edelleen aihepiirin ohittamatonta tutkimuskirjallisuutta, ja Oiva Turpeisen populaari tervahistoriikki *Mustan kullan maa* (2010).⁷⁹

1.5 ARTIKKELIVÄITÖSKIRJAN IDEA JA YHTEENVETOLUVUN RAKENNE

Tutkimukseni koostuu yhteensä viidestä tutkimusartikkelista, joista kaksi on englannin- ja kolme suomenkielisiä, sekä nyt esitettävästä yhteenvetoluvusta. Kokonaisuus sisältää kaksi teoreettista artikkelia (artikkelit IV ja V), joiden tutkimusasetelmat keskittyvät yhteisvaurauden historiallisen, taloudellisen ja poliittisen merkityksen tutkimiseen. Teoretisoin artikkeleissa yhteisvaurauden kapitalismin analysoinnin keskeiseksi käsitteeksi. Samalla luon lähtökohdat yhteisvaurauden tarkastelulle konkreettisesti historiallisessa ympäristössä siten, että yhteisvauraus kytkeytyy elimellisesti osaksi muuta perifeerisen kapitalismin tutkimuksen relevanttia käsitteistöä. Näiden kahden artikkelin avaamat teoreettiset näkökulmat ja tulokset olen uudelleen tulkinnut historialliseen kontekstiin täsmällisemmin soveltuvaksi erityisesti tämän yhteenvetoluvun alaluvuissa 3.1. ja 3.2. Kolme muuta artikkelia (artikkelit I, II ja III) sijoittuvat Kainuun 1800-luvun sosioekologiseen ympäristöön ja tarkastelevat sen muutoksen eri puolia seuraavasti: I) Kainuun tervarajaseudun syntyä; II) siirtymää kaskitaloudesta tervakapitalismiin; ja III) pienen Kiveksen kylän varhaisen rautateollisuuden romahdusta seurannutta rosvoilmiötä. Yhdessä nämä kolme artikkelia muodostavat tutkimuksen historiallisen analysointikontekstin, Kainuun sosioekologisen mullistuksen kokonaisuuden.

Artikkeliväitöskirjamuoto ei ole ollut kovin yleinen suomalaisen historian-tutkimuksen piirissä⁸⁰. Siksi on paikallaan sanoa sananen itse tutkimuksen teknisestä esitystavasta, joka poikkeaa perinteisesti käytössä olleesta monografiäväitöskirjasta. Artikkeliväitöskirjamuoto voi olla tekijälleen antoisa, mutta samalla monella tapaa haasteellinen. Artikkelimuodon puitteissa olen

⁷⁹ Mainittujen tutkimusten lisäksi Pohjois-Suomen ja Kainuun taloudellisen kehityksen valottamisessa ovat olleet hyödyllisiä useat Suomen metsä- ja sahateollisuuden taloushistorian yleisesitykset (mainittakoon esimerkkeinä Ahvenainen 1984; Åström 1988; Kuisma 2006) sekä Suomen esiteollisia agraarisia raha- ja velkaoloja käsittelevät tutkimukset (esim. Aunola 1967; Markkanen 1977; Hemminki 2014). Näihin ja muihin relevantteihin tutkimuksiin on tietysti viitattu tutkimustyön varrella, ja tutkimusten tarkemmat bibliografiset tiedot löytyvät yhteenvetoluvun ja tutkimusartikkelien kirjallisuuslueteloista.

⁸⁰ Tosin artikkeliväitöskirjat ovat yleistyneet viime vuosina kaikilla yhteiskuntatieteen aloilla, näin myös historian-tutkimuksessa. Tuntemattomia ne eivät ole olleet myöskään aikaisemmillä vuosikymmenillä.

pystynyt toteuttamaan pidemmän aikavälin laajahkoa tiedonintressiäni eli yhteiskuntateoreettisesti orientoitunutta yhteiskunnan ja ympäristön vuorovaikutuksen historiallisen muutoksen tutkimista. Osa tiedonintressin johdattelemasta työstäni on päätynyt tähän väitöskirjaan. Kunkin artikkelin näkökulmaa, käsittelytapaa ja sisältöä on niiden kirjoittamishetkellä määrittänyt kokonaistyön sen hetkinen vaihe, mutta myös esimerkiksi artikkelin julkaisuyhteys. On myös huomautettava siitä ilmeisestä asiasta, että historiallista kontekstia käsittelevien artikkeleiden ei ole ollut tarkoitus sisällyttää väitöskirjaan kaikkia Kainuun 1800-luvun tapahtumia, vaan tutkimusasetelman näkökulmasta tärkeiksi luonnehdittavat sosioekologisia muutoksia heijastavat ilmiöt. Tätä artikkeliväitöskirjan ”prosessiluontoisuutta” selkeyttääkseni olen koonnut artikkeleiden taustan, julkaisuyhteyden ja teemat taulukkoon 1.

Taulukko 1: Artikkelien otsikot, julkaisupaikat, julkaisujen temaattinen konteksti ja artikkelien teoreettinen ja historiallinen kontribuutio

Artikkeli	a) Julkaisu b) Teema	Artikkelin kontribuutio väitöskirjakokonaisuuteen
I Veloissa kuin tervanvetäjät – Velkaantumisen ja tervapolton poliittinen ekologia 1800-luvun Kainuussa	a) Niin & näin b) Velka	Velan teoretisointi perifeerisen ihmistyön ja luonnon haltuunot-strategiaksi; Tarjoaa uuden näkökulman siihen, millaisia yhteiskunnallisia valtasuhteita pohjoisen kapitalismin kehitys edellytti
II The Role of Debt, Death and Dispossession in World-Ecological Transformations: Swidden Commons and Tar Capitalism in Nineteenth-Century Finland (yhdessä Markus Krögerin kanssa)	a) Journal of Peasant Studies, korjattu, lähetetty b) Agraarikapitalismin tutkimuksen uudet teoreettiset tulkinnat	Uusi tulkinta kaskiyhteisistä elettyinä ympäristönä; Siirtymä kaskitaloudesta tervakapitalismiin tulkitaan uudella tavalla velan, syrjäyttämisen ja kuoleman yhteyttä analysoimalla; Tarjoaa tuoreen näkökulman kapitalismiteorioita koskevaan sisäisten ja ulkoisten tekijöiden ristiriitaan
II Rosvouden liike – Varhainen rautateollisuus, tervatalous ja sosiaalinen rosuvous 1860-luvun Kainuussa	a) Tiede & edistys b) Liike	Kiveksen kylän sosiaalinen rosuvous tukitaan vaihtoehtoiseksi elämäntavaksi, joka avasi neuvottelun yhteisvauraudesta; Havainnollistaa, kuinka marginaaliseksi katsottu rosvoilmiö tarjoaa metodologian historiallisen kapitalismin kehityksen analysointiin
IV Commons against Capitalism	a) Politics of Ecosocialism – Transforming welfare, Borgnäs, K. ym. (toim.) b) Talous- ja hyvinvointipolitiikan ekologinen uudistaminen	Yhteisvauraus ja aitaaminen teoretisoidaan historiallisen kapitalismin tutkimisen keskeiseksi työkaluiksi; Tarjoaa tuoreen teoreettisen näkökulman siihen, kuinka ihmisten ja luonnon hyvinvoinnin organisointia voidaan ajatella kestävästi
V Yhteisvaurauden uusi aika (yhdessä Juhana Venäläisen kanssa)	a) Talouden uudet muodot, Jakonen, M. & Silvasti, T. (toim.) b) Erilaiset heterodoksisen taloudentutkimuksen lähestymistavat	Yhteisvaurauden käsite osoitetaan historiallisten ja nykyisten talousjärjestysten ymmärtämisen ja kritisoimisen keskeiseksi näkökulmaksi; Tarjoaa tärkeitä teoreettisia välineitä historiallisten ja nykyisten yhteisten muotojen analysoimiseksi

Artikkeliväitöskirjan yhteenvedoluvun keskeisenä pyrkimyksenä on yleensä tutkimustulosten tiivis esittely. En ole kuitenkaan ajatellut yhteenve-toa vain artikkelien tulosten lyhyenä kertaamisena, vaan artikkeleita laajem-man teoreettisen ja metodologisen keskustelun mahdollisuuksien kenttänä. Olen siis nostanut yhteenvedossa teoreettisen tarkastelun kohteeksi myös sel-laisia käsitteitä, argumentteja ja historiallisia löydöksiä, joiden käsittely on jäänyt artikkeleissa rajatuksi tai tutkimuskokonaisuuden näkökulmasta vaille riittävää jatkokehittelyä. Yhteenvedon eräänä tarkoituksena on siten uuttaa julkaisurajoitteista johtuva artikkelien tiivis teoreettinen katsanto laajem-maksi teoreettiseksi ja käsitteelliseksi vuoropuheluksi.

Tutkimusartikkelien tutkimusasetelma, teoreettiset kontekstit, keskeiset käsitteet, tutkimusaineistot ja lähestymistavat olen koonnut seuraavan sivun taulukkoon 2. Parhaimmillaan taulukko voi palvella eräänlaisena käyttöliitty-mänä, joka ensinäkemältä sisältää joukon hankalammin hahmotettavia käsit-teitä, mutta joihin voi palata lukemisen edetessä tutkimuskokonaisuuden ar-vioimiseksi.

TAULUKKO 2: Osajulkaisujen tutkimuskysymykset, teoreettiset kontekstit, keskeiset käsitteet, tutkimusaineistot, lähestymistavat ja teoreettiset traditiot

	Tutkimuskysymys	a)Konteksti b)ääsitteet	Aineistot	a) Lähestymistapa b) Traditio
I	Miten ja miksi tervarajaseutu muodostui Kainuuseen? Miten ja millaisin vaikutuksin Kainuun sosioekologiset suhteet muuttuivat?	a) Maailmanjärjestelmä; Tervarajaseutu b) Kauppakapitalismi Kaupunki-maaseutu; Velkaannuttaminen	Akateeminen historiantutkimus; Paikallishistoriat; Metsäraportit; Aikalaiskertomukset	a) Historiallinen sosiologia; Ympäristöhistoria b) Maailmanjärjestelmäanalyysi; Velan yhteiskuntahistoria
II	Miten, miksi ja millaisin sosioekologisina vaikutuksina tervakapitalismi syrjäytti kaskiyhteiset?	a) Maailmanjärjestelmä; Tervarajaseutu; Eletty ympäristö b) Tervakapitalismi; Yhteisvauraus; Velkaantuminen; Yhteiskunnalliset omistussuhteet	Monitieteinen kaskitalouden tutkimus; Akateeminen historiantutkimus; Paikallishistoriat; Aikalaiskertomukset	a) Historiallinen sosiologia; Työn ympäristöhistoria; Yhteiskunnallinen ympäristötutkimus b) Maailmanekologia; Työn ympäristöhistoria; Agraarimarxismi;
III	Millainen yhteys sosiaalisella rosvoudella oli Kainuun 1860-luvun sosioekologisiin muutoksiin?	a) Rajaseutu; Eletty ympäristö b) Sosiaalinen rosvous; Yhteisvauraus; Aitaaminen	Lehtiaineisto; Tietokirjallisuus; Aikalaiskertomukset; Kaunokirjallisuus; Paikallishistoriat; Akateeminen historiantutkimus	a) Historiallinen sosiologia; Sosiaalhistoria b) Historia alhaalta; Rosvohistoriat; Avoin marxismi
IV	Miksi ja millä tavalla yhteisvauraus on jännitteessä suhteessa historiallisen kapitalismin kehitykseen?	a) - b) Yhteisvauraus; Tavara-muotoistuminen; Alkuperäinen kasautuminen; Aitaaminen; Julkinen valta	Teoreettinen tutkimus	a) Yhteiskuntateoria b) kriittinen politiikan teoria; Ekomarxismi; Yhteisvaurauden tutkimus
V	Miksi yhteisvauraus on poliittisen talouden keskeinen käsite? Miten se auttaa analysoimaan kapitalismia?	a) - b) Yhteisvauraus; Yhteismaiden tragedia; Aitaaminen; Omistus; Yhteistäminen	Teoreettinen tutkimus	a) Poliitikantutkimus; Politiikan teoria b) Yhteisvaurauden tutkimus; Poliittisen talouden tutkimus

Väitöskirjan yhteenvetoluku etenee johdannon jälkeen seuraavasti. Luvussa 2 tarkastelen ensin tarkemmin, millaisen perspektiivin historiallinen sosiologia tarjoaa historiallisen muutoksen tutkimukseen, ja millaisia historian tutkimuksen lähestymistapoja ja tutkimustraditioita olen hyödyntänyt tutkimuksessani. Tämän jälkeen tarkastelen teoreettisen selittämisen ja historiallisen ainutkertaisuuden, vääjäämättömyyden ja historian kontingentin luonteen sekä maailmanlaajuisen ja paikallisuuden välistä ongelmaa historian sosiologisessa tutkimuksessa. Tarjoan näiden ongelmien erääksi ratkaisuksi teoreettisen ja historiallisen kontekstin vuorovaikutuksen määrittelyä siten, että ne sopivat tutkimukseni näkökulmaan ja asetelmaan. Tämän ratkaisuehdotuksen hengessä perustelen, miksi olen valinnut tutkimukseni kolmeksi teoreettiseksi kontekstiksi ja historiallisen muutoksen tarkastelutasoksi *maailmanjärjestelmän, tervarajaseudun ja eletyn ympäristön*. Alaluvussa 2.3. esitän yksityiskohtaisesti näiden kontekstien teoreettisen selittämisen lähtökohdat ja kunkin tarkastelutason keskeiset yhteiskunnalliset rakenteet, hallintastrategiat ja historialliset toimijat. Samalla pohjustan myös luvussa 3 käytävää keskustelua kapitalismin kehityksen teoreettisen selittämisen haasteista kiinnittämällä huomiota erityisesti Immanuel Wallersteinin käsitykseen maailmanjärjestelmästä. Täydennän Wallersteinin työtä maailmanekologisella lähestymistavalla ja eletyn ympäristön käsitteellä, jotta luonnon ja yhteiskunnan vuorovaikutusta voitaisiin paremmin tarkastella elimellisenä osana historiallisen kapitalismin kehitystä.

Luvussa 3 esitän tutkimukseni näkökulmaa – pohjoisen kapitalismin ympäristöhistoriaa – koskevan teoreettisen selittämisen kokonaisuuden. Aloitan luvun historiallisen yhteisvaurauden instituutioiden pääpiirteiden määrittelystä. Esitän, että yhteisvaurauden käytännöt ovat usein huomattavasti monipuolisempia ja kestävämpiä kuin pessimistisiksi yhteisvaurausnäkemyksiksi nimittämäni abstraktit tarkastelutavat olettavat. Tämän jälkeen tarkastelen, miksi varhaismodernille tyyppillinen yhteisvaurauden järjestys pyyhkäistiin pois historian kartalta aitaamisen prosesseissa, ja miksi aitaaminen on kapitalismin analysoinnin keskeinen käsite. Luvun 3 kahdessa ensimmäisessä alaluvussa nojaan vahvasti artikkeleissa IV ja V esitettyihin yhteisvaurautta koskeviin teoreettisiin tulkintoihin. Tämän jälkeen tarkastelen, millaisen selitysmallin historiantukija Robert Brennerin yhteiskunnallisten omistussuhteiden käsite tarjoaa historiallisen kapitalismin uusintamisen kysymykseen, ja miksi kyseinen käsite on riittämätön selittämään kapitalistisen maailmanjärjestelmän liikkeitä ja periferioiden luonnon ja ihmistyön haltuunottostrategiota. Esitänkin, että eräs hedelmällinen tapa lähestyä kapitalismin kehitystä periferioissa on Marxin kauppakapitalismia ja erialaisia työn haltuunoton muotoja käsittelevät huomiot, joista yksi keskeisimmistä on agraariväestön velkaantuttaminen. Luvun loppuksi tarkastelen Eric Hobsbawmin (1917–2012) sosiaalisen rosvouden käsitteen ongelmia, ja kuinka käsitteen kriittinen lukeminen

avaa kiinnostavan tulkinta-avaruuden pohjoisen kapitalismin kontingenttiin ympäristöhistoriaan.

Luvussa 4 esitän tutkimukseni Kainuun historiallista kontekstia käsittelevien artikkelien (I, II, III) tiivistelmät artikkeliväitöskirjan muotomääräysten mukaisesti. Luku 5 on yhteenvedon päätäntöluku, jossa esitän tutkimukseni keskeiset tulkinnat ja tulokset. Lisäksi arvioin itsekriittisesti, mihin asti avaamallani kapitalismin ympäristöhistorian polulla on tämän tutkimuksen puitteissa päästy. Sanon myös sanasen tutkimukseni yhteiskunnallisesta merkityksestä ja jatkotutkimuksen mahdollisuuksista.

2 TUTKIMUSOTE JA TUTKIMUKSEN TEO- REETTISET KONTEKSTIT

2.1 TUTKIMUKSEN HISTORIAN SOSIOLOGISET LÄHESTYMISTAVAT

Ankkuroin johdannossa tutkimukseni historiallisen sosiologian perinteeseen. Tämä kiinnitys vaatii hieman lisäselvennystä. Mitä tarkoitetaan tutkimuksella, jonka nimessä yhdistyy kaksi klassista yhteiskuntatieteellistä tieteenalaa, historia ja sosiologia? Eräs tapa lähestyä kysymystä on tunnetun historiallisen sosiologin Charles Tillyn (1929–2008) tokaisu siitä, että koko termiä ”historiallinen sosiologia” ei olisi pitänyt koskaan keksiäkään. Tillyn mielestä ongelmana oli, että termi asemoi yhteiskunnallista muutosta historiallisesti lähestyvän tutkimusotteen sosiologian – tai vaihtoehtoisesti historian tutkimuksen – yhdeksi tutkimusalaksi esimerkiksi uskontososiologian tai poliittisen sosiologian tapaan.⁸¹ Näin ollen puhe historiallisesta sosiologiasta ei pelkästään heitä myöhäismodernissa yliopistomaailmassa luovivaa tutkijaa kahden klassisen tieteenalan maailmojen väliin, vaan itse asiassa Tillyn mukaan vesittää ”historiallisen sosiologian” sateenvarjon alle kokoontuneen yhteiskuntatieteen pyrkimystä kehittää pitkän aikavälin historiallista otetta yhteiskunnallisen muutoksen tutkimiseen. Historiallisen sosiologian olemusta onkin puolustettu sen harjoittajien keskuudessa kokoavana yhteiskuntatieteellisenä *lähestymistapana*, ja samalla 1970-luvulla alkanutta suuntautumista kohti historiallisia tutkimusasetelmia on kutsuttu ”historialliseksi käännteeksi”.⁸²

Käsitys siitä, mitä historian sosiologisen lähestymistavan puolustaminen kuitenkin tarkoittaa, vaihtelee melkoisesti. Se näyttäisi esimerkiksi viittaavaan nykyisin varsin yleisesti jaettuun käsitykseen historian tutkimuksesta yhteiskuntatieteenä, joka tekee tulkintaa historiallisesta empiriasta alati kehittyvien – ja parhaillaan toisten tieteenalojen löydöksiä hyödyntävien – teoreettisten ja metodologisten keskustelujen avulla. Tällöin voidaan sanoa, että kysymys historiallisesta sosiologiasta on jo sisällytetty historian tutkimukseen.⁸³ Toi-

⁸¹ Tilly 1981, 100.

⁸² ”Historiallisen käänteen” taustoista, tutkimusasetelmista ja sovelluksista ks. esim. Skocpol 1984b; Ruonavaara 2005a; Saari 2006.

⁸³ Esim. Haapala 1989, 15, 25; Teräs 2005, 137; Sewell 2005, 11. Historiallinen sosiologia onkin toisinaan samaistettu sosiaalhistorian perinteeseen, mihin hienosyinen teoreettinen työskentely ja jatkuva vuoropuhelu historiallisen aineiston kanssa on aina kuulunut.

senlaista näkökantaa edustaa historiallisen sosiologian perinteeseen voimakkaasti vaikuttanut Immanuel Wallerstein, jonka maailmanjärjestelmäänalyysin julkilausuttuna pyrkimyksenä on ollut kyseenalaistaa koko toisen maailmansodan jälkeen vakiintunut mutta samalla yhä pienempiin tieteenalakoh-taisuuksiin erikoistuva yhteiskuntatieteellinen työnjako. Wallerstein halusi purkaa yhteiskuntatieteeseen muodostuneet jaottelut antropologiaan, talous-tieteeseen, politiikan tutkimukseen ja sosiologiaan, koska historiallisesti rakentunut yhteiskunnallinen todellisuus ei vastannut tällaisia jaotteluita. Tilalle hän tarjosi yhteiskunnallista kokonaisuutta koskevaa, historiallisesti orientoitunutta poikkitieteellistä ja heuristista perspektiiviä, jossa yhdistyisi ylihistoriallisten yleistysten esittäminen ja erityisiä historiallisia tapahtumia ja muutoksia koskeva tutkimus.⁸⁴ Ajatus historiallisesta ympäristösociologiasta – jollaista 2000-luvun historiallisen sosiologian tulisi olla – korostaa entisestään poikkitieteellisyyden vaatimusta lisäämällä perspektiiviin yhteiskunnallisen ympäristötutkimuksen ja kirjon luonnontieteitä.⁸⁵

Vaikka Charles Tilly olisi ollut valmis heittämään koko historiallisen sosiologian käsitteen historian roskatunkiolle, on se myös vuosikymmeniä mobilisoinut historiantutkijoiden ja muiden yhteiskuntatieteilijöiden välille hedelmällistä ja toisinaan kiivasta keskustelua historiantutkimuksen metodologiasta sekä teorian ja historian välisestä suhteesta. Vähintään voidaan sanoa, että nämä keskustelut ovat pääasiallisesti auttaneet jättämään taakse perinteisen tieteenalajaon idiografiseen ja nomoteettiseen tieteeseen: historiantutkimuksen on historiallisten tapahtumien ainutkertaisuutta ja tapahtumahistoriaa painottavana katsottu kuuluvan edelliseen, sosiologia on yleistyksiä tekevänä, lainmukaisuuksia jäljittävänä ja eksplisiittiseen teorianmuodostukseen pyrkivänä sijoitettu jälkimmäiseen.⁸⁶ Kun siis tämän tutkimuksen piirissä puhun historiallisesta sosiologiasta, ei tarkoitukseni ole viestittää, että historiantutkimus ei olisi kiinnostunut esimerkiksi teorianmuodostuksesta, yleistämisestä tai yhteiskuntarakenteista. Päinvastoin, historiantutkimus on varsin sitoutunut näiden asioiden tutkimukseen yksittäisten tapahtumien ja ilmiöiden tarkastelun rinnalla.⁸⁷

⁸⁴ Wallerstein 2000, 136–137, 147–148.

⁸⁵ Massa 1995. Yhteiskunnallisen ympäristötutkimuksen perinteestä ks. esim. Haila & Lähde 2003; Massa 2009.

⁸⁶ Smith 1991, 3; Wallerstein 2000, 134–135; Sewell 2005, 110–113; Peltonen 1999, 39; Teräs 2005, 137.

⁸⁷ Vrt. Sewell 2005, 112; Gaddis 2002, 105; Teräs 2005; Uotila 2018, 26–27. Historiallisen sosiologian erityisyyden korostaminen voi johtaa vinoutuneeseen käsitykseen nykyisen historiantutkimuksen luonteesta. Korostamalla sosiologisen otteen ensisijaisuutta yhteiskunnan ja sen rakenteiden synnyn analysoimisessa sivuutetaan helposti se seikka, että historiantutkimus on yhtä hyvin kiinnostunut näistä samoista asioista eikä suinkaan ”vain” yhteiskunnallisista tekijöistä irrotetuista historiallisista ilmiöistä tai tapahtumista sinänsä. Tärkeää olisikin muistaa muun muassa tutkimusta koskevan analyysitason

Voitaneen kuitenkin sanoa, että historiallisen sosiologian piiriin luettavia tutkimuksia yhdistää julkilausuttu pyrkimys tutkimuskohteen teoreettiseen tarkasteluun sekä teoreettisten lähtökohtien, näkökulmien ja tulosten aukikirjoittaminen tutkimuksessa.⁸⁸ Tällöin teorian tehtävä ei ole toimia vain historiankirjoituksen ”rakennustelineinä”, jotka tukevat tutkimusta sen varrella, mutta jotka tutkimuksen lopuksi voidaan nykäistä valmiista historiallisen narratiivin muotoon puetusta esityksestä irti. Tutkimuksessani teorian merkitystä on lähestytty toisenlaisesta näkökulmasta. Tutkimuksen teoria ei vain problematisoi, jäsennä ja selitä tutkittavaa kohdetta, vaan tutkimuksen varrella tärkeimmiksi muodostuneet teoreettiset lähtökohdat ja löydökset kirjoitetaan systemaattisesti auki. Tämä tehdään yhtäältä siksi, että tutkijan esittämiä ja valitsemia teoreettisia lähtökohtia ja sovelluksia voidaan arvioida kriittisesti, ja toisaalta siksi, että tutkimuskohteen ja teorian välisestä vuoropuhelusta esiin nousseita teoreettisia tuloksia voidaan käyttää työkaluina laajempaan teoreettiseen keskusteluun osallistumiseksi ja sen edistämiseksi.⁸⁹

Itse tutkimusprosessissa ei sovelleta mitään historiallisen sosiologian lähestymistapaa ”yleensä”. Lähestymistapojen soveltuvuutta koetellaan koko tutkimusprosessin ajan. Historiallisen tutkimuskohteen ja teoreettisen työskentelyn jatkuvassa vuoropuhelussa muodostuvat näkemykset siitä, mitkä teoreettiset ja tieteenalaperinteiden lähestymistavat ja tutkimustraditiot osoittautuvat kokonaisuuden kannalta lopulta hyödyllisimmiksi. Koska tämän tutkimuksen kiinnostuksen kohteena on ollut pohjoisen perifeerisen kapitalismin kehityksen ja siihen kiinnittyneiden ihmistyön ja luonnon organisointitapojen tutkiminen, on historiallisen sosiologian parista valikoituneet lähestymistavat, joiden erityisenä painopisteenä on ollut kapitalismin synnyn, kehityksen ja ympäristövaikutusten teoreettinen selittäminen.⁹⁰ Tällaisista esimerkkejä ovat työssäni hyödynnetyt, toisiaan täydentävät tai toisiinsa jännitteisessä suhteessa olevat Wallersteinin maailmanjärjestelmäänalyysi, Robert Brennerin tulkinnat agraarikapitalismin synnystä, maailmanekologiaperspektiivi tai Marxin historiakäsitystä uudelleen arvioivat tuoreet teoreettiset tulkinnat. Käsittelen näitä lähestymistapoja yksityiskohtaisesti hieman myöhemmin.

Kapitalismin kehityksen teoreettisten näkökulmien tarkastelun lisäksi tutkimustyöni varrella ovat painottuneet erilaiset historiantutkimuksen traditiot.

merkitys eli se, mitä tutkimuksella tavoitellaan: pyritäänkö ensisijaisesti teoreettisiin yleistyksiin, tavoitellaanko tarkempaa historiallisen muutoksen analysointia vai näiden molempien yhdistelmää.

⁸⁸ Esim. Sewell 2005, 7–18.

⁸⁹ Esim. Skocpol 1984a; Peltonen 1986; Teräs 2005; Ruonavaara 2005b.

⁹⁰ Kansainvälisen politiikan tai maailmanpolitiikan tutkimuksen piirissä tämän kaltaiset kysymyksenasettelut voidaan katsoa kuuluvaksi myös kansainvälisen historiallisen sosiologian (international historical sociology) piiriin. ks. Rosenberg 2006; Hobson ym. 2010.

Kyseeeseen ovat tulleet traditiot, jotka ovat tarjonneet tutkimusasetelman kanalta kiinnostavimmat historiallista muutosta koskevat tulkintamahdollisuudet. Mainitsen näistä historiantutkimuksen lähestymistavoista kolme. Ensinnäkin ympäristöhistorian alalta tutkimuksessani on painottunut tuore *työn ympäristöhistorian* (*environmental history of work*) näkökulma.⁹¹ Siinä ihmistyö ja sen organisointimuodot tarjoavat metodologisen ohjenuoran yhteiskunnan ja luonnon historiallisen vuorovaikutuksen tutkimiseen konkreettisesti ympäristössä. Samalla se, millaisten omistus-, valta- ja käskysuhteiden puitteissa työtä organisoidaan, avaa ruohonjuuritasolta rakentuvan näkökulman yleisempään yhteiskunnalliseen kehitykseen ja vallitseviin luontokäsityksiin.⁹²

Toiseksi lähestymistavaksi voi nimetä sosiaalhistorian perinteeseen vahvasti vaikuttaneen E. P. Thompsonin ja muiden marxilaisten brittihistoriantutkijoiden 1960-luvulla käynnistämän *historiaa alhaalta* -tradition. Näkökulma painottuu tutkimuksessani erityisesti rahvaan toimeentulolle ja kulttuurille historiallisesti tärkeiden yhteisvaurauden muotojen ja niihin kohdistuvien valtapyrkimysten tarkastelussa. Samalla tästä perinteestä tapahtuu myös tietynlaista irtiottoa, kun totean Eric Hobsbawmin sosiaalisen rosvouden käsitteen riittämättömäksi ja osittain konservatiiviseksi tulkintakehykseksi agraaristen sosiaalisten protestien ja Kiveksen rosvojen tarinan analysoimiseksi. Vaihtoehtoinen tulkintatapa löytyy Thompsonia ja Hobsbawmia seuranneen tutkijapolven tutkimuksista, jossa huomio kiinnitetään historiallisten ihmisten potentiaaliseen kykyyn kieltäytyä kapitalismin määrittelemistä työtä ja luonnon ehtoja koskevista valtasuhteista ja rakentaa yhteisvaurauteen perustuvia, pääoman vaatimuksista poikkeavia ja niiden ulkopuolelle sijoittuvia työn- ja elämäntapoja.⁹³

⁹¹ Vaikka työn ympäristöhistoria on tuore suuntaus sosiaalhistorian ja ympäristöhistorian kentällä, voi sen toisaalta nähdä koskettavan historiallisen sosiologian klassisen tutkimuksen peruskysymyksiä. Työn ympäristöhistorian perusasetelma on voimakkaasti läsnä esimerkiksi Marxin huomioissa ihmisen ja luonnon historiallisesta vuorovaikutuksesta.

⁹² Ks. erityisesti Barca 2012: 2014a; 2014b; myös White 1996b; Malm 2016, 19; Lahikainen & Toivanen (tulossa).

⁹³ Parempien määritteiden puuttuessa viittaan lähestymistapaan ”avoimen marxismen” (*open marxism*) nimellä, joka on erityisesti yhdysvaltalaisia ja eurooppalaisia yhteiskuntatieteilijöitä, politiikan teoreetikkoja ja historiantutkijoita 1970-luvulta alkaen yhdistänyt keskusteluperinne. Yhteistä tälle löyhälle perinteelle voi katsoa olevan sellainen Marx-tulkinta, joka irrottautui toisen maailmansodan jälkeisistä virallisista puoluedoktriineista ja vannoi Marxin ajattelun avoimen käytön nimiin hakien usein innostusta tuolloin saataville tulleesta, *Pääoman* pohjatöistä koostuneesta *Grundrissestä*. Perinne saunoutui irti deterministisistä historiäkäsityksistä ja pyrki käsitteellistämään luokkakamppailuiden historiallisen suunnan radikaalisti kontingentiksi. Juuri tässä kohden nousi esiin myös yhteisvaurauden merkitys, koska se tarjosi tulkintamahdollisuuksia sellaiselle näkökulmalle, jossa pääoman sijasta historian suuntaa määrittää niin sanottu elävä työ, toisin sanottuna pääoman logikasta poikkeavat, usein yhteiseen nojaavat elämänmuodot, joita kapitalismin on pakko hyödyntää ja pyrkiä saamaan hallintaansa.

Kolmanneksi keskeiseksi lähestymistavaksi voidaan nimetä viime vuosina huomiota saaneet *velan yhteiskuntahistorialliset tarkastelut*. Niissä velkasuhdetta analysoidaan valtasuhteena, jolla on kyky muuttaa radikaalisti historiallisten ihmisyyhteisöjen taloudellisen ja moraalisen toiminnan perustaa. Velalla on siten keskeinen – joskaan ei muita valtamekanismeja poissulkeva – rooli kapitalistisen maailmanjärjestelmän synnyssä ja kehityksessä.⁹⁴ Historiallisten velkasuhteiden tutkimuksessa on vain harvoin tehty kytkös velan ekologisiin vaikutuksiin.⁹⁵ Tähän puutokseen toivon tämän tutkimuksen velkaa käsittelevien osioiden kontribuoivan.

2.2 TEOREETTINEN TUTKIMUS JA HISTORIAN AINUTKERTAISUUS

Historiallisen sosiologian innostavampia kysymyksiä on, miten pidemmän aikavälin rakenteellinen kehitys luo ehtoja tapahtumille, joissa historiallinen aika ikään kuin tuntuisi kiihtyvän ja historiallisten rakenteiden ja liikevoimien juna on vaarassa luisua kiskoilta. Lyhyen aikavälin tapahtumat ja historiallisten toimijoiden aikaansaannokset voivat siten myös muuttaa, suunnata uudestaan tai kumota pitkällä aikavälillä muotoutuneita rakenteita.⁹⁶ Onkin siis varottava välittämästä sellaista ajatusta, ettei historiallinen sosiologia olisi kiinnostunut lyhyen aikavälin tapahtumista kuten vallankumouksista, talouden nopeista kriisitiloista tai paikallisten sosiaalisten suhteiden, elinkeinojen ja kulttuuritottumusten muutoksesta. Pelkistä rakennehistoriallisista tarkasteluista poiketen tutkimuksen kohteena on usein juuri rakenteiden ja toimijuuden välinen suhde.⁹⁷

Historiallisen sosiologian – ja siten myös historiantutkimuksen – keskeinen metodologinen ja teoreettinen haaste onkin, kuinka ratkaistaan historiallisesti ainutkertaisen tapahtumien ja näille tapahtumille ehtoja luovia raken-

Tarkastelukohteeksi nousivat siten sellaiset sosiaalishistoriat, joissa historialliset ihmiset ovat kieltäytyneet toimimasta pääoman valta- ja käskysuhteen mukaisesti. Traditioon voidaan liittää esimerkiksi seuraavat temaattiset hyvin erilaiset tutkimukset: Linebaugh 2004; 2008; 2014; Linebaugh & Rediker 2000; Federici 2004; Holloway 2010; Caffenzis 2011.

⁹⁴ Esim. Muldrew 1998; Graeber 2011; Hudson 2010; Lazzarato 2014; Fontaine 2014; Heikkinen 1988; 1997; 2000.

⁹⁵ Antropologi Julien-Francois Gerberin (2014) keskusteluavaus lienee ensimmäisiä teoreettisia jäsentelyjä velan, kapitalismin kehityksen ja ekologisten mullistusten yhteydestä. ks. myös artikkeli II.

⁹⁶ Sewell 2005, 218–219; 2008, 527–532; 2014, 9–10.

⁹⁷ Lähestymistapaa, joka tutkii ”vain” yhteiskunnan ja talouden rakenteiden pitkän aikavälin kehitystä on katsottu soveliaaksi nimittää rakennehistoriaksi. Ks. Haapala & Lloyd 2018.

teita koskevan teoreettisen yleistämisen välinen suhde. Kuinka teoreettisia käsitteitä käytetään siten, että ne eivät abstrahoidu irti tutkittavasta historiallisesta kohteesta? Miten tehdään teoreettisia yleistyksiä syy-seuraussuhteista, yhteiskunnan rakenteista ja historiallisista liikevoimista niin, että historian kontingentit tapahtumat, monisyiset toimijuudet ja vaihtoehtoiset kehityspotkut eivät haudaudu niiden alle? Voidaanko maailmanhistoriallisen makrotason ja paikallisen mikrotason vuorovaikutusta tarkastella siten, että edellinen ei lähtökohtaisesti sanele sitä, miten jälkimmäisen kehitys ymmärretään?

Olen pyrkinyt ratkaisemaan näitä metodologisia kysymyksiä määrittelemällä tutkimukselleni kolme teoreettista kontekstia: *kapitalistisen maailmanjärjestelmän*, *tervarajaseudun* ja *eletyn ympäristön*. Esittelen niiden tutkimusmerkityksen yksityiskohtaisesti seuraavassa alaluvussa. Nämä kolme *teoreettista kontekstia* tarjoavat kukin omanlaisensa ja historialliseen maantieteelliseen ympäristöön kiinnittyvän historiallisten prosessien, muutosten ja toimijuuksien tarkastelutason. Teoreettisten kontekstien tehtävänä on suunnata *tutkimukseni näkökulma* – eli kapitalistisen maailmanjärjestelmän periferian inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon haltuunottostrategioiden tarkastelu – tutkimukseni *historialliseen kontekstiin* eli 1800-luvun Kainuun sosioekologisen mullistuksen eri puoliin ja vuoropuheluun tätä kontekstia koskevan *historiallisen aineiston* kanssa. Kolmen teoreettisen kontekstin avulla olen pystynyt jäsentämään, tulkitsemaan ja selittämään maantieteellisesti eri tasoilla ilmeneviä mutta toisiinsa oleellisesti kytkeytyviä historiallisia prosesseja. Teoreettisten kontekstien ja historiallisen kontekstin välinen tutkimuksen aikainen vuoropuhelu on synnyttänyt tarpeita täydentävien käsitteiden soveltamiselle. Samalla itse tutkimuksen näkökulma on tarkentunut, mikä on puolestaan vahvistanut näkemystä siitä, mitkä menneisyyden ilmiöt ovat muodostuneet tutkimuksen kannalta oleellisiksi tapahtumiksi, muutoksiksi tai asiantiloiksi.⁹⁸

Tutkimukseni vuoropuhelua kolmen teoreettisen kontekstin ja historiallisen kontekstin välillä voisi havainnollistaa karkeasti seuraavasti. Esimerkiksi maailmanjärjestelmän konteksti on suunnannut tarkasteluni maailmantalouden ja kansallisen kehityksen muodostamaan historialliseen konjunkturiin, jossa Kainuu avautuu intensiiviselle tervanpoltolle. Samalla huomioni on kiinnittynyt myös tätä avautumaa käsittelevän taloushistoriallisen aineiston analysointiin, ja tarkastelun kohteeksi ovat nousseet esimerkiksi Pohjois-Suomen kauppakapitalismin keskeiset toimijat, Oulun kauppahuoneet. Tervarajaseudun käsitteen avulla tutkimukseni on suuntautunut Kainuun sosioekologista ympäristöä käsittelevään aineistoon, jota olen lukenut erityisesti tervarajaseudun hallintastrategioiden, tervantuotantomuodon ja tervanpolton ympäristövaikutusten näkökulmasta. Eletyn ympäristön käsite on ankkuroinut tutki-

⁹⁸ Ruonavaara 2005b, 91–93; myös Gaddis 2002, 48–49.

muksen ruohonjuuritasolle, kainuulaisyhteisön ja luonnon vuorovaikutuksessa tapahtuneisiin muutoksiin. Kolmen kontekstin vuoropuhelu historiallisen aineiston kanssa nosti esiin myös 1860-luvun erityismerkityksen. Kyseisellä vuosikymmenellä tiivistyivät teoreettisten kontekstien avulla tunnistetut Kainuun sosioekologisen mullistuksen keskeiset rakenteelliset muutokset. Kiveksen rosvojen tarinan tutkiminen mahdollisti kainuulaisen eletyn ympäristön mullistuksen käänttöpuolen eli sosiaalisten protestien tulkitsemisen.

Historian sosiologinen tutkimus vaatii siis joustavaa ja kriittistä lähestymistapaa teoreettisen ja historiallisen kontekstin välisessä vuoropuhelussa. Todellisuudessa tutkimusprosessini ei ole edennyt havainnollistuksen mukaisesti maailmantasosta paikalliseen, vaan tarkastelukulmat ovat vaihdelleet aina uusien kysymysten ilmetessä. Samalla olen tarkastellut teoreettisten kontekstien analyysia jäsentävien käsitteiden merkitystä jatkuvassa vuoropuhelussa historiallisen aineiston kanssa. Tällöin käsitteet ovat usein saaneet tutkimuksen edetessä syvempiä merkityksiä ja käsitteiden suhde toisiinsa on selkiytynyt – toisaalta jotkin käsitteet ovat matkanvarrella osoittautuneet vähemmän käyttökelpoisiksi tai jopa hylättäväksi. Vaikka olen tutkimuksessani pyrkinyt siihen, että historiallinen ei ole irrallaan teoreettisesta, muodostaa historiallinen silti teoriasta poikkeavan käsittelytason. Teoreettiset kontekstit rakentuvat yleisistä käsitteistä ja käsitteen muodostuksesta. Historiallinen konteksti koostuu puolestaan siitä, mitä pidetään tutkimuksen näkökulman, kohteen ja kysymyksenasettelun kannalta menneisyyden sosioekologista ympäristöä koskevinä tärkeinä tosiasioina.⁹⁹ Teoreettisen ja historiallisen kontekstin jatkuvan vuoropuhelun tulisi mahdollistaa tutkimuskysymykseen kiinnittyvien jäsentyneiden tutkimuspäätelmien tekemisen.

Teoreettiset kontekstit ovat myös mahdollistaneet tutkimusprosessiini oleellisesti kuuluneen vertailevan menetelmän käytön ja sen tarjoaman informaation jäsentämisen. Vertailemalla Kainuun kehitystä muuhun agraarikehitykseen Suomessa ja maailmalla on ollut mahdollista tuoda esiin Kainuun sosioekologisen mullistuksen erityispiirteitä ja sen kontingenttia luonnetta. Historiallisen sosiologian klassikon Barrington Mooren sanoin vertailevaa tarkastelua voidaan pitää ”karkeana negatiivisena tarkistuksena”¹⁰⁰. Sen avulla tutkimuksen teoreettisen ja historiallisen kontekstin vuoropuhelusta muodostumassa olevia selitystapoja voidaan kiteyttää, jäsentää ja esittää täsmällisemmin. Niinpä olen esimerkiksi tehnyt toistuvaa vertailua Kainuun ja muiden varhaismodernien suomalaisten talousalueiden välillä. Vertailukohteina on toiminut erityisesti Pohjanmaan, Pohjois-Pohjanmaan ja pohjoisten jokivar-

⁹⁹ emt., 93.

¹⁰⁰ Moore 1987, x–xi.

sien elinkeinojen, luokka- ja hallintasuhteiden sekä ympäristövaikutusten arviointi, mikä on tuonut esiin Kainuun sosioekologisten suhteiden ja hallintastrategioiden erityispiirteet.¹⁰¹

2.3 TUTKIMUKSEN KOLME TEOREETTISTA KONTEKSTIA

Määrittelemäni kolmen teoreettisen kontekstin tarkoituksena on siis mahdollistaa hedelmällinen vuoropuhelu teoreettisten näkökulmien ja tulkinnan kehittelyn sekä historiallisten tapahtumien ja aineiston välillä. Toisaalta maantieteellisiin sosioekologisiin järjestyksiin limittyvät teoreettiset kontekstit ovat palvelleet myös toista tehtävää. Niiden tarkoituksena on ollut mahdollistaa maailmanlaajuisten ja paikallisten muutoksien eri puolien ja keskinäisyyhteyden tutkiminen. Toisin sanottuna ne ovat toimineet metodologisena työkaluna tutkimusnäkökulmalleni merkityksellisten historiallisten ilmiöiden analysoimiseen niin makro- kuin mikrotasolla. On korostettava, että kysymys ei ole makro- ja mikrotasolla tapahtuvien ilmiöiden toisistaan irti repimisestä, vaan analyttisestä keinosta jäsentää ja käsitteellistää maailmanlaajuisen ja paikallisen vuorovaikutusta selkeämmin. Ylipäätään lienee syytä korjata se yleinen virheluulo, että makrotason liikevoimien kuvaus olisi historiallisessa sosiologiassa mikrotason ilmiöitä ensiarvoisempaa tai vastaavasti, että mikrohistoriallisessa tarkastelussa olisi kyse esimerkiksi puhtaasta empiirisestä historiankirjoituksesta. Historiantutkija Matti Peltosta voi lainata tässä yhteydessä pidemminkin:

[M]ikrohistoriallisen tarkastelun etu ei ole mikrotasossa sinänsä. Pikemminkin mahdollisuus uusiin löytöihin ja oivalluksiin liittyy tarkastelun konkreettisuuteen. Konkreettisuudessa tilanteissa tutkija löytää uusia asiayhteyksiä, historian ja yhteiskunnan tasojen kohtaamisia, joita mikään valmis teoria ei ole vielä tunnistanut. Siksi voi sanoa, etteivät rajat, reunat tai katkokset elä omaa elämäänsä irrallaan laajemmista kokonaisuuksista tai pidemmistä kestoista. Tästä syystä mikrotarkastelun ei tarvitse päätyä empirismiin, vaan se voi olla lupaus uusista suurempia kokonaisuuksia koskevista yleistyksistä. Parhaimmillaan mikrohistoria antaa aseita vanhojen käsitteiden ja teorioiden kritiikkiin ja uusien käsitysten

¹⁰¹ Vertailevassa otteessa piilee myös omat vaaransa, joihin historiallisen sosiologian perinne ei ole välttynyt törmäämään. Vertailukontekstista voidaan etsiä vain tutkittavan kontekstin selitysmalleihin sopivia seikkoja tai asioiden selittäminen voidaan palauttaa liian yksipuolisesti johonkin yhteen ratkaisuun tekijään. Ks. esim. Skocpol 1984b.

muotoiluun. Siksi mikrohistoriallinen näkökulma ei merkitse historiantutkimuksen irtiotta muista yhteiskuntatieteistä.¹⁰²

Näitä Peltosen ohjenuoria olen nähdäkseni harjoittanut tutkiessani artikkelissa III pikkuriikkisen kainuulaiskylän rautaruukin ja rosvojoukon tarinaa. Se on mahdollistanut hyödyllisiä tulkintoja siitä, miten maailmankapitalismin liikevoimat ja paikalliset kehityspolut kohtaavat, sulautuvat ja törmäävät. Toisaalta osana laajempaa tutkimusprosessin kokonaisuutta rosvojoukon tarinan avulla olen kyennyt hahmottamaan ja tulkitsemaan kriittisesti myös yleisempiä tervakapitalismin taloudellisia ja poliittisia rakenteita.

Immanuel Wallerstein määritteli maailmanjärjestelmäanalyysinsa metodologiset lähtökohdat siten, että tutkijan on tutkittava yhtäaikaaisesti kapitalistista maailmanjärjestelmää ja sen sisällä tapahtuvia muutoksia. Wallersteinin käsityksen mukaan tutkimuksessa ei ole olemassa erilaisia muutoksen tasoja, vaan myös paikalliset muutokset tapahtuvat aina maailmanjärjestelmän kontekstissa määräytyen. Käytännössä näitä lähtökohtia toteutetaan Wallersteinin mukaan niin, että ainoaa olemassa olevaa analyysitasoa, maailmanjärjestelmää luonnehditaan käsitteellisesti ja sen sisäisiä historiallisia muutoksia kuvataan tapahtumaketjuina ja syy-seuraussuhteina.¹⁰³ Suhtaudun tähän Wallersteinin kategoriseen näkemykseen kriittisesti. Miksi? Vastaus voidaan nähdäkseni löytää Wallersteinin tutkimuksen ongelmista. Kuten seuraavassa alaluvussa osoitan, Wallersteinin maailmanjärjestelmäanalyysin keskeinen ongelmana on, että järjestelmän makrotason rakenteet ja liikevoimat sanelevat pienempien kokonaisuuksien kehityksen ja siten myös niiden tutkimista. Toisin sanottuna periferioiden kehitystä selitetään keskusten ehdoilla.¹⁰⁴ Nähdäkseni siitä, että maailmanlaajuiset ja paikalliset historialliset prosessit ovat vuorovaikutuksessa, ei tarvitse seurata Wallersteinin kaltaista tarkastelutasojen kaikkinaista liudentamista, vaan tutkimuksessa – ja ehkä erityisesti historiantutkimuksessa – tärkeää on tutkimusnäkökulman tarpeiden mukaan määriteltyjen tarkastelukontekstien teoreettinen, käsitteellinen ja tulkinnallinen vuorovaikutus.

Tämä näkökulma huomioiden on hyvin mahdollista eriyttää erilaiset analyysitasot, joille on ominaista erityiset historiallisesti muotoutuvat rakenteet,

¹⁰² Peltonen 1999, 38–39.

¹⁰³ Wallerstein 2000, 135–136. On huomionarvoista, että Wallersteinin metodin periaatteet kasvoivat osittain kritiikkinä sellaisille käsityksille, joiden mukaan historiantutkimuksessa oli kyse työnjaosta: yhteiskuntatieteilijä selittävät modernia yhteiskuntaa käsitteellisesti käyttäen hyödykseen historioitsijoiden historiallisesta aineistosta tekemiä tulkintoja. Wallerstein kieltäytyi tunnistamasta tällaista työnjakoa: oli olemassa vain historiallisia yhteiskuntatieteilijöitä, jotka tutkivat tietyn järjestelmän yleisiä lainalaisuuksia ja erityisiä tapahtumaketjuja, jotka olivat muovanneet järjestelmäkokonaisuuden.

¹⁰⁴ Theda Skocpol on lisäksi todennut, että kaikesta yhden ainoan analyysiyksikön, kapitalistisen maailmanjärjestelmän, julistamisesta huolimatta Wallersteinin mallissa lopulta juuri valtioista tulee maailmanjärjestelmän muutoksen analyysiyksiköitä. Ks. Skocpol 1977; myös Peltonen 1986.

toimijuudet ja vallankäytön tekniikat. Tarkastelukontekstien avulla maailmanlaajuinen myös juurrutetaan konkreettiseen aikaan ja paikkaan siten, että makrotason rakenteet eivät pääse sanelemaan ennalta paikallisten olosuhteiden tutkimista. Pikemminkin eri kontekstien avulla paikallisessa on mahdollista tunnistaa piirteitä, jotka voidaan tutkimuksen lähtökohdissa ajatella makrotason kausaalista voimista suhteellisen itsenäisiksi.¹⁰⁵ Tällöin paikallisyhteisön tulkintaa ei määritä kansainvälinen taso, vaan se muodostaa oman analysoitavan kokonaisuutensa myös teoreettisella ja käsitteellisellä tasolla. Yhtäläillä paikallisen tason historiallinen aineisto ja sitä koskeva teoreettinen tulkinta vaikuttavat makrotason teorian uudelleen muotoiluun, aivan kuten Peltonen painotti. Siten kyse on *saman historiallisen transformaation*¹⁰⁶ kahdesta tai useammasta eri tasosta. Maailman ja paikallisuuden törmätessä määräytyy siitä seuraava kehitys aina paikallisesti, eikä paikallisen kehityksen erityisyyttä voida olettaa vastaavanlaisesta törmäyksestä muualla.¹⁰⁷ Tutkimuksen tehtäväksi jää päästä selville siitä, missä määrin paikallisuuden itsenäisyys säilyy tai muovautuu. Vaikka siis paikallisuuden kehitys näyttäisi jälkikäteen väistämättömältä, on paikallisten piirteiden kehystämä tulevaisuus avoin erilaisille kehitysmahdollisuuksille ja toimijoille konkreettisesti historiallisessa tilanteessa.¹⁰⁸

Seuraavaksi tarkastelen erikseen jokaista teoreettista tarkastelukontekstia ja niiden erityisiä rakenteita, liikevoimia ja toimijoita. Maailmanjärjestelmän ja siihen oleellisesti kuuluvat keskustan ja periferian käsitteet asemoivat Pohjois-Suomen ja Kainuun osaksi 1800-luvun maailmantalouden ja suuruuti-naskunnan työnjaon kontekstia. Rajaseudun käsitteen avulla voidaan tutkia, miten kauppakapitalismin yhteiskuntasuhteet ja niiden ruokkimat luonnon ja ihmistyövoiman haltuunottostrategiat ulottuivat Kainuun itäisimpiinkin met-siin. Eletyn ympäristön käsite juurruttaa tutkimuksen paikallistasolle, jossa on mahdollista tarkastella kainuulaisten yhteisöjen toimintaa ja luontokäsi-tysten muutosta maailmatalouden ja rajaseudun tuottamissa rakenteellisissa

¹⁰⁵ Tällaisesta kriittisen realismin perinteelle ominaisesta emergenssin määritelmästä ks. esim. Sayer 2000, 10–18.

¹⁰⁶ Kapitalismin kehityksestä olisi Dipesh Chakrabartyn (2000, 17) mukaan käytettävä enemmän *translaation* kuin *transition* käsitettä. Transitio viittaa siihen, että historialla on ennalta määräytynyt suunta. Translaatio viittaa vuorovaikutukselliseen prosessiin ja on siten avoin erilaisille kehityspoluille ja historiallisten mullistusten avoimelle tulkinnalle. Samaan henkeen voitaisiin myös puhua enemmän *kapitalismeista* kuin *kapitalismista*, jotta historiallisen kehityksen moninaisuus tulisi käsitteellisellä tasolla paremmin esille.

¹⁰⁷ Kerkelä 1992, 51.

¹⁰⁸ Sewellin mukaan tällainen kontingentin määritelmä on varsin yleisesti jaettu historiantutkijoiden parissa. Sen merkitystä ei kuitenkaan usein eritellä tutkimuksen lähtökohdissa, jolloin historiallisesti erityisen ja yleisen välisen suhteen tarkastelu ei saa riittävää painoarvoa. Lopputuloksena voi olla erityisen katoaminen jälkikäteen väistämättömältä näyttävään lopputulokseen. Sewell 2005; myös Sayer 2000, 12.

paineissa. Jokaisessa tarkastelukontekstissa ovat myös painottuneet erilaiset tutkimukselliset lähestymistavat. Esimerkiksi Kainuun ja maailmantalouden välisen työnjaon tarkastelu on pitkälti maailmanjärjestelmäänalyysiin nojaava makrotason historiallista sosiologiaa. Ympäristösosiologian, maailmanekologian ja velan yhteiskuntahistorian lähestymistavat painottuvat tervarajaseudun sosioekologisen muutoksen tarkastelussa. Eletyn ympäristön tarkastelussa korostuu puolestaan mikrohistoriallinen ote, joka yhdistää ympäristöhistorian, yhteiskunnallisen ympäristötutkimuksen ja ”historiaa alhaalta” sosiaalishistorian lähestymistapoja.

2.3.1 KAPITALISTINEN MAAILMANJÄRJESTELMÄ

Immanuel Wallersteinin työllä on ollut valtaisa merkitys kapitalismin historian tutkimuksen perinteelle. Wallersteinia pidetään nimenomaan kapitalismin, kansainvälisen kaupan ja maailmantalouden työnjaon tärkeänä teoreetikkona, mikä tekee hänen käynnistämästään maailmanjärjestelmäänalyysistä¹⁰⁹ tärkeän viitepisteen myös omalle tutkimukselleni. Maailmanjärjestelmäänalyysistä ja sen kritiikistä on nähdäkseni mahdollista rakentaa hedelmällinen lähestymistapa Pohjois-Suomen 1800-luvun kapitalismin ympäristöhistorialliseen tarkasteluun – etenkin kun Wallersteinin työhön lisätään maailmanekologiaksi kutsutun tuoreehkon tutkimussuuntauksen eräät hyödylliset ajatukset.

Wallersteinin mukaan historiallisia yhteiskuntakokonaisuuksia on ollut olemassa kahdenlaisia: pienoisjärjestelmiä tai maailmanjärjestelmiä. Pienoisjärjestelmät ovat omavaraistalouksia, yhtenäisen työnjaon ja kulttuurin kokonaisuuksia, joita esiintyi varhaishistoriassa ja jotka katosivat viimeistään kapitalismin aikakaudella.¹¹⁰ Varsinaisia historiallisia yhteiskuntajärjestelmiä

¹⁰⁹ Wallerstein kollegoineen korostaa usein, että maailmanjärjestelmäänalyysissä on kyse nimenomaan analyysistä, ei yhtenäisen teorian kehittämisestä. Ks. esim. Wallerstein 2000, 129. Analyysinäkökulmaa painottamalla on haluttu ilmaista, että kyseessä on avoin poikkitieteellinen lähestymistapa, joka on valmis kehittymään kritiikin seurauksena. Samanlaista kantaa on korostanut myös 2000-luvulla yleistynyt, Wallersteinin lähestymistapoja hyödyntävä, maailmanekologia, jota on myös nimetty ”tutkimusperspektiiviksi” tai ”avoimeksi keskusteluksi”, ei teoriaksi. Ks. esim. Moore 2015a. Tutkimusperinteen avoimuus toki määrittynyt lopulta pitkälti kritiikin vastaanottokyvyssä ja tarvittaessa tutkimuksen metodologisten ja teoreettisten lähtökohtien uudelleen arvioinnissa. Maailmanjärjestelmäänalyysi ei välttämättä ole onnistunut tässä parhaalla mahdollisella tavalla. Ks. Arrighi 1998. Nähtäväksi jää, kuinka esimerkiksi maailmanekologia onnistuu tässä tehtävässä. Maailmaekologiaperspektiivin lähtökohdista ks. esim. Toivanen 2015b.

¹¹⁰ Wallerstein ei juurikaan tarkastele pienoisjärjestelmiä. Merkitykselliseksi ne tulevat hänen tutkimuksessaan silloin, kun kyseessä on eristäytyneen pienoisjärjestelmän integroituminen osaksi varhaisia

ovat Wallersteinin mukaan vasta maailmanjärjestelmät, jotka muodostavat yhden työnjaon mutta useiden kulttuurien kokonaisuuden. Maailmanjärjestelmiä on puolestaan ollut olemassa joko maailmanimperiumeja tai maailmantalouksia, joista edellisiä luonnehtii yhtenäinen poliittinen järjestelmä, jälkimmäisillä sellaista ei sen sijaan ole. Maailmantaloudet ovat olleet vuosituhansien aikana pääasiallisesti heikkoja, ja usein ne ovat joko hajaantuneet tai tulleet imperiumien valloittamiksi. Imperiumit pystyivät sen sijaan ensimmäisinä muodostamaan maantieteellisesti laajoja ja poliittisesti yhtenäisiä kokonaisuuksia. Kiinan, Egyptin ja Rooman valtakunnat ovat Wallersteinille esimerkkejä varhaisten maailmantalouksien perustalta nousseista imperiumeista.¹¹¹ Alankomaiden tai Ison-Britannian kaltaiset modernit maailmanvaltat eivät sen sijaan olleet imperiumeja lainkaan, vaan kapitalistisessa maailmantaloudessa valloituspolitiikkaa harjoittaneita, sotilaallisesti ja tuotannollisesti johtavassa asemassa olleita kansallisvaltioita, jotka olivat kuitenkin jatkuvassa keskinäisessä kilpailussa ”maailmanhegemonin” asemasta.¹¹²

Keskeistä Wallersteinin maailmanhistorian jäsenyyksessä on ero imperiumin ja kapitalismin taloudellisessa logiikassa. Imperiumit perustuivat taloudellisten resurssien uudelleenjakoon saman poliittisen järjestelmän puitteissa. Ne pitivät yllä laajoja kauppaverkostoja, mutta Wallersteinin mukaan kaupan merkitys oli lopulta imperiumeissa kokonaistaloudellisesti vähäinen. Imperiumin tuotanto ei suuntautunut massahyödykkeinä markkinoille, vaan kauppaa käytiin pääasiassa yläluokkien kuluttamista luksustavaroista – nämä piirteet luonnehtivat myös eurooppalaista feodalismia¹¹³. Jotakin muuttui radikaalisti 1500-luvun vaihteessa: syntyi ensimmäinen itsensä uusintamaan kyennyt maailmantalous, kapitalistinen maailmantalous. Wallersteinin mukaan tuolloin jatkuvasti laajentuva kauppa ja voitontavoitteluun tähtäävä, markkinoille suuntautuva massatavaroiden tuotanto nousivat taloudellisesti

maailman imperiumia. Tällöin vaihdantatalouteen perustuneesta pienoisjärjestelmästä tulee osa laajempaa työnjaon ja vuorovaikutuksen taloudellista kokonaisuutta. Ks. esim. Wallerstein 2000, 75.

¹¹¹ Wallerstein 1974, 15–17; 2000, 74–75.

¹¹² Wallerstein 1980, 39–39; 2000, 253–263; myös Arrighi 1994.

¹¹³ Imperiumin käsitteen soveltamisessa eurooppalaiseen feodalismiin on huomattavia ongelmia. Keskiajan feodaalista Eurooppaa on vaikea pitää poliittisesti yhtenäisenä kokonaisuutena. Feodalismiin osalta Wallerstein joutuukin ainakin osittain hylkäämään määritelmän poliittisesti yhtenäisestä imperiumista, ja painottamaan sen sijaan rajoittunutta luksustavaroista käytyä kauppaa. Juuri tämän vuoksi siirtymä feodalismiin ja kapitalismiin välillä palautuu Wallersteinilla usein kaupan määrälliseen laajentumiseen ja kaupanesteiden purkautumiseen – molemmat kritiikille alttiita tekijöitä. Wallersteinin feodalismimääritelmää koskevasta kritiikistä ks. Braudel 1985, 39, 64–70; Brenner 1977; Wood 2002, 41, 166–167.

hallitsevaan asemaan¹¹⁴. Modernista maailmantaloudesta ei kehittynyt taloudellisesti rajoittunutta ja poliittisesti yhtenäistä imperiumia, vaan laajentuva maailmanjärjestelmä, joka koostui poliittisesti toisistaan poikkeavista kansallisvaltioista ja erilaisista kulttuureista. Mistään harmonisesta kokonaisuudesta ei ollut kysymys: järjestelmän olemassaolon edellytys oli hierarkkinen ja usein väkivaltaan perustunut maailmanlaajuinen työnjako keskuksen ja sille alisteisessa asemassa olevien periferioiden välillä.¹¹⁵

Kapitalismin synty merkitsee Wallersteinille siis kahta asiaa: historiallista repeämää kahden yhteiskuntakokonaisuuden – feodalismien ja kapitalismin – välillä sekä historian sosiologisen analyysikokonaisuuden muodostumista. Pitkän aikavälin tarkastelun ja maailmanjärjestelmän kontekstit Wallerstein poimi Fernand Braudelin työstä¹¹⁶. Marxilta Wallerstein valikoi kahden yhteiskuntakokonaisuuden välisen epookkisen repeämän ajatuksen ja maailmanmarkkinoiden laajentumista koskevan historiallisen painotuksen¹¹⁷. Kansainväliseen hierarkkiseen työnjakoon perustuneen maailmantalouden ajatus tuli vaikutusvaltaisen modernisaatioteorian haastaneen riippuvuusteorian piiristä¹¹⁸. Maailmantalouden pitkän aikavälin työnjaollinen kehitys nousi tärkeäksi selittäväksi tekijäksi, sillä se määrittäi tuotantomuotojen, elinkeinojen ja

¹¹⁴ Wallersteinin kapitalismimääritelmää kritisoitaessa jää usein huomioimatta, että kapitalismi ei eroa aikaisemmista maailmanjärjestelmistä vain koska kaupankäynti laajentuu *sinänsä*. Sen sijaan Wallersteinille tärkeä kapitalismia koskeva laadullinen ero syntyy siitä, että luksustuotteiden kauppa korvaantuu markkinoille suuntautuvalla massatavaratuotannolla ja tapulituotteiden kaupalla (*bulk and staple goods*). Ks. Wallerstein 1974, 16, 20: 2000, 87; Arrighi 1998; vrt. Brenner 1977, 29–33. Maailmanjärjestelmäanalyysejä hyödyntäneet ympäristöhistorialliset tutkimukset ovat myös painottaneet, että jo teollista vallankumousta edeltävä massatavaratuotteiden valmistus ja raaka-aineiden kysyntä aiheuttivat maailmanlaajuisen ekologisen mullistuksen keskuksista periferioihin. Ks. Hornborg 2007, 21; Moore 2003b.

¹¹⁵ Esim. Wallerstein 1974, 16, 32–33; 1980, 7–9; 2000, 75–76, 83.

¹¹⁶ Braudel puhui maailmantaloudesta, harvoin maailmanjärjestelmästä. Braudelin *Kapitalismi ja sivilisaatio* -suurteoksen viimeinen kolmas osa (1979) julkaistiin Wallersteinin *Modern World-economy* -teosarjan ensimmäisen osan (1974) jälkeen. Siinä Braudel kommentoi Wallersteinin analyysia suopeasti, ja adoptoi myös maailmanjärjestelmän (*world-system*) käsitteen käyttöönsä. Samalla Braudel piti Wallersteinin kapitalistisen maailmanjärjestelmän historiallista määritelmää rajoittuneena. Braudelin mukaan itsensä uusintamaan kykeneviä ja keskusta-periferia jakoon perustuneita maailmantalouksia löytyi jo paljon ennen 1500-lukua. Kapitalismin synnykin Braudel sijoitti 1200-luvun Italiaan. Ks. Braudel 1985, 55–58.

¹¹⁷ Marx painotti kapitalismin syntyä koskevassa analyysissään sekä kaupan ja maailmanmarkkinoiden että tuotantosuhteiden muutoksia, ei siis vain jälkimmäistä kuten toisinaan virheellisesti esitetään. Käsittelen Marxin käsitystä kapitalismin synnystä ja kehityksestä luvussa 3.

¹¹⁸ Esim. Frank 1971, 25–34; myös Tilly 1981, 37–42; Peltonen 1986, 216–217.

valtorakenteiden luonteen siten, että ne olivat edistyneimpiä maailmanjärjestelmän keskuksissa sekä heikkoja ja keskuksien vallalle alisteisia periferioissa.¹¹⁹

Näistä lähtökohdista maailmanjärjestelmäanalyysi kritisoi kapitalismin historian tutkimuksen kolmea keskeistä käsitystä. Ensinnäkin se kyseenalaisti kansallisvaltion merkityksen keskeisenä maailmanhistorian ja maailmanpolitiikan analyysitasona. Koska kapitalistinen maailmantalous levittäytyi väistämättä yli valtorajojen, ei sitä voitu myöskään analysoida tällaisten rajojen puitteissa, vaan valtiot rajoineen saivat merkityksensä järjestelmän kehityksen osana. Toiseksi Wallerstein kyseenalaisti erityisesti marxilaisissa historiatulkinnoissa korostuneen palkkatyön merkityksen kapitalismin historiaa luonnehtivana piirteenä. Kapitalistisen maailmanjärjestelmän kehitykselle olennaista oli, että niin sanottu vapaan työn muoto eli palkkatyö esiintyi rinnakkain ja oli riippuvainen epävapaista työn muodoista kuten orjuudesta tai erilaisista alustalaissuhteista. Palkkatyö oli Wallersteinin mukaan erikoistuneen työvoiman järjestämisen ja kontrollin muoto järjestelmän keskuksissa, kun epävapaita ja vähemmän erikoistuneita työn muotoja esiintyi periferioissa. Näiden työnmuotojen yhdistäminen kansainväliseksi työnjaoksi oli ”kapitalismin perusolemus”¹²⁰.

Kolmanneksi Wallerstein ei pitänyt teollisen vallankumouksen merkitystä niin ainutlaatuisena kuin valtaosa kapitalismin historian tutkimuksesta. Sen sijaan hän katsoi, että modernin maailmanjärjestelmän keskeiset piirteet kehittyivät teollista vallankumousta edeltävillä vuosisadoilla agraarisessa tuotannossa ja maailmalaaajuudessa työvoiman ja resurssien kulutuksen järjestelmässä.¹²¹ Lisäksi Wallerstein korostaa sitä luonnon haltuunoton näkökulmasta äärimmäisen tärkeää, mutta usein kapitalismin kehityksen analyysistä unohtuvaa seikkaa, että teollista aikaa edeltävä modernin tieteen kehitys oli edellytys sille, että intensiivinen maailman tutkiminen ja luonnonresurssien

¹¹⁹ Monet Wallersteinin teoreettisista näkemyksistä eivät olleet sinänsä uusia. Pikemminkin hän esitti maailmanjärjestelmän peruspiirteitä koskevan teoreettisen synteetin ja pisti sen keskustelemaan laajan historiallisen aineiston kanssa. Esimerkiksi palkkatyön ja kapitalismin yhteyttä koskeva historiallinen keskustelu oli tuttu jo aiemmilla vuosikymmeniltä niin sanotusta siirtymäkeskustelusta (*transition debate*), jossa kiisteltiin siitä, kuinka feodalismista siirryttiin kapitalismiin. Kiistassa marxilainen taloustieteilijä Maurice Dobb painotti teollisen palkkatyön keskeisyyttä kapitalismia määrittävänä tekijänä. Dobbia kritisoineen Paul Sweezyn, niin ikään marxilainen taloustieteilijä, mukaan keskeisempää oli kaupan laajentuminen ja markkinoille suuntautuva tuotanto. Wallerstein tunnetusti seuraa argumentissaan Sweezyn jalanjälkiä. Siirtymäkeskustelusta ks. esim. Peltonen 1988, 7–23; Wood 2002, 37–43.

¹²⁰ Wallerstein 2000, 84–85; myös Komlosy 2018, 21–22.

¹²¹ Myös Wallersteinin ärhäkkäin kriitikko Robert Brenner korosti analyysissa nimenomaan sitä, että kapitalistiset tuotantosuhteet nousevat alun perin agraarisesta tuotannosta (Brennerin tapauksessa englantilaisella maaseudulla). Näin ollen siis kapitalistisen tuotantomuodon syntyä ei pidä sotkea teolliseen vallankumoukseen, kuten usein erityisesti historiallisissa yleisesityksissä saattaa olla laita.

hyödyntäminen olivat mahdollisia.¹²² Wallersteinin analyysissä ei siis ollut kysymys vain niin sanotuista talouden materiaalisista tekijöistä kuten kaupasta tai tuotantomuutoksista, vaan merkityksellistä oli myös ”maailman hahmotamisen tapa”: ideat, tieto ja tiede, jotka yhtä lailla uuden ajan maailmaa multistavina tekijöinä olivat materiaalista voimaa.

Maailmanjärjestelmäanalyysejä onkin nimitetty ympäristöhistorian edelläkävijäksi, koska se kiinnitti yhtäältä huomiota esimerkiksi ilmasto-olosuhteisiin tai viljavuuteen ja toisaalta maailmantalouden yhä intensiivisempään resurssikulutukseen. Luonnon merkitystä ei tosin esimerkiksi Wallersteinin tuotannossa käsitellä teoreettisesti tai metodologisesti jäsennellysti.¹²³ Ymmärrettävästi kapitalismin maantieteellinen leviäminen tarkoitti ympäri maailman laajenevaa ja intensiivisempää luonnon haltuunottoa. Tarkemmin sanoen kapitalismin kehitykselle ei ole kuitenkaan oleellista vain uusille alueille laajentuminen, vaan näiden alueiden luonnon ja työvoiman hyödyntäminen ja haltuunotto ovat itse historiallisen *järjestelmäkokonaisuuden olemassaolon edellytys*. Tästä näkökulmasta kapitalismi on historiallisesti erityinen luonnon – sekä inhimillisen että ei-inhimillisen luonnon – organisoinnin muodostelma tai ”luonnon globaalia tuottamista”¹²⁴ erityisesti sen periferioissa. Wallersteinin kuvaaman maailmanjärjestelmän muotoutuminen on siten yhtäaikaista kapitalistisen maailmanekologian muotoutumista.¹²⁵

Kapitalistisen maailmanekologian muotoutumisessa keskeistä on – yhteiskunnallisen ympäristötutkimuksen perinteessä jo pitkään tarkasteluun nostettu – modernille ajattelulle erityinen luonnon ja yhteiskunnan välinen erottelu. Tällainen erottelu on tietysti ollut olemassa myös ennen modernia aikaa, mutta olennaista on, että kapitalismissa luonnon ja yhteiskunnan erottamisesta tulee yhteiskunnan keskeinen organisoinnin muoto.¹²⁶ Tämä tarkoittaa

¹²² Wallerstein 1974, 127: 2000, 83–87; myös esim. Haila 2003, 182, 187–188.

¹²³ Moore 2003b; Hornborg 2007. Wallerstein on toisinaan sijoitettu siihen yhteiskuntahistorian tutkimussukupolveen, jonka sanotaan jättäneen ympäristötekijät huomiotta ja painottaneen vain yhteiskunnallisten tekijöiden analyysia. Ks. Massa 1994; mutta vertaa Massa 2009. Tällainen näkemys pitää kuitenkin heikosti paikkansa. Wallersteinin tutkimuksissa – aivan kuten Braudelin työssä – kapitalismin kehitys kytkeytyy usein erilaisiin sosioekologisiin tekijöihin kuten maanperän ravinteiden ehtymiseen, ruoantuotannon monokulttuuriin, tauteihin, laiduntamisen tuottamaan eroosioon, agronomiseen osamiseen, ilmastonmuutoksiin, metsäkatoihin tai ruokavaliioon. Wallersteiniin kohdistetun ympäristökriittikin voisi nähdäkseni kääntää myös ylösalaisin: mitä Wallerstein ja maailmanjärjestelmäanalyysi voisivat opettaa ympäristöhistorialle ja historiantutkimukselle siitä, miten maailmantalouden rakenteet, liikevoimat ja vallan instituutiot kytkeytyvät kapitalismia koskeviin ympäristömuutoksiin. Myöhäisemmässä tuotannossaan Wallerstein on myös pyrkinyt ottamaan askeleita luonnon merkityksen teoreettiseksi käsittelemiseksi. Ks. esim. Wallerstein 2007.

¹²⁴ Ks. erityisesti Smith 2010, 49–91.

¹²⁵ Moore 2003a: 2015a.

¹²⁶ Esim. Merchant 1989; Smith 2010; Moore 2015a; Haila 2003, 182–188; Lehtonen 2014, 49–65.

kahta asiaa. Ensinnäkin taloudellisen ja teknologisen toiminnan näkökulmasta yhä useammista luonnontekijöistä tulee ihmisille ja yhteiskunnalle ulkoisia, laajentuvien teollisten tuotantoprosessien ja kansainvälisen kaupan resursseja. Samanaikainen modernin luonnontieteen kehitys puolestaan tekee luonnosta aivan uudella tavalla laskettavaa, mitattavaa ja kartoitettavaa.

Toiseksi luonnon ja yhteiskunnan välisessä erottelussa ei ole kysymys ”vain” abstraktista käsitteellisestä rajanvedosta, vaan niin sanotusta reaaliabstraktiosta, usein väkivaltaisesta prosessista, jossa luontoon kuuluvaksi määritellyt asiat tai oliot todella saavat yhteiskunnallisen merkityksensä abstraktion mukaisesti.¹²⁷ Esimerkiksi kolonialismin keskeinen piirre oli rajanveto sen välillä mikä tai kuka kuului luontoon ja mikä tai kuka ei. Näin ollen 1500-luvun vaihteessa Uudelle mantereelle saapuneet eurooppalaiset rakensivat pohjaa katsomukselle, jonka mukaan villiksi, luonnonomaiseksi ja alkukantaiseksi kuvattu Amerikan alkuperäisväestö kuului ennemmin luonnon kuin ihmisen kategoriaan. Tätä luontokäsitystä voidaan pitää yhtenä tekijänä kolonialismin väkivaltaisuuksien oikeuttamisessa.¹²⁸ Feministinen tutkimus on painottanut, että samankaltainen prosessi koski modernin kynnyksellä myös naisia. Naiseuteen liitettiin luonnolle ominaiseksi katsottuja piirteitä, millä oikeutettiin patriarkaalista valtaa ja naisen asemaa maksamattoman mutta elämän perusteet luovan työn kuten hoivan piirissä.¹²⁹ Maailmanjärjestelmän kehitykselle oleellista olivat siten rodullistetut ja sukupuolitetut valtatekniikat, joiden välityksellä merkittävä osa ihmisistä luettiin tarvittaessa luonnon, ei ihmisen kategoriaan.¹³⁰

¹²⁷ Reaaliabstraktiosta ks. Toscano 2008; Lehtonen 2014, 44.

¹²⁸ Mies 1986/1998, 74–96; Haila 2003, 187–188; Moore 2015a, 195–216; 2017, 293–300. Esimerkiksi Espanjan kastilialaiset kutsuivat 1500-luvulla Andien alueen alkuperäisväestöä termillä *naturales*. Englanninkielinen sana *society* alkoi saada modernin, kansallisuutta painottavan merkityksensä 1500-luvun puolivälistä alkaen. Amerikoiden väkivaltainen valloitus on tietysti hyvin monitahoinen historiallinen prosessi. On tärkeää huomata, että kolonisaation historialliset muodot vaihtelivat merkittävästi alueittain, ja on historiantutkimuksen tehtävä päästä selville näistä erityispiirteistä. Usein eurooppalaiset valtopyrkimykset myös sekoittuivat alkuperäisväestön keskinäisiin konflikteihin ja kolonisaatio sai muotoja myös eurooppalaisten ja alkuperäisasukkaiden välisten allianssien ja luontokäsitysten yhdistelmissä. Esimerkiksi Haila (2003, 187) on arvioinut, että eurooppalaisilla oli kuitenkin tukena kristinuskosta kumpuava universalistinen eetos, joka tarjosi oikeutuksen kokonaisvaltaiseen valloitukseen. Intiaanit olivat sidoksissa paikallisiin kosmologioihin, joille täydellisen valloittamisen ajatus oli vieras. Eurooppalaisten ja Amerikan alkuperäisväestön erilaisista konfliktien muodoista ks. esim. Mann 2011.

¹²⁹ Esim. Merchant 1980; Mies 1986, 49–73; Federici 2004, 74–75.

¹³⁰ Haila (2003, 188) on tiivistänyt osuvasti, kuinka ”toiseuden” muodostuminen eurooppalaisessa kulttuurissa tapahtui läheisesti juuri vieraiden kansojen ja luonnon välityksellä. Toiseus kohdattiin ensinnäkin *sivusuunnassa* eli kolonialismin laajenevassa maantieteellisessä maailmassa, jossa ”toinen” oli tilassa määrittävän rajaseudun takana. Samankaltainen kohtaaminen tapahtui kuitenkin myös *syvyys-suunnassa*: luonnon manipulointikeinojen tehostuessa tunkeuduttiin yhä syvemmälle luonnon prosesseihin – kohteena oli myös ihmisluonto itse.

Maailmanekologian ei ole tarkoitus korvata Wallersteinin maailmanjärjestelmää koskevia havaintoja, vaan se tulisi nähdäkseni ymmärtää samaa maailmanhistoriallista prosessia tarkastelevana täydentävänä perspektiiveinä. Maailmanekologista lähestymistapaa ei luonnehdi vain kapitalismin ajalle ominaiset ennen näkemättömän mittakaavan luonnon mullistukset, vaikka niidenkin tarkastelu on sille ilmeistä. Huomio on enemmän niissä historiallisissa valtakeinoissa, joilla kapitalismin maailmanhistoriallista luonnetta *syvennetään* mikrotason sosioekologisissa ympäristöissä, jotta itse järjestelmä kykenisi uusiintumaan ja laajentumaan. Esillä ei ole siten vain terminologinen kikka, jossa Wallersteinin maailmanjärjestelmää sävytetään uudella vuositu-
hannella ”ympäristökysymyksillä”, vaan perustavan tutkimusongelman asettaminen. Kapitalismin kehittyessä paikallisia yhteiskuntia ei integroitu vain kapitalistiseen maailmantalouteen, vaan paikallisesta inhimillisestä ja ei-inhimillisestä luonnosta tuli osa lukuisten paikallisten sosioekologisten ympäristöjen maailmanekologista kokonaisuutta, jolle ne samalla loivat perustan.¹³¹

Palatkaamme maailmanekologisen lähestymistavan määrittelyn jälkeen vielä hetkeksi maailmanjärjestelmän pariin. Maailmanjärjestelmänalyysia koskeva kriittinen kirjallisuus on laaja, eikä sen arviointia voida suorittaa tässä kattavasti.¹³² On kuitenkin tarpeellista tarkastella lyhyesti ongelmia, jotka liittyvät Wallersteinin käsitykseen keskuksen ja periferian välisestä vuorovaikutuksesta. Wallersteinin työn keskeinen ongelma on se, että liian vahvoiksi määrittävät maailmanjärjestelmän makrotason liikevoimat sanelevat perife-

¹³¹ Moore 2003a, 446–447.

¹³² Wallersteinin kohtasi alusta alkaen painavaa kritiikkiä. Kriitikot katsoivat, että Wallersteinin maailmanjärjestelmän keskeiset piirteet oli löydettävissä jo varhaisemmista historiallisista ajoista. Braudelin mukaan uusintumiskykyisiä maailmantalouksia oli ollut olemassa jo ennen Wallersteinin mainitsemaa 1500-lukua. Andre Gunder Frank ja Barry Gills ehdottivat, että maailmanhistoriallinen analyysiyksikkö oli rakennettava vuosituhsien, ei vuosisatojen mittaiseksi. Samoin muistutettiin, että markkinoille suuntautuvaa bulkkitavaratuotantoa ja laajaa alueellista erikoistumista löytyi Euroopasta jo vuosisatoja aiemmin. Kritiikkiä kuului myös siitä, että valtiotason toimijat ja instituutiot – oli sitten kyse kuninkaista, merkantilismista tai sotavoimista – saivat Wallersteinin käytännön tutkimuksessa merkittävän roolin, vaikka hän samalla julisti vain yhden analyysitason, maailmanjärjestelmän, olemassa oloa. Wallerstein tuntui myös unohtavan talousjärjestelmän uusiutumisen keskeisen edellytyksen eli naisten suorittaman maksamattoman työn. Edellisten lisäksi Wallersteinia kritisoitiin ainakin nykyisten käsitteiden siirtämisestä menneisyyteen, teoreettiseen kehukseen vaivattomasti sopivan empirian valitsemisesta, teollisen vallankumouksen ja kulttuuristen tekijöiden vähättelystä, tilastollisen näytön vähäisyydestä – ja niin edelleen. Nämä teoreettiset ja metodologiset haasteet eivät tietenkään koske vain Wallersteinia, vaan niistä käytävä keskustelu on edelleen ajankohtaista historiallisen sosiologian parissa. Ks. Skocpol 1977; Garst 1985; Gills & Frank 2014; Arrighi 1998; Goldfrank 2000; Mielants 2008, 23–25; Anievas & Nisancioglu 2015, 14–21; Wallersteinin *The Modern World-System* -teoksen kolmea ensimmäistä osaa koskeva kattava suomenkielinen kriittinen yhteenveto löytyy teoksesta Kerkelä 1992, 74–96; myös Peltonen 1986.

rian aseman ja kehityshistorian. Paradoksaalisesti Wallerstein jää kritisoimansa modernisaatioteorian ansaan. Siinä missä modernisaatioteoria väitti, että alikehityksestä kärsineet maat näkevät kehittyneiden talouksien peilistä oman tulevaisuutensa, Wallersteinin mallissa periferioille määritetty liian helposti väistämätön alisteinen asema. Tiivistetysti ongelman voi ilmaista seuraavasti: kapitalismiin kytkeytyessä periferian kohtalo sinetöityy, eikä muutosta tai alueen erityispiirteitä tarvitse sinällään tutkia, vaan vain selittää. Periferian asema maailmantaloudessa selittää alueen tuotantomuodon, luokkarakenteen ja poliittiset instituutiot.¹³³ Periferioiden historia kirjoitetaan keskuksista käsin – ja varsin Eurooppa-keskeisin kiikarein.¹³⁴ Vaikka siis Wallerstein antaa kapitalismin synnylle kontingentit piirteet korostaessaan, että kapitalisten maailmanjärjestelmä oli vain yksi mahdollinen seuraus eurooppalaisen feodalismien kriisistä, käsitys järjestelmän laajentumisesta perustuu lopulta vääjäämättömyyteen. Tätä Wallersteinin metodologista heikkoutta selittää osittain jyrkkä rajanveto kapitalististen ja ei-kapitalististen yhteiskuntamuotojen välillä. Wallerstein kieltää siirtymävaiheen tai mahdollisuuden, jossa kapitalistiset tuotantosuhteet voisivat elää ei-kapitalististen rinnalla. Maailmanjärjestelmä on joko kapitalistinen tai ei ole sitä lainkaan. Niinpä kapitalistisen maailmanjärjestelmän syntyessä ja laajentuessa sellaiset yhteiskunnat, jotka sisältävät yhtäläisyyksiä esimerkiksi feodaalisten suhteiden kanssa, ”tulevat väistämättä uudelleen määritellyiksi kapitalistisen järjestelmän hallitsemisperiaatteiden mukaisesti”.¹³⁵

Historiantutkija Robert Brenner tekee tärkeän kriittisen huomautuksen Wallersteinin metodologiasta. Maailmankaupan laajentuminen, vaurauden imeminen periferiasta keskukseen ja periferian tuotannon yksipuolistuminen ovat tärkeitä havaintoja kapitalismin kehityksessä, mutta kertovat vain vaillinaisesti siitä, kuinka ei-kapitalistiset yhteiskunnat todellisuudessa kytkeytyvät kapitalistiseen järjestelmään. Wallersteinin maailmanmarkkinoiden laajentu-

¹³³ Ragin & Chirot 1984, 301–302; Brenner 1977, 82–92; Tilly 1981, 40–44. Tätä voidaan pitää myös Andre Gunder Frankin alikehitysteorian perusongelmana. Frankin aikoinaan paljon huomiota saanut Latinalaisen Amerikan alikehitystä koskevaa tutkimusta kritisoitiin siitä, että se ei ole kiinnostunut selittämään, miksi periferiat kiinnittyvät maailmantalouteen erilaisin ominaispiirtein. Frankin alikehitysteoriaa voikin kutsua resurssideterministiseksi, sillä periferialla ei ollut Frankin mukaan mahdollisuuksia välttää alikehitystä, jos sen maankamaralta löytyi maailmankaupan näkökulmasta tärkeitä resursseja. Frankille on siten ominaista kehityskirjallisuudesta laajemmin tuttu ”resurssikrouksen” ajatus, jossa luonnonvarat ja niiden löytyminen selittävät alikehittyneiden maiden aseman maailmantaloudessa. Alikehityksen pystyi välttämään vain, jos alue oli maailmanmarkkinoiden näkökulmasta hyödytön. Frankin mukaan Etelä-Amerikka ajautui alikehityksen tielle, koska siellä sijaitisi tärkeät jalometallit ja kaivokset. Pohjois-Amerikka sai toisenlaisen kehityspolun, koska nämä tekijät sen maaperästä puuttuivat. Frankin resurssideterminismistä ks. esim. Brenner 1977, 87.

¹³⁴ Wallersteinin eurosentrisyyden kritiikistä ks. esim. Anievas & Nisancioglu 2015, 14–18.

¹³⁵ Wallerstein 1974, 92.

mista painottava selitysmalli ei tunnista riittävän onnistuneesti, miksi maailmanmarkkinoihin kytkeytyminen tuotti eri alueilla hyvin erilaiset lopputulokset. Brennerin mukaan ratkaisu ongelmaan löytyy tutkimalla maailmantalouden kytkeytyvän yhteiskunnan luokka- ja tuotantorakennetta: periferian sisäiset yhteiskunnalliset suhteet määrittävät, millaisen suunnan sen kehitys sai.¹³⁶

Brennerin huomio on tarpeellinen jo siitä syystä, että Wallersteinin käsitys periferioiden itsenäisistä kehitysmahdollisuuksista on hyvin pessimistinen. Wallersteinille periferian edullisimmat vaihtoehdot näyttävät olevan joko pysyminen mahdollisimman kauan kapitalistisen maailmanjärjestelmän ulkopuolella tai pyrkimys asemoitua puoliperiferiaksi. Edellisestä esimerkkinä on Venäjä, jonka pysyminen varhaismodernin kapitalismin ulkopuolella oli Wallersteinin mukaan maan vahvan monarkian ja itsenäisen porvariston kehityksen ehto. Jälkimmäisestä esimerkkinä on suurvalta-ajan Ruotsi, jonka onnistunut asemoituminen puoliperiferiaksi Euroopan keskusten ja syrjäisten periferioiden välimaastoon oli mahdollista vahvan kansallisen kauppapolitiikan avulla, toisin sanottua monopolisoimalla keskuksille tärkeiden vientituotteiden kuten kuparin, raudan ja tervan kauppa.¹³⁷ Alapuro on soveltanut havainnollistavasti Brennerin argumenttia 1800-luvun Suomen kehitykseen. Johdannossa sivutun Alapuron argumentin mukaan metsätalouden tulojen jakautuminen laajalle maataomistavalle talonpoikasluokalle oli tärkeässä roolissa siinä, ettei Suomi takertunut 1900-luvun vaihteessa ulkomaisesta kysynnästä riippuvaiseksi yksipuoliseksi vientimaaksi, vaan astui kotimaisen monipuolisen kysyntärakenteen vaikutuksesta modernin taloudellisen kehityksen tielle. Alapuron mukaan siis maailmantalouden laajentuminen tai ulkomainen metsäresurssien kysyntä ei lopulta määrittänyt Suomen kehitystä. Sen teki erityinen luokkarakenne, joka takasi, että ulkopuolelta tullut markkinavoima johti taloudelliseen edistykseen, ei taantumaan – siis päinvastoin kuin Wallersteinin pessimistisen käsityksen periferioista olettaisi.¹³⁸

¹³⁶ Brenner 1977, 83–86; Ragin & Chirot 1984, 294; Alapuro 1988, 261. Brennerin kritiikki on usein tulkittu valitettavan kapeasti niin, että Brenner olisi tyystin kieltänyt maailmanmarkkinoiden merkityksen kapitalismin kehityksessä ja korostanut vain englantilaisen feodalismien sisältä nousseita kapitalistisia yhteiskunnallisia omistussuhteita. Tämä kategorisoi tulkittu jako on korostunut esimerkiksi Ellen Woodin töissä. Ks. esim. Wood 2002; Woodin käsityksen kritiikistä ks. Banaji 2010, 256; Mielants 2008, 2–7.

¹³⁷ Wallerstein 1974, 318–319; 1980, 210; myös Kerkelä 1992, 91–92.

¹³⁸ Alapuro 1988, 262–263.

2.3.2 TERVARAJASEUTU

Maailmanjärjestelmän perusongelma näyttäisi siis selvältä. Kapitalismin kehitys on kuin asteroidin törmäys, joka iskee johonkin synkroniseen maantieteelliseen nollapisteeseen ja törmäyksen aiheuttamat paineaallot, tulikivet ja kaasupilvet kolonisoivat lopulta koko planeetan. ”Kaikkialle sen täytyy pesiä, kaikkialle asettua viljelemään, kaikkialla solmia yhteyksiä”, ja ”tavarain halvat hinnat ovat raskas tykistö, jolla se ampuu maan tasalle kaikki kiinanmuurit”.¹³⁹ Kapitalismin historia ei ole kuitenkaan maailmanlopun dystopiakirjallisuutta. Sen laajentuminen toki merkitsee ”vahvaa sysäystä kohti kaiken muuttumista tavaramuotoon”¹⁴⁰, mutta sen periferioiden yhteiskuntien ja ekologioiden mullistus ansaitsee paljon monisyisemmän historiallisen tarkastelun. Tässä tehtävässä rajaseudun (*frontier*)¹⁴¹ käsite on tärkeä. Sen avulla maailmanjärjestelmän kehitys voidaan ankkuroida osaksi paikallisen sosioekologisen muutoksen erityispiirteitä, ja tarkastella, kuinka ”luonto laitetaan töihin”¹⁴² – sekä inhimillinen että ei-inhimillinen luonto.

Rajaseudun käsitteellä on pitkä historia. Esimerkiksi yhdysvaltalaisessa kontekstissa sillä on viitattu rajantekoon kartoitetun ja tuntemattoman, inhimillisen ja villin tai karkean ja alkukantaisen luonnon välillä. Niinpä rajaseutujen välityksellä on määritelty myös sitä, minkä katsotaan kuuluvaksi luontoon ja minkä ei. Toisaalta erityisesti yhdysvaltalaisessa kulttuurissa rajaseutu on aina edustanut mahdollisuutta itsenäisyyteen, itse määriteltyyn kohtaloon

¹³⁹ Marx & Engels 1998, 40–41. Kommunistisen manifestin historianfilosofia kuvastaa hyvin Marxin varhaisen tuotannon lineaarista historiakuvaa. 1850-luvulta alkaen Marxin historiallisessa ajattelussa tapahtuu käänne osittain mekaanisesta (esim. historiallinen vääjäämättömyys, yhteiskuntien tasokehitys ja perusrakenteen determinismi) kohti monisyisempää historiallista materialismia. Samalla eurosentrisuus väistyy ja Marx kiinnostuu yhä laajemmin maailmanjärjestelmän kokonaiskehityksestä, Euroopan ulkopuolisten alueiden merkityksestä ja kapitalismista poikkeavien tuotantomuotojen tarkemmasta historiallisesta luonteesta. ks. esim. Andersson 2010; Pradella 2014. Tarkastelen Marxin historia-käsitystä laajemmin seuraavassa luvussa.

¹⁴⁰ Wallerstein 1987, 14; Myös artikkeli IV.

¹⁴¹ Käytin artikkeleissa I ja III rajaseudun sijasta tavararintaman käsitettä, koska katsoin sen tuolloin kuvaavan paremmin paitsi englanninkielistä käsitettä *commodity frontier* myös kapitalismin taipumusta vyöryä tavaratuotannon voimin yhä uusille rintamille. Uuden ajan alun englanninkieliset kantasanat viittaavatkin sekä sotarintamaan (*frontiere*) että kahden alueen väliseen seutuun (*fronture*). Lopulta olen päättänyt käyttämään rajaseudun käsitettä, jolla suhteellisen vakiintunut asema suomalaisessa ympäristöhistoriassa ja maantieteessä. Valintaani selittää myös se hieman myöhemmin todettava seikka, että kapitalismin rajaseuduissa ei ole kysymys vain yhden tai kahden keskeisen bulkkitavaran etenemisen rintamista, joiden tarkastelu on ollut ominaista sekä tapuliteorialle että niin sanotulle tuotantoketjututkimukselle (*commodity chain research*). Pikemminkin tarkastelussa on, kuinka paikallinen sosioekologinen ympäristö mullistuu osana maailmanekologiasta kehitystä, jonka yhtenä seurauksena on paikallisten elinkeinojen kaventuminen jalostusarvoltaan matalien tavaroiden tuotannoksi.

¹⁴² Ks. artikkeli I.

tai pakenemiseen, milloin työkurilta, milloin virkavallalta. Rajaseutu on tarjonnut puhtaan pöydän uuden elämän rakentamiseksi ja vapautuksen vanhan elämän pidäkkeistä.¹⁴³ Yhdysvaltalaisessa kontekstissa villeiksi mielletyt rajaseudut myös edustivat pitkään vastakohtaa tai eräänlaista yhteiskunnallista peiliä modernille kaupungille. Yhdysvaltalaisen ympäristöhistorian yksi saavutus on tämän dikotomian purkaminen: rajaseutujen ja kaupunkien suhteelle on ollut ominaista ilmeinen jatkuva vuorovaikutus ja se, että kaupunkien rakentuminen edellytti rajaseutujen resurssien ja elämän haltuunottoa.¹⁴⁴

Maantieteessä rajaseudulla tarkoitetaan useimmiten kahden valtion välistä vyöhykemäistä poliittista raja-aluetta. Rajaseutu on käsitteenä epätarkempi kuin raja (*border*), jolla tarkoitetaan joko konkreettista valtakuntien välistä rajaa tai sen välittömässä läheisyydessä olevaa aluetta. Esimerkiksi itäinen Kainuu oli vielä pitkälle 1800-lukua maantieteellistä rajaseutua jo siitä syystä, että valtakunnan raja ja sen valvonta eivät olleet vielä tarkasti määritettyinä. Poliittisen maantieteen näkökulmasta eurooppalaisen modernin valtion synty – kansantalouksineen, hallintokoneistoineen sekä oikeus- ja sotalaitoksineen – korvaa 1500-luvulta alkaen rajaseudut tarkasti määritellyillä ”oikeilla” kansallisvaltion rajoilla. Moderni käsitys rajasta juoksi siis historiallisesti rajaseudun perässä. Modernit rajat eivät nekään olleet mielivaltaisia, vaan noudattelivat usein luonnontekijöiden asettamia ehtoja ja valtiot nauttivat niiden tarjoamasta suojasta vihollista vastaan.¹⁴⁵

¹⁴³ Yhdysvaltalaisen poliittisen ajattelun rajaseutukäsitystä on kehystänyt F.J. Turnerin vuonna 1893 artikkelissaan *The significance of the frontier in American history* esittelemä frontier-teesi, jonka mukaan yhdysvaltalainen demokratia muovautui rajaseutujen valloittamisen välityksellä. Koska Pohjois-Amerikan lännessä ei ollut valmiita yhteiskunnallisia ja kulttuurisia rakenteita, yhdysvaltalaisista demokratiasta, identiteettiä ja kulttuuria kyettiin rakentamaan niin sanotusti puhtaalta pöydältä. Myöhempi historian ja politiikan tutkimus on korostanut, että Turnerin rajaseututeesi auttoi – läntisen rajaseudun valloittamisen ja asuttamisen jälkeen – legitimoimaan myös 1900-luvun yhdysvaltalaisista imperialismia. Turner myös analysoi rajaseudun valloituksen ympäristöhistoriaa siten, että loputon vapaa maa kannusti psykologista ajatusta rajoittamattomista mahdollisuuksista, mikä puolestaan ruokki elämän optimismia mutta myös luonnonvarojen holtitonta käyttöä. Ks. esim. Barbier 2011, 8–9.

¹⁴⁴ Cronon 1996; Cronon 2009, 46–54.

¹⁴⁵ Paasi 1995; Kokkonen 2002, 34–35. Rajaseutua voi myös peilata historian tutkimuksessa viime aikoina tarkasteltuun *ylirajaisuuteen*, jota luonnehtii jonkinasteinen valtioiden rajat ylittävää vuorovaikutuksen tai yhteenkuuluvuuden olemassa olo. Tervakaupassa tällaisen muodosti esimerkiksi tukholmalaisten ja oululaisten kauppahuoneiden vuorovaikutus ja myös ruotsinkielisten porvarien kulttuuritapojen tietynlainen yhdenmukaisuus. Amerikkaan siirtolaisina lähteneet kainuulaiset veivät todennäköisesti mukanaan tervaosaamista Uudelle mantereelle, ja muodostivat näin kauas kotiseudustaan ylijarajaisia kulttuuripiirteitä. Kainuulaisen tervantuottajan näkökulmasta toimintaympäristönä oli kuitenkin pääasiallisesti juuri tervarajaseutu, joka levittäytyi oman kyläpiirin metsien ja Oulun tervahovin välille – olkoonkin, että Oulun vierailuilla myös kainuulaiset pääsivät haistelemaan ylijarajaisia kulttuuri- ja talousvaikutteita. Suomen ylijaraisuudesta ks. Lamberg 2018, 31–34.

Tutkimuksessani rajaseudun käsite on saanut edellisistä käsitteellistyk-
sistä poikkeavan merkityksen. Rajaseutu kyllä kuvaa Kainuun maantieteellistä
ympäristöä, mutta valtakunnan rajan, raja-alueen tai edes maakunnan hallin-
nollisten rajojen kanssa sillä on lopulta vähän tekemistä. Rajaseutu on histo-
riallisesti muotoutuva ympäristö, jonka piirteitä määrittävät maailmanjärjes-
telmään kytkeytymistä seuraavat taloudelliset ja poliittiset tekijät. Rajaseu-
dulle muovautuu erityiset sosioekologiset suhteet, jotka levittäytyvät luonnon
kanavoimien tuotanto-, kauppa- ja kuljetusreittien mukaisesti. Siten tutki-
muksen kohteeksi asettuu historiallinen tavararajaseutu (*commodity fron-
tier*), sosioekologinen ympäristö, joka avautuu maailmantalouden kysynnän
näkökulmasta strategisesti tärkeän tavaran intensiiviselle tuotannolle.¹⁴⁶
1800-luvun Kainuun sosioekologista ympäristöä voidaan tästä näkökulmasta
nimittää hyvällä syyllä tervarajaseuduksi. Vaikka maakunnassa kokeiltiin esi-
merkiksi ulkoapäin tuotua ja pääasiassa Oulun porvariain pääomainvestoin-
neilla pystytettyä varhaista rautateollisuutta, jäi sen merkitys Kainuun talou-
dellisessa kokonaiskatsannossa olemattomaksi. Kainuu keskittyi yksipuoli-
sesti tervatynnyreiden täyttämiseen ja tervakapitalismi luonnehti koko maa-
kunnan taloudellista, kulttuurista ja ekologista luonnetta.

Tavararajaseutuja luonnehtii kriisiherkkyys. Keskittyminen yhteen tai kor-
keintaan muutamaan matalan jalostusarvon tavaran tuotantoon tekee raja-
seuduista helposti nopean nousun ja romahduksen aluetalouksia, monokult-
tuureja, jotka ovat riippuvaisia maailmanmarkkinahintojen jyrkistäkin vaihteluista.
Kainuun tervarajaseutu oli juuri tällainen: tervatalonpojille maksetut
tynnyrihinnat saattoivat vaihdella vuosittain radikaalisti. Pelkät markkinahin-
tojen vaihtelut eivät kuitenkaan selitä rajaseutujen haavoittuvuutta, vaan
maailmantalouden kriisit, sodat ja kauppapoliittiset kiistat ruokkivat kysyntä-
muutoksia, jotka saattavat lamauttaa rajaseudun tuotannon käytännössä yh-
dessä päivässä. Haavoittuvuutta lisää entisestään, että yhteen vientituottee-
seen keskittyminen voi heikentää rajaseudun aikaisempaa omavaraisuutta ja
lisätä väestön riippuvuutta peruselinyödykkeiden kuten viljan tuonnista.
1800-luvun lopun laajan El Nino -ilmiön, Ison-Britannian imperiumin levit-
tämisen ja eteläisen pallonpuoliskon nälänhätien yhteyttä tutkinut histori-
antutkija Mike Davis on todennut osuvasti, että kapitalistisen maailmanjärjes-
telmän verkottuminen tekee viljan maailmanmarkkinahinnasta, ilmaston-
vaihteluista ja rajaseutujen hallinnasta ”saman suunnattoman ihmisten eloon-
jäämisyyhtälön muuttujia”¹⁴⁷.

Maailmantalouden heilahteluiden aiheuttama haavoittuvuus on tavarara-
jaseutujen erityinen piirre. Esimerkiksi varhaisen uuden ajan alun kruunun
tukema savolaisten ekspansiivinen kaskitalous oli Suomen historiassa oman

¹⁴⁶ Moore 2000, 410–413; 2010, 391–395; Marley 2016, 4–6; myös Cronon 2009, 46–54; Barbier
2011, 8–20.

¹⁴⁷ Davis 2017, 13.

aikansa rajaseudun luontia ja samalla aikaisempien saamelaiselinkeinojen syrjäyttämistä. Kaskiviljely kuitenkin säilyi pääasiassa maailmanmarkkinoista riippumattomana ja suoran toimeentulon tuottavana elinkeinona, joskin alttiina luonnontekijöiden aiheuttamille kriiseille.¹⁴⁸ Kuten aikaisempi Alapuron esimerkki osoitti, 1900-luvun alussa markkinoihin kytkeytyneet ja teollisuutta rakentaneet Suomen osat olivat paenneet yksipuolisen tavararajaseudun asemasta, monipuolistaneet tuotantorakenteensa ja siten asettuneet Alapuron sanoin taloudellisen kehityksen tielle. Lähes omavarainen kaskitalous tai 1900-luvun vaihteen teollistumisen tielle ehtinyt Suomi saattoivat siis olla tietyn kansallisen tai maailmanlaajuisen hallintajärjestelmän rajaseutua ja perämaita, mutta *kapitalistia tavararajaseutuja ne eivät olleet*. Voidaankin tiivistää: tavararajaseudut avautuvat, mutta ne myös sulkeutuvat. Miten sulkeutuminen tapahtuu, riippuu paikallisen ja maailmanlaajuisen vuorovaikutuksesta. Resurssit voidaan yksinkertaisesti kuluttaa loppuun tai uusi teknologia voi tehdä rajaseudusta taloudellisesti merkityksettömän. Erilaisilla, usein valtion tukemilla poliittisilla ja taloudellisilla toimilla tavararajaseutu voi myös irrottautua asemastaan maailmantalouden hierarkian alapäässä.

Kuten aiemmin Wallersteinin tarkastelun yhteydessä tuli ilmi, maailmanjärjestelmän globaalin työnjaon valta-asemassa ovat keskukset, joiden sykki-vää tuotantoa luonnehtii erikoistunut palkkatyömuotoinen työ¹⁴⁹. Jotta keskuksien tuotanto on kuitenkin laajamittaisesti mahdollista, edellyttää se maantieteellisesti merkittävästi laajemmat globaalit sosioekologiset suhteet. Tästä näkökulmasta kapitalismin historiallinen poikkeuksellisuus ei ole vain työn organisoinnissa teolliseen suurtuotantoon, vaan keskuksien tuotantoa *nopeammin* laajentuvassa ihmistyön ja luonnon haltuunotossa rajaseuduilla¹⁵⁰. Yhä uudelleen avattavissa tavararajaseutujen maantieteessä kyetään mobilisoimaan vähäisillä pääomainvestoinneilla merkittäviä ihmistyön ja luonnonresurssien varantoja¹⁵¹. Kapitalismilla ei siten vain ole rajaseutuja,

¹⁴⁸ Esim. Soininen 1961, 137; Massa 1983, 61–62.

¹⁴⁹ Tämä ei tarkoita, että palkkatyön ulkopuolisilla työn muodoilla ei olisi keskuksille merkitystä, päinvastoin. Kuten feministinen historiantutkimus on pitkään tähdentänyt, naisten suorittaman maksamattoman uusintavan työn rajaaminen palkkatyömuodon ulkopuolelle oli edellytys sille, että teollista palkkatyövoimaa oli ylipäättänsä käytettävissä. Keskusten historiallinen palkkatyö ei olekaan keskeistä siksi, että se olisi keskuksien yleisin työnmuoto tai edes keskusten toiminnan edellytys (pikemminkin edellytykseksi voidaan katsoa juuri naisten suorittama maksamaton uusintava työ), vaan siksi, että keskuksien poliittinen ja taloudellinen hallintamuoto kietoutui oleellisesti palkkatyön ympärille. Ks. esim. Mies 1986; Federici 2004.

¹⁵⁰ Moore 2015a, 66.

¹⁵¹ Maantieteilijä David Harvey on kutsunut tätä kapitalismin globaaliin maantieteeseen levittyvää logiikkaa paikallisajalliseksi uudelleenjärjestämiseksi (*spatio-temporal fix*). Harveyn mukaan kapitalismin täytyy uusiutuakseen avata yhä uusia maantieteellisiä alueita resurssien ja työvoiman haltuunotolle. Ks. esim. Harvey 2003, 115–116. Tavaratuotannon ja tilallisen laajentumisen suhteesta ks. myös Smith 1984/2010, 111–114, passim.

vaan ”se elää niiden lävitse”¹⁵². Tämän vuoksi rajaseutujen tutkimisessa tärkeäksi muodostuu se, kuinka tavaratuotannolle avattuja rajaseutuja hallitaan ja pidetään valtapoliittisesti yllä.¹⁵³

Rajaseudun hallintatekniikoita voidaan tarkastella halvan luonnon (*cheap natures*) strategioina. Viittaus halpaan luontoon ei niinkään tarkoita rajaseutujen luonnontekijöiden matalaa tai lähes olematonta kustannusta, vaikka siitäkin on kysymys. Näkökulmana on pikemmin, että kapitalistinen maailmanjärjestelmä on kyennyt uusiintumaan, koska käytettävissä on jatkuvasti ollut rajaseuduilta valtakinoin haltuunotettua halpaa tai maksamatonta työtä, energiaa, ruokaa ja muita raaka-aineita.¹⁵⁴ Siten halvan luonnon strategia viittaa erilaisiin poliittisiin, teknologisiin ja kulttuurisiin keinoihin ja toimijuuk-

¹⁵² Patel & Moore 2017, 19.

¹⁵³ Hallintajärjestelmän tarkastelun lisäksi löytyy toki myös muita lähestymistapoja rajaseutujen tuotannon globaalin aseman tutkimiseen. Esimerkiksi maailmanjärjestelmäanalyysin parissa kehiteltiin globaalien tuotanto-, materiaali- ja logistiikkavirtojen kartoittamiseksi niin sanottua tavaraketjuanalyysia. Se oli eräs vastaus kritiikkiin, jonka mukaan maailmanjärjestelmäanalyysi ei ollut juurikaan kiinnostunut periferioiden sisäisestä tuotantorakenteesta tai sen muutoksista. Ajatuksena oli lähteä liikkeelle jostakin maailmantalouden keskuksen merkittävästä tuotantohyödykkeestä, kuten valtameriläivästä, ja edetä siihen tarvittavien resurssien kartoittamisessa lopputuotteesta aina kohti periferioiden raaka-aineita. Tämän katsottiin avaavan periferian tuotannon monipuoliselle tarkastelulle maailmanjärjestelmän työnjaon puitteissa. Analyysissa tuli kiinnittää huomiota periferiassa tuotetun hyödykkeen välitystapaan, työn muotoihin (vapaa vai epävapaa), tuotannon organisaatiotapaan (tuotantoyksikkö, teknologia, energia) sekä kulloisenkin tuotantovaiheen poliittiseen ja institutionaaliseen ympäristöön. Tavaraketjututkimuksia on kritisoitu siitä, että ne kiinnittävät rajallisesti huomiota esimerkiksi hintamekanismin, kauppapolitiikan, valtion ja immateriaalisen tuotannon merkitykseen. Tavaraketjuanalyysista on kehittynyt myös globaalin poliittisen talouden tutkimussuuntaus *global commodity chain research* (GCC). Siinä maailmanjärjestelmäanalyysin tavaraketjuajatusta on kehitetty eteenpäin, ja tutkimuskohteet ovat vaihdelleet yritysten välisistä suhteista ruoantuotannon eettisyyteen ja globaalien hoivatyöketjujen organisointiin. Tavaraketjuanalyysista ks. Hopkins & Wallerstein 1977: 1986, 159–167; Wallerstein 1987, 15; 2000, 221. Tavaraketjuanalyysin kriittisestä yhteenvedosta ks. esim. Dougherty 2008. GCC-tutkimusten lähtökohdista ja yhteenvedosta ks. Bair 2009.

¹⁵⁴ Moore 2015a, 51–53. Jason W. Mooren lanseeraama halvan luonnon ajatus on käsitteellisesti varsin monimerkityksellinen. Kapitalistisen tuotantomuodon keskeisiksi tekijöiksi määrittelemiään halpoja luontoja (*Cheap Natures*; isot alkukirjaimet tarkoituksella, millä Mooren haluaa viitata modernin ajattelun konstruoimaan ja yhteiskunnasta erotettuun luontoon) eli ruokaa, työtä, energiaa ja raaka-aineita Moore kutsuu ”neljäksi halvaksi” (*Four Cheaps*). Esim. Moore 2015a, 53. Mooren maailmanekologia ei voi aina kehua käsitteellisestä täsmällisyydestä: saman tutkijan pari vuotta myöhemmin julkaisussa kirjassa halpoja luontoja on seitsemän. Nyt kuitenkin määriteltynä kapitalismin historialle keskeisiksi seitsemäksi ”halvaksi asiaksi” (*Seven Cheap Things*), jotka ovat luonto, raha, työ, hoiva, ruoka, energia ja elämät. ks. Patel & Moore 2017.

siin, joilla rajaseutujen luonto haltuunotetaan ja saatetaan osaksi pääoman kasvautumisen prosesseja.¹⁵⁵ Rajaseudun hallinnan muotoutumiseen vaikuttavat siten useat tekijät. Brennerin argumentti kapitalististen suhteiden muotoutumisen kontingentista luonteesta on syytä muistaa tässäkin: yhteiskuntien olemassa olevat sosioekologiset suhteet määrittävät sitä, millaiseksi rajaseudun hallinta tai halvan luonnon strategiat lopulta muodostuvat. Rajaseutujen hallinnassa myös valtioilla on usein merkittävä rooli. Valtiota voi kutsua ”ympäristön luojaaksi”, sillä valtio on usein osallisena rajaseudun avaamisessa, luonnon haltuunoton vahvistamisessa ja tuotannon ylläpitämisessä.¹⁵⁶

2.3.3 ELETTY YMPÄRISTÖ

Rajaseudun käsitteen avulla on siis mahdollista tarkastella, kuinka 1800-luvun kainuulainen elämä ja luonto organisoituivat osana tervakapitalismin eteenpäin puskevia yhteiskunnallisia suhteita. Analyysitason tarkoituksena on mahdollistaa tervarajaseudun keskeisten hallintamekanismien ja sosioekologisen mullistuksen välisen yhteyden tutkiminen. Maailmanjärjestelmän ja rajaseudun kontekstien lisäksi tutkimuksessani on tarvittu kolmas metodologinen askel, jonka pyrkimyksenä on yltää rajaseudun tuottamien rakenteiden ja paikallisten yhteisöjen toiminnan vuorovaikutuksen tasolle. Tähän tehtävään olen soveltanut poliittisen ekologian tutkimuksen parista poimittua eletyn ympäristön käsitettä. Käytimme käsitettä artikkelissa II ankkuroidaksemme ter-

¹⁵⁵ Halpojen luontojen ajatus on hyödyllinen käsitteellistys ajateltaessa kapitalismin historiallista uudistumiskykyä, joka on ammentanut voimansa juuri halvan luonnon strategioissa tapahtuneista vallankumouksista. Vain kaksi esimerkkiä mainitakseni: teollinen vallankumous tarkoitti fossiilienergian eli hiilen valjastamista tuotantovoimaksi, palkkatyövoiman laajamittaista keskittämistä teollisuusyhtiöihin, uudenlaista sukupuoleen perustuvaa työnjakoa, massiivista resurssikulutusta ja vallankumousta ruoantuotannossa, minkä avulla kyettiin ruokkimaan kasvava teollinen väestö. Toisen maailmansodan jälkeen maailma suuntasi ennen näkemättömään resurssien kulutukseen, vihreänä vallankumouksen tunnettuun ruoantuotannon mullistukseen, öljytalouteen sekä uuteen globaaliin työnjakoon ja sen kansalliseen ja globaaliin sääntelyyn, aikaan, jota ympäristötutkimuksessa nimitetään ”suuren kiihdytyksen” (*Great Acceleration*) periodiksi. Ks. McNeill & Engelke 2016.

¹⁵⁶ Valtion historiallista ympäristön luontikykyä ei ole syytä väheksyä. Sen liikkeelle laittamat erilaiset luonnonhallinnan hankkeet ovat logiikaltaan sellaisia, että ne poikivat yhä uusia ja yhteiskunnan eri tasoille ulottuvia jatkohankkeita. Tämä johtuu jo siitä, että valtiointituutioon kohdistuu niin monitahoisia valta- ja vaikutusalueita, jotka eri yhteiskunnan aloille leviäviä poliittisia, kulttuurisia ja taloudellisia vaikutussuhteita. Ks. Haila 2006, 50. Kainuun osalta voidaan mainita esimerkiksi valtion avustamat jokien perkaushankkeet, jotka avasivat koskien takana olleita alueita intensiiviselle tervanpoltolle. Esimerkiksi Kainuun itäisissä kylissä ei tunnettu juurikaan tervavelkaantumista ennen kuin Kajaanin seudun kosket perattiin 1840-luvulla, mikä Oulun läänin kuvernöörin mukaan avasi ”mukavan tien Sotkamon pitäjäläisille.” Ks. Hautala 1975, 202.

vakapitalismin maailmanekologisen tarkastelun konkreettiseen historialliseen paikkaan, ja tutkiaksemme muutoksia ei-inhimillisen ja inhimillisen luonnon vuorovaikutuksessa ja tähän vuorovaikutukseen elimellisesti kytkeytyvissä valtasuhteissa.¹⁵⁷

Eletyn ympäristön käsitteen eräänä pyrkimyksenä on luoda edellytyksiä ylittää yhteiskunnallisessa ympäristötutkimuksessa jo pitkään ja laajasti kritisoitu sekä modernille ajattelulle tyypilliseksi kuvattu jyrkkä vastakkainasettelu luonnon ja yhteiskunnan välillä. Tästä erottelusta katsotaan seuraavan luontoa koskevien käsitysten homogenisoituminen, jossa luonto, jonka kanssa ajattelu on tekemisissä, muotoutuu helposti yhtenäiseksi ja staattiseksi totaliteetiksi – vaikka jo arkihavainnot viittaavat luonnon loputtomaan moninaisuuteen ja erilaisten luonnontekijöiden lukemattomiin tapoihin vaikuttaa ihmisten toimintaan.¹⁵⁸ Vastaavasti aidan toinen puoli, luontoa hyödyntävä yhteiskunta, imee itseensä vahvoja universalistisia piirteitä, jolloin esimerkiksi ympäristökriiseistä ja -tuhoista tulee koko ihmiskunnan tai ”meidän” aikaansaannoksia, eikä niiden nähdä muotoutuvan historiallisten valtasuhteiden puitteissa ja koskevan eri ihmisryhmiä hyvin eri tavoin.¹⁵⁹

Tällaisen homogenisoivan luontokäsityksen ongelmana on, että se voi estää myös tutkimusta tunnistamasta konkreettisia luonnontekijöitä ja -prosesseja, joiden kanssa historialliset ihmisyhteisöt ovat tekemisissä. Tällöin ei voida myöskään ymmärtää parhaalla mahdollisella tavalla niitä sosiaalisesti rakentuneita merkityksiä, joita ihmisyhteisöt erilaisille luonnontekijöille kulloinkin antavat, eikä niitä luonnon ja yhteisön vuorovaikutusta jäsentäviä institutionaalisia ratkaisuja, joille nämä merkitykset luovat edellytyksiä.¹⁶⁰ Kuten seuraavassa luvussa tarkemmin tarkastelen, tästä voi katsoa osittain johtuvan myös sen, että yhteisvaurauden perustalle rakentuneet historialliset ja nykyiset instituutiot ovat saaneet eri ajatteluperinteissä yksinkertaistaviin käsityksiin nojaavia tuomiota. Homogenisoivan luontokäsityksen varassa historiallisia monisyisiä sosioekologisia järjestyksiä voidaan siten usein arvioida (myöhäis)moderneista, vahvaan luonnon ja yhteiskunnan vastakkainasetteluun perustuvista pelkistävästä käsityksistä käsin. Niinpä esimerkiksi varhaismoderneja metsänkäyttömuotoja voidaan arvioida teollisen metsänkäytön mitta-

¹⁵⁷ Taylor 2014; Artikkelii II; ks. myös Tammisto 2018, 3–10, passim.

¹⁵⁸ Esim. Lähde 2005; Moore 2015a; Lehtonen 2014, 41–48; Väyrynen 2017.

¹⁵⁹ Tällainen piirre on tyypillinen esimerkiksi viime vuosien antroposeenikeskustelulle, jossa repeämä maapallon geohistoriassa tulkitaan ihmiskunnan historiallisen toiminnan aiheuttamaksi, eikä vaikutusta tarkastella niinkään talousjärjestelmien, luokka-asetelmien tai valtasuhteiden ehdollistamana. Ks. esim. Lähde 2005; Toivanen & Peltari 2017.

¹⁶⁰ Tämä on tietysti karkea yleistys. Onhan toisaalta niin, että moderni luonnontiede ja myös ihmistieteet ovat juuri olleet kiinnostuneita erilaisten luonnontekijöiden ja -prosessien kontekstuaalisesta ymmärtämisestä. Tätä ymmärrystä on hyödynnetty yhä syvemmän luonnon haltuunoton mahdollistamiseksi, mutta myös esimerkiksi luonnonsuojelupyrkimysten vahvistamiseksi. Ks. esim. Haila 2003.

puulla takapajuisiksi tai tuhoisiksi, ilman todellista tarvetta tarkastella, millaisten konkreettisten luonnontekijöiden ja sosiaalisten ratkaisujen varaan nämä metsänkäyttömuodot perustuivat, ja mistä lopulta mahdolliset metsätuhot johtuivat. Samalla tällainen ajattelu osallistuu oman aikansa historiallisesti rakentuneiden ja valtasuhteiden läpäisemien luontokäsitysten vahvistamiseen. Siten luodaan esimerkiksi edellytyksiä legitimoita käsityksiä, joiden perustalta moderni metsätalous voidaan esitellä globaalissa poliittisessa taloudessa edistyksellisenä ja metsänhoidon ainoana mahdollisen kestäväenä muotona.¹⁶¹

Eletyn ympäristön käsitteen tarkastelun tarkemmat lähtökohdat voidaan rakentaa *luonnon poliittisuuden* ajatuksesta. Kyse on aluksi yksinkertaiselta kuulostavasta havainnosta: luonto määrittää ihmistoiminnan ehtoja. Historialliset ihmisyhteisöt eivät kuitenkaan elä homogeenisessa ”luonnon helmassa” tai kytkeydy ”luontoon yleensä”, vaan aina erityisiin luonnontekijöihin ja -prosesseihin. 1800-luvun kainuulaiset olivat tekemisissä esimerkiksi paikallisesti erityisten ilmasto-olosuhteiden vaihtelujen, metsäekosysteemien ja maaperän kanssa. Tällaiset luonnonprosessit luovat aineksia sosiaaliselle tulkinntalle siitä, mikä on ihmisyhteisöille mahdollista tai suotavaa luonnon asettamien ehtojen puitteissa. Luonnonprosessien merkitys arvioidaan sen mukaan, miten niiden oletetaan vaikuttavan ihmisten elämän ja toimeentulon mahdollisuuksiin.¹⁶²

Asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen, sillä ihmiset myös muokkaavat työllään ympäristöään ja muodostavat siten ”toista luontoa”¹⁶³. Niinpä luonnonprosessien vaikutukset riippuvat aina myös siitä, millaiseksi ympäristö on kussakin historiallisessa tilanteessa ihmistyöllä muokattu.¹⁶⁴ Nämä vaikutukset synnyttävät ihmisyhteisössä kiistoja, koska luonnonehtojen merkityksistä, ja siitä mikä on niiden puitteissa mahdollista, vallitsee erilaisia näkemyksiä, joita kantavat ihmiset erilaisissa yhteiskunnallisissa valta-asetelmissä ja erilaisine intresseineen ja tavoitteineen. Nämä erilaiset *luontokäsitykset* törmäävät ja sekoittuvat yhteiskunnallisissa kiistassa, ja voitolle päässeet ja vallitse-

¹⁶¹ Useat poliittisen ekologian tutkimukset ovat tuoneet esiin, että tällaiset historiallisesti rakentuneet, globaalien metsätalouden valtasuhteisiin kytkeytyvät luontokäsitykset legitimoivat esimerkiksi alkuperäisväestöjen metsänkäyttömuotoja syrjäyttäviä metsäpolitiikoita ympäri maapalloa. Ks. Artikkelit II.

¹⁶² Haila & Lähde 2003, 9–11; Lähde 2005, 126–132. Erotuksena nykyisestä kansainvälisen yhteisön, valtioiden tai kansalaisliikkeiden harjoittamasta ilmastopolitiikasta Haila on nimittänyt ilmastolojen ja inhimillisen toimeentulon keskinäissuhdetta havainnollistavasti ilmaston politiikaksi. Ks. Haila 2017.

¹⁶³ Artikkelit IV; myös Lahikainen & Toivanen (tulossa). Toinen luonto on esimerkiksi Marxin luonnon universaalien metabolismin sisältävät ajatus, johon palaan seuraavassa luvussa.

¹⁶⁴ Esim. Smith 2010, 53–59; Haila & Lähde 2003, 9–11.

viksi muodostuvat luontokäsitykset puolestaan vaikuttavat todellisina materiaalisina voimina.¹⁶⁵ Tämä tarkoittaa kahta asiaa: yhtäältä ihmistyö mobilisoidaan luonnon muokkaukseen näihin käsityksiin perustuen, toisaalta yhteisö kohtaa luontokäsityksen vaikutuksesta syntyneet toisen luonnon materiaaliset tekijät.¹⁶⁶ Näkökulmaa on vielä täydennettävä sillä, että muokattujen materiaalien tekijöiden lisäksi yhteisö kohtaa usein myös uudet yhteiskunnalliset materiaaliset tekijät. Riippuukin pitkälti yhteisön talouden organisaatiosta ja oikeudenmukaisuuskäsityksistä kasaako luontokäsityksiin perustunut luonnon ja työn mobilisointi kykyä käyttää valtaa harvojen käsiin vai ei.

Eletyn ympäristön käsite korostaakin ”käytännöllisen luontosuhteen”¹⁶⁷ eli ihmistyön käytäntöjen, luontokäsitysten ja niiden pohjalta rakentuvien institutionaalisten ratkaisujen historiallista merkitystä¹⁶⁸. Niistä riippuu, kuinka

¹⁶⁵ Eräs kiinnostava Kainuun elettyä ympäristöä mullistanut esimerkki on valtaisan Pelson suon ojitaminen vuosina 1857–1866. Suomen suurimman suonkuivatushankkeen tarkoitus oli synnyttää nälkää näkevään Kainuuseen töitä ja viljelykelpoista maata. Vuosikymmenessä Pelsolla ojitettiin 30 000 hehtaaria maata, ja hätäaputöissä oli yli tuhat ihmistä. Hanke vei valtion varoja enemmän kuin muut Pohjois-Suomen vesistö- ja kuivatushankkeet yhteensä. Se osoittautui lopulta valtaiseksi pettymykseksi. Ojitus ei poistanut pakkasen vierailuja ja halla tuhosi sadot. Lisäksi ojitus aiheutti paikallisia ympäristömuutoksia: vesi pääsi valumaan pelloilta jokiin vahvistaen tulvia. Hankkeen taustalla vaikutti hyötyajattelun näkemys siitä, että ojitus todella oli ratkaisu pohjoisten alueiden maatalouden vitsaukseen eli hallaan. Tämä luontokäsitys sai materiaalsen voimansa maatalousoppineiden, valtiovallan ja lääninjohton suuruuden hullussa projektissa. Vastaavasti kainuulaisen kaskitalouden ylisukupolvinen luontokäsitys oli ohjeistanut kaskeamaan ylänkömailla, jotta halla ei vierailisi. On epäselvää, vaikuttiko paikallinen luontokäsitys lainkaan projektin toteuttamisen taustalla olleisiin syihin. Se on kuitenkin tiedossa, että hanke toteutettiin Helsingistä käsin työskennelleiden insinöörien johdolla. Turpeinen 137–139; Kerkelä 1992, 144; Enbuske 2010, 150–153. Hyödyn politiikan hallaa ja soiden ojitusta koskevista näkemyksistä katso Ks. Louekari 2013, 68–69, 110, 130–136; myös Soininen 1974, 149–150.

¹⁶⁶ Haila & Lähde 2003, 11, 14, 26; myös Haila 2003, 186–188.

¹⁶⁷ Haila 2004, 49, 71.

¹⁶⁸ Eletyn ympäristön käsite avaa mahdollisuuden hyödyntää historiallisten ilmiöiden tutkimisessa yhteiskunnallisen ympäristötutkimuksen piirissä viime vuosina suosiota saavuttaneiden suuntausten, kuten uusmaterialismin, posthumanismin tai toimijaverkkoteorian, lähestymistapoja. Näiden tutkimussuuntausten alle asemoituu toki useita erilaisia lähestymistapoja, ja niiden yhteinen arvioiminen on väistämättä yksipuolistavaa. Yhteistä näille suuntauksille on kuitenkin ollut pyrkimys ulottaa suhteellisuuksia ja toimijuuksia pelkistä ihmisistä ja heidän välisistä suhteistaan myös ei-inhimillisen luonnon olioihin ja erilaisiin aineellisuuksien verkostoihin. Tällaisista lähtökohdista on Suomessakin ehditty tehdä jo useita kiinnostavia ja historiallisiin ilmiöihin uusia tulkintamahdollisuuksia avaavia tutkimuksia. Ks. esim. Jokinen 2004; Åkerman 2006; Lehtonen 2015, 39–55; Valkonen & Nykänen 2007; Lukkarinen & Ryteri 2018. Lähestymistavat ovat myös kohdanneet kritiikkiä. Eräs kritiikin kohde on ollut se, että inhimillisen ja ei-inhimillisten keskinäisyhteyden vahva painottaminen sekä eriateisen osallisuuden ja (yhteis)toimijuuden luovuttaminen esimerkiksi aineellisuuksille on hämärtänyt ihmisten välisten valtasuhteiden merkityksen huomioimista yhteiskunnallisissa muutoksissa. Ympäristökrisejä koskien on

kyvykkäitä, sitkeitä tai yhtenäisiä yhteisöt ovat ottamaan vastaan luonnon prosessien vaikutuksia. Tässä mielessä luonnonprosessien vaikutukset ovat aina kontingentteja.¹⁶⁹ Niinpä artikkelissa II väitimme, että tietynlaisessa valtakemyksessä muotoutuneeseen luontokäsitykseen perustunut tervatalous loi edellytyksen haavoittuvalle yhteisölle, joka oli kyvyttömämpi ottamaan vastaan hallan ja siitä seuranneen kadon, kuin sitä edeltänyt kaskitalouden eletty ympäristö – joka toki oli haavoittuva sekin, mutta hyvin eri tavalla.¹⁷⁰

Luonnon politiikan tarjoaman lähtökohdan lisäksi eletyn ympäristön analysointia on tutkimuksessani määrittänyt keskeisesti yhteisvaurauden käsite¹⁷¹. Lähtökohtana on ollut ajatus paikallisesta kainuulaisesta ympäristöstä, jonka keskeinen yhteisvauraus eli metsät ymmärrettiin alkujaan ”kaiken maailman yhteiseksi”¹⁷² eli kaikille yhtäläisesti kuuluviksi. Näkökulma ei tarkoita nostalgista käsitystä alkuperäisestä villistä luonnosta, jossa ihmiset mesosivat kirveineen vapaina ja tekivät yhteisillä metsäresursseilla minkä parhaaksi katsoivat. Eikä lähtökohtana ole harmoninen sosiaalinen kokonaisuus, jossa sosiaalisia hierarkioita tai ekologisia kriisejä ei esiinny.¹⁷³ On myös syytä muistuttaa, että yhteismetsiä kaskeksi polttaneiden kainuulaisten käsitys kaiken maailman yhteisistä oli erilainen kuin seutuja ennen uudisasukkaita asuttaneiden ja eränkävynnistä eläneiden saamelaisten.¹⁷⁴ Historiallinen yhteisvauraus tarkoittaa sitä, miten ihmisten toimeentulon perusedellytykset organisoidaan luonnon yhteisten pohjalta päivittäisissä yhteiskäytännöissä. Esimer-

painotettu asian poliittista puolta eli esimerkiksi kysymystä vastuusta. Yhtäältä on korostettu, että historiallisesti syntyneistä ympäristöongelmista ovat vastuussa ensi sijassa – muita enemmän valtaa käyttävät – ihmiset tai ihmisryhmät. Toisaalta on tuotu esiin, että vain ihmiset kykenevät kantamaan vastuun akuutisti ratkaisuja kaipaavassa ympäristöongelmien maailmassa. Ks. esim. Hornborg 2017; Hamilton 2017; Malm 2018.

¹⁶⁹ Esim. Demeritt 2002, 783; Davis 2017, 12–13.

¹⁷⁰ Ks. Artikkelit II; myös Solantie 2012, 99, 159–162; Nummela 2016, 51–54.

¹⁷¹ Yhteisvaurauden käsitettä, teoriaa ja historiaa käsittelemme tarkemmin luvuissa 4.1 ja 4.2. sekä artikkeleissa IV ja V.

¹⁷² Turpeinen 1985, 103; Pulkkinen 1913, 85.

¹⁷³ Villin luonnon nostalgian kriittinen purkaminen on yksi ympäristöhistorian suurista keskusteluista. Ks. Cronon 1996; Haila 2003. Myös yhteisvaurautta koskevaan politiikan teoreettiseen keskusteluun liittyy vahvasti historiallisten yhteismaiden romantisointia. Ks. Wagner 2012; artikkeli V; luku 3.1.

¹⁷⁴ Kiinnostavana historiallisena sivupolkuna uudisasutuksen voi myös tulkita mahdollisuutena aikaisemman kulttuurisen ”ympäristön hallinnan kierteen” katkokseen. Uusissa luonnonolosuhteissa uudisraivaaja joutuu tulemaan toimeen ilman aiemmin omaksuttuja luonnonkäsitteitä ja konkreettisesti ottamaan selvää ympäristöstä ja luonnontekijöistä, joiden piiriin on asettunut. Näin voi olla myös mahdollista löytää yhteisölle uusia, mutta luonnontekijöihin soveltuvia yhteisiä resurssin hallintamutuja. On ilmeistä, että tällainen luonnon opiskeluun perustuva uudisraivaus on historiallisesti tullut usein mahdolliseksi vain sitä edeltävän syrjäyttämisen ja väkivallan toteuttamisen seurauksena. Ks. Haila 2006, 51–52.

kiksi institutionaalisen taloustieteen näkökulmasta yhteisvauraus käsitteellistetään usein yksityisomistuksen ja markkinoiden tai julkisen hallinnan ulkopuolelle sijoittuviksi resursseiksi tai instituutioiksi, joiden hallinnasta vastaa jokin erityinen yhteisö. Kuten artikkeleissa IV, V ja myöhemmin luvussa 3 osoitan, historiallinen yhteisvauraus on ennen kaikkea jatkuvaa arkista käytäntöä, joka jäsentää ihmisten luontokäsityksiä ja suhdetta muuhun yhteisöön, minkä varassa pyritään turvaamaan yhteisön pitkän aikavälin toimeentulo.¹⁷⁵ Käytäntöä säätelevät historiallisesti rakentuneet normit, säännöt ja rangaistukset, jotka ovat aina myös alttiita yhteisön sisäisistä (esimerkiksi henkilökohtaiset valtapyrkimykset) tai sille ulkoisista vaikuttimista (esimerkiksi valtion kiristynyt ote yhteisöstä) johtuville jännitteille tai konflikteille. Metsästä tai jostakin muusta yhteisresurssista tulee yhteinen vasta tällaisissa historiallisesti rakentuvissa käytännöissä, ja käytännöt muodostavat yhteisön elämän perustan – yhteisön eletyn ympäristön.

Ihmisten toimeentulon edellytykset muodostavaa yhteisvaurautta voidaan organisoida monin tavoin. Yhteisvaurauden poliittinen teoria korostaa usein, että kaikkein kapitalistisinkin yhteiskunta perustuu yhteiseen vaurauteen, kuten luonnonresursseihin, tietoon tai ihmisten kykyyn hoivata ja kasvattaa¹⁷⁶. Kapitalismi kuitenkin organisoii tätä yhteisyyttä historiallisesti erityisellä tavalla, usein yksityisomistuksen ja markkinoiden tai osittain myös julkisen vallan toimesta. Tarkasteluni ovat kolme elinkeinoa – kaskitalous, tervantuotanto ja varhainen ruukkiteollisuus – perustuivat toisistaan poikkeavaan paikallisten yhteisvarantojen, erityisesti ihmistyön ja metsien, organisoimiseen. Artikkelini osoittaa, että parhaimmillaan kaskitalous perustui eriasteisesti yhteisesti jaettuun käsitykseen siitä, miten metsänkäyttöä tulisi säännellä, jotta

¹⁷⁵ Erotuksen olen tehnyt erityisesti artikkelissa IV korostaakseni yhteisvaurauden käsitteen analyttistä eroa sellaisiin institutionaalisen taloustieteen empiirisiin tutkimuksiin, joissa tarkastelun kohteena on yhteisölle tärkeän yhden resurssin – esimerkiksi riisiviljelmän kastelujärjestelmän – hallinta ja järjestäminen. Tällaiset tarkastelut ovat olleet tärkeässä roolissa esimerkiksi Elinor Ostromin ja hänen oppilaittensa työssä. Osittain kyse on tietysti perustellusta tutkimuksellisesta rajauksesta, ja juuri useiden yksittäisten resurssitutkimusten avulla Ostrom kykeni muodostamaan teoreettisia yleistyksiä yhteisresurssien hallinnasta. Tässä tutkimuksessa puolustettu yhteisvaurauden ajatus rakentuu käsitykselle yhteisöstä, jonka työ luo suhteen yhteisesti jaettuun maailmaan. Tämä käytäntö luo yhteisvaurauden ja sen organisoimisen periaatteet, ja siten eletyn ympäristön olemuksen. Ks. Artikkelit II, IV ja V.

¹⁷⁶ Ks. Artikkelini V. Antropologi David Graeber on esittänyt viime vuosina paljon käytetyn vertauskuvan ruohonjuuritason kommunismista (*baseline communism*), jonka mukaan myös nykyiset läpikapitalisoituneet yhteiskunnat perustuvat viime kädessä yhteisyyden periaatteille. Graeberille kommunismia onkin kahden työnteekijän pyyteetön avunanto kapitalistisessa autokorjaamossa tai tulen tarjoaminen kadulla ventovieraan tupakkaan. Näin perin arkiset kohtaamisetkin perustuvat muunlaisille logiikoille kuin mikä on voittontavoitteluun suuntaavalle kapitalismille ominaista. Graeberin kommunismin käsitteellistystä on kritisoitu liian yleiseksi, jotta se voisi toimia yhteiskuntakriittisenä työkaluna. Ks. Graeber 2011, 97–99; myös Graeber 2014.

suora pidemmän aikavälin toimeentulon muodostus kaskipelloista olisi mahdollista. Artikkelit I analysoi, kuinka tervakapitalismissa yhteisten metsien käytön motiivit tulivat selkeästi voimakkaammin yhteisön ulkopuolelta, tervatulojen lupauksesta ja erityisesti velkapakosta. Artikkelissa III kuvaa, kuinka varhaisessa ruukkiteollisuudessa kainuulaista työvoimaa ja luontoa pyrittiin ensimmäistä kertaa organisoimaan teollisen palkkatyön puitteisiin, mikä edellytti myös uudenlaista yhteisöllistä kuria ja vahvan yksityisomistuskäsityksen soveltamista metsiin.

Jokainen organisoinnin tapa jätti jälkeensä myös hyvin erilaisen muokatus ympäristön. Runsaasti metsää ensinäkemältä kuluttaneen kaskitalouden kokonaisuus monipuolista pohjoisten metsien biodiversiteettiä uusilla kasvi- ja eläinlajeilla. Tervatalous puolestaan jätti jälkeensä hakkuuaukeat ja köyhtyneen maaperän. Oleellista on huomata, että erilaisiin yhteisvaurauden organisoinnin tapoihin kytkeytyy toisistaan merkittävästi poikkeavat luontokäsitykset. Parhaillaan kaskiviljelyä pyrittiin toteuttamaan luonnon uusiutumisen ja kiertokulun puitteissa, ja siihen kytkeytyivät myös omanlaisensa metsiin kohdistuneet uskomusjärjestelmänsä kuten käsitykset pyhistä paikoista. Siirryttäessä tervatalouteen alkoivat aikaisemmat luontokäsitykset muuttua. Tervakapitalismissa vallalle päässeet luontokäsitykset ohjasivat voimallisesti eletyn ympäristön mullistusta, ja vaikuttivat siten suoraan materiaalisina voimia, kun muokattu eletty ympäristö oli kykenemättömämpi ottamaan vastaa katovuosien luonnontekijöitä. Rankimmillaan vaikutukset koettiin 1860-luvun lopulla, kun tervan maailmanmarkkinahinnoista riippuvaiset, viljaomavaraisuudesta asteittain luopuneet ja velkaantuneet kainuulaisyhteisöt kohtasivat kadon, nälän ja taudit. Tässäkin tilanteessa ihmiset kamppailivat eletyn ympäristön suunnasta: keskellä pahimpia katovuosia romahtanutta Kiveksen rautaruukkia seurasi sosiaalisen rosvouden ilmiö, joka pakotti muun paikallisyhteisön muodostamaan kantaansa siihen, millaisin periaattein ja keiden toimesta elettyä ympäristöä tulisi rakentaa.

3 KAPITALISMIN MULLISTUSTEN TEOREETTINEN TARKASTELU

Vuosituhannen vaihteessa julkaistussa teoksessaan *Provincializing Europe – Postcolonial Thought and Historical difference* (2000) historiantutkija ja jälkikolonialistiteoreetikko Dipesh Chakrabarty esitti, että eurooppalaisen yhteiskuntatieteen perustoissa lepää sitkeä historismi. Sen mukaan kaikkien yhteiskuntien on aikojen saatossa kuljettava läpi kehityspolku, joka on peruspiirteisään se, minkä moderni Eurooppa on jo edeltä kulkenut. Tällaisessa historismissa teollisesta ja taloudellisesta kehityksestä jälkeen jääneet yhteiskunnat ovat ”historian odotushuoneessa”. Ne odottelevat niille ennalta pedatun historiallisen polun etenemistä ja huipentumista Euroopan jo edeltä osoittamaan moderniin lopputulokseen. Laajemman jälkikolonialistisen kirjallisuuden hengessä Chakrabarty esitti, että historismin vangitsema ajattelu ei kykene näkemään, kuinka heterogeenisista kehityspoluista yhteiskuntien historia lopulta koostuu. Itse eurooppalainen ”moderni” oli kehittynyt vuorovaikutuksessa muiden yhteiskuntien kanssa tai sen olemus oli muodostettu ei-moderneiksi määriteltyjen yhteisöjen valikoitujen ominaisuuksien vastinparina.¹⁷⁷

Historiallista kapitalismia ei kuitenkaan luonnehdi historismin mukaisesti universaalius tai homogeenisyys, vaan sen kehitys on erojen, ristiriitojen, kehitysyhdistelmien ja moninaisten toimijuuksien läpäisemä. Näin ymmärretyn historiallisen kapitalismin analysoimisen syventämiseksi Chakrabarty esitti jaon kahteen historiaan, historia 1:een ja historia 2:een. Historia 1 on Chakrabortyille pääoman historiaa, sellaista kapitalismin maailmanhistoriaa, joka haluaa esittää itsensä tulevaisuuskuvana, jota kohden kaikkien yhteiskuntien tulee suunnata. Jotta se kuitenkin voisi esittää historiallisen kehityksen kaikkien tulevaisuutta koskevana omana kuvanaan, on sen ravisteltava kuva irti väistämättä historiaan kuuluvista eroista. Tämän tutkimuksen käsitteistöllä ilmaistuna: pääoman on historian esittämisessä päästävä irti historian kontingentista luonteesta ja viitoitettava yhteiskuntien kehityshorisontiksi kavennettu ja ennalta määrätty polku.

Historia 2 koostuu puolestaan monisyisistä toimijuuksista, yhteiskunta-muodostelmista ja elämänmuodoista, jotka eivät kuulu ”pääoman elämänprosesseihin” eli eivät osallistu suoraan pääoman jatkuvaan uusintamiseen.¹⁷⁸ Historia 2 pitää sisällään kapitalismin edellyttämän yhteiskunnallisen logiikan ulkopuolisia elämäntapoja tai ei-kapitalistisia yhteiskunta-muodostelmia.

¹⁷⁷ Chakrabarty 2000, 7–8; vrt. Marx & Engels 1998, 41.

¹⁷⁸ Chakrabarty 2000, 63–64.

Chakrabartyn mukaan on kuitenkin kaksi syytä, miksi historia 1 ei tule toimeen ilman historia 2:ta. Ensinnäkin historia 1 tarvitsee historia 2:ta siksi, että se voi esittää itsensä universaalina, kaiken edellä kiitävänä historian liikevoimana, jota kohden historia 2:n – pääoman näkökulmasta eräänlaisen ”ei-vielä” historian – tulee suunnata.¹⁷⁹ Jos historia 1 ei voisi näin esittää, siltä katoaisi historian oikeutus: minkään ei silloin olisi perusteltua suunnata kohti pääoman omaa kuvaa. Toiseksi historia 1:n ”pääoman elämänprosessit” tarvitsevat konkreettisesti historia 2:ta juuri siinä maailmanjärjestelmän kehitystä koskevassa mielessä, mitä kuvasin edellisessä luvussa: pääoman tai kapitalismin historiaa ei voi palauttaa niiden historiallisiin keskuksiin, vaan niiden synty ja kehitys edellyttävät paljon laajemman sfäärin ihmiselämän ja luonnon haltuunoton prosesseja.

Chakrabartyn havainnot historia 1:stä ja historia 2:sta voidaan asettaa seuraavaksi esitettävän kapitalismin mullistusten teoreettisen tarkastelun erääksi lähtökohdaksi. Tutkimukseni lähestymistavan – kapitalismin ympäristöhistorian – lähtökohtana on käsitys, jossa kapitalismi kehkeytyy ei-kapitalististen ja kapitalististen yhteiskuntamuodostelmien vuorovaikutuksessa ja erilaisia työn ja luonnon haltuunoton strategioita hyödyntämällä. Pääoman tai kapitalismin historiaa ei voida palauttaa yhteen muutostekijään, strategiaan tai jonkin muutosprosessin osapuoleen. Näin on kuitenkin tapahtunut kapitalismin syntyä ja kehitystä selittävissä teorioissa. Tästä hyvänä esimerkkinä on tässä luvussa ilmi tuleva debatti kapitalismin synnylle ja kehitykselle annettujen ulkoisten ja sisäisten tekijöiden välisestä vastakkainasettelusta.

Kuten edellisessä luvussa tuli maailmanjärjestelmäanalyysin ja maailmanekologian käsittelyssä esille, voidaan karkeasti yleistäen sanoa, että maailmanjärjestelmän keskuksissa työn teettämisen muotona ovat usein olleet palkkatyö ja periferioissa erilaiset epävapaan työn muodot. Painottamani näkökulma rakentuu tämän havainnon perustalle siten, että palkkatyömuoto tunnustetaan historiallisesti erityiseksi työn teettämisen tavaksi, joka on mahdollistanut esimerkiksi poikkeuksellisen työn tuottavuuden kasvattamisen. Palkkatyömuodon systemaattista uusintamista kuitenkin edellyttää ja perustaa vapaan työn järjestyksestä poikkeavat, maantieteellisesti merkittävästi laajemmat yhteiskunnalliset ja luonnon haltuunoton suhteet. Kapitalistisen tuotantotavan ”kokonaisuuden” historiallista kehkeytymistä voidaan näistä lähtökohdista ymmärtää vain tutkimalla konkreettisesti globaalisti keskenään niveltäviä moninaisia historiallisia prosesseja ja mullistuksia. Kuten uuden sukupolven historialliset sosiologit Anievas ja Nisancioglu kirjoittavat: ”[J]os tunnustamme, että kapitalismia konstituivat käytännöt, jotka eivät ole yhdenmukaisia pääoman ja palkkatyön välisen suhteen kanssa, mutta ovat samalla tälle suhteelle sekä alisteisia että sitä konstituivia, silloin kapitalismin alkuperää tavoittelevan ymmärryksen on jahdattava näitä käytäntöjä ja sitä,

¹⁷⁹ Emt., 65.

kuinka ne kytkeytyivät pääoman ja palkkatyön väliseen suhteeseen.”¹⁸⁰ Kun kapitalismin synnyn ja kehityksen historia ymmärretään tällä tavoin, ollaan lähtökohtaisesti pakotettuja liukumaan pois pelkistävästä yhtä muutoksen osapuolta kuvaavista historioista kohti laajempia, usein kansainvälisiä kehityskulkuja, jotka esiintyivät samanaikaisesti kapitalismin sydänmaiden mullistusten kanssa, niihin vaikuttaen ja niille edellytyksiä luoden.

Tästä vaativasta mutta nähdäkseen tärkeästä tehtävästä käsin analysoin seuraavaksi pohjoisen tervakapitalismin kehityksen ehtoja ja sitä, millaisin teoreettisin käsittein ja lähestymistavoin Kainuun 1800-luvun sosioekologista mullistusta voidaan selittää. Kahdessa ensimmäisessä alaluvussa lähdän liikkeelle yhteisvaurauden ja sen aitaamisen historiallisesta merkityksestä. Kuten johdannossa totesin, nämä luvut sisältävät myös artikkelien IV ja V keskeiset teoreettiset löydökset (artikkelien I, II ja III löydökset esitän tiivistettynä luvussa 4). Sen jälkeen etenen Robert Brennerin yhteiskunnallisten omistussuhteiden kritiikistä siihen, millaisen näkökulman Marxin kauppapääomaa ja velkaantumista koskevat huomiot tarjoavat pohjoisen tervakapitalismin selittämiseksi. Luvun päättää Eric Hobsbawmin sosiaalisen rosvouden käsitteen kriittinen tarkastelu, jonka avulla analysoin Kainuun kollektiivisen rosvoilmiön ja eletyn ympäristön mullistuksen välistä yhteyttä.

3.1 YHTEISVAURAUDEEN HISTORIALLISET INSTITUUTIT

Yhteisvauraudella tai yhteisellä (*the commons*) tarkoitetaan yhteisesti jaettujen resurssien kuten maan, vesistöjen ja ilmakehän muodostamaa kokonaisuutta.¹⁸¹ Yhteisresursseilla, yhteisvarannoilla tai yhteisillä¹⁸² (*commons*) tar-

¹⁸⁰ Anievas & Nisancioglu 2015, 221.

¹⁸¹ Englanninkielisen *commons*-käsitteistön suomentaminen on ollut haastavaa. Tässä käytetyt yhteisvaurauden, yhteisresurssien/varantojen ja yhteisen teoreettiset käsitteet ovat jollakin tapaa vakiintumassa suomalaisessa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuskirjallisuudessa. Ks. artikkeli V; myös esim. Venäläinen 2015; Joutsenvirta ym. 2016; Jakonen 2017. Varhaisimmissa yhteisvaurautta koskevissa kirjoituksissani käytin myös yhteishyödykkeen tai vertaistuotteen kaltaisia käsitteitä kuvaamaan yhteisresurssien tavaramuodosta poikkeavaa taloudellisen arvonmuodostuksen logiikkaa. Lisäksi hahmotelin kapitalismille ominaisen tavarakiertokulun (*circulation of commodities*) rinnalle teoreettista yhteishyödykkeiden kiertokulkua (*circulation of commons*), jonka varaan yhteiskunnallinen elämä voisi osittain vaihtoehtoisesti nojata. Ks. Toivanen 2009.

¹⁸² Suomen kieli mahdollistaa kiinnostavan vivahde-eron yhteisresurssin ja yhteisvarannon merkitysten välillä. Siinä missä kirjallisuudessa yleisimmin käytetyn yhteisresurssin käsitteen voi katsoa viittaavan enemmän yhteisessä hallinnassa olevaan yksittäiseen resurssiin, yhteisvarannon voi katsoa sisäl-

koitetaan jotain yhteisvaurauden osakokonaisuutta, kuten kalastusvettä, puisto-
toa tai tietoa, joka on jonkun yhteisön hallinnassa, ja jonka käyttöä määritte-
levät yhteisön sille asettamat säännöt, vastuut ja sanktiot. Siten yhteisvaurau-
den katsotaan usein muodostavan kolmannen omistus- ja hallintamuodon yk-
sityisomistuksen ja yksinoikeudellisen hallinnan tai julkisen omistuksen ja jul-
kishallinnan rinnalla. Yhteisvaurauden perustalta organisoitu yhteiskunnalli-
nen elämä rakentuu siten usein kilpailullisten markkinoiden tai valtion edus-
taman julkisen vallan ulkopuolelle, niistä riippumatta tai niille jännitteisessä
suhteessa.¹⁸³

Yhteisen luonne määrittelee ehtoja sille, miten yhteisö voi resurssia käyt-
tää, jakaa ja hallita. Esimerkiksi kalastusjärven nautintaoikeutta on säännel-
tävä suhteellisen tarkoin säännöin ja sanktioin. On myös todennäköistä, että
nautintaoikeus ulotetaan kestäväen kalastuksen mahdollistamiseksi vain jär-
ven ranta-asukkaita koskevaksi. Kaupungin puistoa sen sijaan voi käyttää pe-
riaatteessa kuka vaan, mutta usein käyttöön liittyy joko kirjoitetut tai kirjoit-
tamattomat säännöt siitä, millainen käyttäytyminen ei ole puistossa soveliaista
(esim. roskaaminen tai alasti juokseminen). Tieto on pohjimmiltaan immate-
riaalinen yhteinen ja sellaisena eri tavoin nautittavissa kuin materiaalinen yh-
teisvauraus: tieto ei ole pois tietoa jakavalta, vaan jakamisen jälkeen sitä on
molemmilla – jakamiseen liittyy usein myös oppimisen mahdollisuus, jolloin
jakaminen tarkoittaa, että molempien resurssit eli kyvyt ja osaaminen voivat
parantua¹⁸⁴. Yksittäiset resurssiyhteisöt myös kytkeytyvät osaksi laajempia re-

tävän voimallisemmin merkityksen jo tehdystä ihmistyöstä, jolla käytettävissä olevaa varantoa on muo-
kattu. Toisin sanottuna jotakin on varattu johonkin. Omavaraisuuden ja yhteisvaraisuuden välisestä
erosta ks. Salminen 2015; Toivanen 2015a. Tässä tutkimuksessa yhteisresurssin, yhteisvarannon ja yh-
teisten käsitteitä on käytetty toisiaan täydentäen. Niillä viitataan resurssin ja yhteisön toiminnan muo-
dostamaan resurssiyhteisön kokonaisuuteen, joka merkityksellistyy yhteisön käytännöissä ja sopimuk-
sissa.

¹⁸³ Ks. artikkelit IV ja V. Toisaalta voidaan ajatella, että sekä markkinoiden välittämien resurssien
tai vaikka julkisten palveluiden perustana on yhteinen, usein ihmisten yhdessä tekemän työn tuloksena
tarjottava palvelu tai hyödyke, joka on kuitenkin organisoitu yksityisomistuksen tai julkisen omistuksen
puitteissa. Tässä mielessä erityisesti kaikille universaalisti ja maksuttomasti tarjotut hyvinvointivaltion
palvelut voidaan ymmärtää historialliseksi yhteisvauraudeksi, sen organisoinnista vaan vastaa julkinen
hallinto.

¹⁸⁴ Immateriaalisiin, kulttuurillisiin ja sosiaalisiin yhteisiin ei siten liity samanlaista niukkuutta kuin
materiaalisiin yhteisiin. On myös huomautettava, että yhteisresurssin immateriaalinen luonne ei tar-
koita, etteikö resurssin käyttö tai tuotanto olisi usein jonkun yhteisön hallinnoimaa. Klassinen esimerkki
on Wikipedia, jonka tuottamiseen liittyy omat säännöstönsä, vaikka itse artikkelien käyttö on vapaata.
Samalla Wikipedia on hyvä esimerkki siitä, että sen hallinnoinnin ylläpito on jatkuvissa vaikeuksissa,
koska työ vaatii niin paljon aikaa eikä välttämättä turvaa tekijänsä toimeentuloa. Tiedon yhteisvarantona
Wikipedia ei myöskään ole vapaa hierakioista (esim. Wikipedian hallinnointi ja tuotanto ovat olleet län-
simaisten miesten dominoimia) tai tiedon luonteeseen liittyvistä valtakamppailuista (esimerkiksi jotain

surssikokonaisuuksia sekä niitä koskevia merkitys-, ideologia- ja valtajärjestelmiä. Niinpä kalastusveden kestävyys ei ole vain kalastajayhteisöstä kiinni, vaan sen toiminnan edellytyksiä määrittävät laajemmat yhteiskunnalliset ja luontokäsitykset resurssien perimmäisestä käyttötarkoituksesta, hallintatavasta ja niihin liittyvistä oikeuksista.¹⁸⁵

Usein yhteisvaurauden kokonaisuus mielletään ihmiskunnalle – ”meille” – alun perin yhteiseksi annetuksi. Siten historialliseen yhteisvaurauteen liittyy vaihdellen romanttisoivia, universalistisia, teologisia tai jopa ihmislajin alkukotiin viittaavia alkukantaisia piirteitä. Tällaisista tendenseistä ei ole vapaa viime vuosien yhteisvaurautta koskeva politiikan teoria, joka käyttää toisinaan esimerkiksi varhaisen uuden ajan eurooppalaisia yhteismaita romanttisena tai ideaalisena viitepisteenä sille, kuinka yhteisöjen elämää on historiassa organisoitu kestävästi ja tasa-arvoisesti kapitalististen suhteiden ja valtiovallan ulkopuolelle.¹⁸⁶ Tästä ei ole historiallisesti määritellyssä yhteisvauraudessa ensisijaisesti kysymys. Historiantutkimuksen näkökulmasta ajatus jaetusta yhteisyydestä asettaa pikemmin välittömästi joukon tärkeitä historiallisia kysymyksiä: miten ihmiset organisoivat yhteisvaurautta yhteisen elämän ja toimeentulon perustaksi? Kenellä oli oikeus yhteisvaurauteen, toisin sanottuna kuka oli se ”me”, jolle yhteisvauraus kuului? Miten pääsystä yhteisiin antimisiin päätettiin? Kuinka yhteisestä tuotetun toimeentulon edellytykset jaettiin? Miten taattiin yhteisen ja yhteisön pitkän aikavälin kestävyys? Kysymykset koskevat luonnontekijöihin kytkeytyvän jaetun yhteiskunnallisen elämän kaikkein perustavimpia ulottuvuuksia – siis poliittisen yhteisön olemassaolon ehtoja. Yhteisvaurauteen kytkeytyy siten eräs klassisimmista poliittisista kiistoista: kenellä on oikeus päättää siitä, miten yhteistä maailmaa organisoidaan?

Tällaiset kysymykset ovat yllättävän usein jääneet tutkimuksessa kysymättä johtuen ainakin osittain siitä, että niin historiallinen kuin olemassa oleva yhteisvauraus on sivuutettu vanhakantaisena, tehottomana tai turmiollisena resurssien organisointitapana¹⁸⁷. Usein ne ovat jääneet kysymättä myös historiallisissa tilanteissa, joissa yhteisiin perustuneiden elämäntapojen kohdaloista on päätetty. Varhaismodernin Euroopan yhteisen historia on ideolo-

poliittista suuntaa kannattavat käyttäjät organisoituvat massakirjoittajiksi, jotta suuntausta koskeva artikkeli muodostuisi sisällöltään mahdollisimman myötämieliseksi). Ks. artikkeli V.

¹⁸⁵ Artikkel V.

¹⁸⁶ Wagner 2012.

¹⁸⁷ Sosiaalishistorian ”historiaa alhaalta” perinne tietysti muodostaa tässä tärkeän poikkeuksen. Eri-tyisesti E.P. Thompsonin ja hänen seuraajiensa työssä yhteisresurssien pohjalta organisoitu rahvaan elämä ja poliittiset liikkeet sekä yhteiseen kohdistuneet valtapyrkimykset ovat olleet keskeisiä teemoja – olkoonkin, että usein historiantutkijat eivät ole edenneet kysymyksenasetteluissaan systemaattisen teoretisoinnin tielle.

gisten, taloudellisten ja poliittisten valtakamppailujen läpäisemää. Usein vastakkaisia näkemyksiä edustivat yhteisestä kiinni pitävä ja siihen turvautuva maaseuturahvas sekä vallitsevaa poliittista, taloudellista ja teknologista tulkintakehystä muodostanut yhteiskunnan eliitti. Niinpä esimerkiksi Suomea koskevan merkittävimmän yksittäisen yhteisvaurauden aitaamishankkeen, isojaon, takana voidaan nähdä 1700-luvun Ruotsin suurvalta- ja talouspoliittiset tarkoitusperät, jotka sittemmin vahvistuivat muotoutumassa olevilla vaikutusvaltaisilla ajatussuuntauksilla, fysiokratialla ja utilitarismilla. Näin suurvaltapoliitiikka ja sen hetkinen poliittisen talouden perinne määrivät ajattelutapoja siitä, millaiset resurssien hallinnan ja agraarisen tuotannon järjestämisen tavat katsottiin parhaiksi, soveltuvimmiksi tai tehokkaimmiksi.¹⁸⁸

Isojako voidaan jälkikäteisesti tulkita yhdeksi tehostuneen modernin maatalouden edellytykseksi, mutta soveltamisajankohdassaan ja -paikassaan isojaon merkitys oli paljon ristiriitaisempi tapahtuma¹⁸⁹. Isojaosta ei seurannut suinkaan yksiselitteisesti sen perusteluna käytettyä pysyvän maatalouden kehityskaskelta, vaan esimerkiksi Pohjois-Suomessa yhtenä seurauksena oli maan keskittyminen valtion ja metsäyhtiöiden haltuun. Yhteisvaurauden historian näkökulmasta isojaon taustalle olleet ajattelutavat myös homogenisoiivat, yksinkertaistivat tai yksiselitteisesti ohittivat yhteiseen perustuneen elämän monimuotoisuuden, siksi esimerkiksi kaskitalous kuvattiin silmittömäksi metsänhaaskaukseksi. Toisin sanottuna oltiin kiinnostuneita vain tulkintakehysten näkökulmasta ilmeiseltä näyttävästä lopputuloksesta, eikä siitä, millaisten periaatteiden, tietomuotojen tai käytäntöjen varaan kaskeen nojannut eletty ympäristö rakentui. Esitänkin artikkelissa II, että yhteisvaurauden historian näkökulmasta kaskiviljely voidaan tulkita tietyissä rajoissa tehokkaaksi ja kestäväksi historialliseksi viljelymenetelmäksi.

Yhteisvaurautta koskevat tieteelliset, taloudelliset ja poliittiset ajattelutavat voidaan jakaa pessimistisiin ja optimistisiin sen mukaan, millainen kyky

¹⁸⁸ Erityisesti vuoden 1721 Uudenkaupungin rauhan jälkeen Ruotsin maatalouden ja työvoiman merkitystä koskevat ajatukset muuttuivat, sillä pieni väestöinen maa oli vahvasti riippuvainen tuontiviljasta ja kokenut suuria väestötappioita pitkissä sodissa. Tässä tilanteessa vahvistui fysiokraattinen ajatussuunta, joka painotti aikaisempaa voimakkaammin maatalouden ja työvoiman saatavuuden mahdollistaman väestönkasvun merkitystä kansakunnan varallisuuden ja menestyksen ehtona. Fysiokratian nousu osui yksin niin sanotun hyötyajattelun eli utilitarismin kanssa, joka painotti mahdollisimman suuren hyödyn etsimistä valtakunnan varallisuuden takeena. Utilitarismin ajatuksellinen tarmo kohdistui paljolti maatalouden kehittämiseen. Suurista suunnitelmista huolimatta varsinaiset parannukset jäivät näkemättä, ja maatalouden modernisaatiota saatiin Suomessakin odottaa Venäjän vallan aikaan ja 1800-luvun loppuvuosikymmeniin. 1700-luvun ajattelutavat johtivat kuitenkin kahteen merkittävään muutokseen. Yhtäältä ne kannustivat uudisasutukseen erityisesti torppia perustamalla, ja toisaalta isojakoon, joka myös loi edellytykset uudisasutukselle. Soininen 1974, 307–309; myös Talvitie 2013, 68–71; Louekari 2013, 60–64.

¹⁸⁹ Isojaon toteuttamisesta Kainuussa ks. artikkeli III; Turpeinen 1985, 103–106; Heikkinen 2000, 18–24.

taloudellisen elämän ylläpitämiseen yhteisvauraudella katsotaan olevan.¹⁹⁰ Eräs tunnetuimmista pessimistisen kannan edustaja oli Garret Hardin (1915–2003), joka julkaisi vuonna 1968 vaikutusvaltaisen artikkelin *Tragedy of the Commons* (suom. Yhteislaidunten tragedia).¹⁹¹ Sitä voidaan hyvällä syyllä pitää varhaisempien pessimistinen yhteisvaurauskuvausten jatkokateoretisointina.¹⁹² Hardinin ajastusten vaikutusvallasta kertoo esimerkiksi se, että hänen näkemyksensä sisältyvät edelleen vahvoina esimerkiksi nykyisen valtavirtaisen taloustieteen olettamuksiin.¹⁹³ Hardinin tunnetun esimerkin mukaan yhteismaalla laiduntavat omaa etua tavoittelevat ”rationaaliset karjankasvattajat” ovat sidottuja järjestelmään, ”joka ajaa jokaisen heistä kasvattamaan karjansa määrää rajattomasti – vaikka maailma on rajallinen”. Niinpä yhteismaalla ”kaikki rynnivät kohti lopputuloksena olevaa hävitystä.”¹⁹⁴ Hardinin johtopäätös oli suoraviivainen: käytännössä vain tiukkarajainen yksityisomistus tai vahva julkinen valta estäisivät yhteismaan liikakäytön.

Ajatuskokeeseen sisältyy perustava virhe. Hardin oletti lähtökohdakseen yhtäältä vapaassa ja rajoittamattomassa käytössä olevan yhteismaan ja toisaalta omaa etuaan sokeasti tavoittelevat karjankasvattajat. Tästä syystä hän ei kyennyt näkemään, että yhteismaan ja karjan hallinta voisi yhtä hyvin perustua myös hyvin toisenlaisten ”rationaalisuuteen” varaan eli kasvattajien väliseen kommunikaatioon, yhteistyöhön ja sopimuksiin, ja luoda täten edellytykset yhteismaan kestävällä käytöllä.¹⁹⁵ Hardin puhdisti esimerkkinsä käytännössä kaikesta yhteiskuntatieteellisestä tai kulttuuritutkimuksen annista,

¹⁹⁰ De Moor 2002, 19–21; myös Wagner 2012. Pessimistinen ja optimistinen eivät ole välttämättä parhaita luonnehdintoja kuvaamaan sitä, että yhteisvaurautta koskevilla ideoilla on myös suoraa materiaalista voimaa. Toisin sanottuna esimerkiksi pessimistisyys ei viittaa siihen, että kyseinen kanta tai sen edustajat olisivat jääneet toimettomiksi seuraajaksi siinä, millaista kokonaiskäsitystä yhteisvaurauden poliittisesta taloudesta muovataan. Pikemminkin päinvastoin: usein on ollut kyse siitä, että yhteisvaurautta pessimistisestä näkökulmasta arvioineet oppineet tai talousajattelijat ovat osallistuneet aktiivisesti keskusteluun yhteisresurssien aitaamisen puolesta. Ks. Perelman 2000; Linebaugh 2014; Neeson 1993, 25–34. Yhteisvaurauden tutkimuksen aatehistoriasta ks. artikkeli V; Venäläinen 2015, 38. Jako pessimistiseen tai optimistiseen tulkintakehykseen ei itsessään lopulta auta tutkimaan tai ratkaisemaan resurssien käyttöä koskevia ongelmia. Hardinin harhapäätelmät osoittavat, että kutakin resurssiyhteisöä on tutkittava erikseen ja lähtien vahvasti liikkeelle niiden sisäisestä logiikasta käsin.

¹⁹¹ Hardin 1968/2011.

¹⁹² Hardin rakensi kuuluisan laiduntamistragediaa koskevan esimerkkinsä pitkälti brittiläisen ekonomistin William Forster Lloydin (1794–1852) yhteislaidun liikakäyttöä koskevan teoretisoinnin ja poliittisen talouden tutkijan Thomas Malthusin (1766–1834) väestönkasvun ja resurssienkäytön jyrkkeitä ristiriitaa korostavan näkemyksen pohjalle. Ks. esim. Thompson 1991, 107; Linebaugh 2014, 146–157.

¹⁹³ Artikkel V; myös Venäläinen & Toivanen 2016.

¹⁹⁴ Hardin 1968/2011, 47.

¹⁹⁵ E.P. Thompson katsoi Hardinin argumentin perustuvan Englannin 1700- ja 1800-lukujen parlamentaarista aitaamisesta kannattaneiden propagandaan malthusilaisilla höysteillä mausteilla. Thompson

historiantutkimuksesta puhumattakaan, eikä siten voinut päätyä kuin pessimistiseen arvioon yhteisvaurauden potentiaalista. Yhtä vähän hän oli kiinnostunut pohtimaan eroja eri yhteisresurssien välillä. Jo yhteisresurssien kirjon – laiduntamisesta, kalastusalueisiin ja viljelyjärjestelmiin – tulisi kannustaa resurssiyhteisöjen tarkasteluun ”sisältä käsin”, ei ulkoa asetetun ja ennalta lukitun tulkintakehyksen lävitse.¹⁹⁶ On lisäksi painotettava sitä, että Hardinin argumentin taustalla näyttäisi lepäävän tietynlainen käsitys ihmisluonnosta, luonnosta, joka juuri itsekkyytensä, ahneutensa tai tuhoamiskykynsä vuoksi poikkeaa ei-inhimillisestä, passiiviseksi ajatellusta luonnosta¹⁹⁷. Pessimististä yhteisvaurauskantaa luonnehtii siten se, että yhteisvaurautta selitetään vain toteutuneesta tai kuvitellusta lopputuloksesta, ”hävityksestä”, käsin. Tällöin ei olla kiinnostuneita siitä, millaisten oikeuksien, käytäntöjen ja luontokäsitysten varaan yhteisresurssit ovat todellisuudessa organisoitu; millaisen sosioekologisen kokonaisuuden ne tietyssä historiallisessa tilanteessa muodostavat; tai mitkä sosioekologiset tekijät vaikuttivat mahdolliseen menestykseen tai tragediaan.

Miten historiallista yhteisvaurautta sitten on organisoitu? Kysymykseen on mahdotonta vastata täsmällisesti siitä syystä, että yhteisvaurauden muotoja on ollut lukemattomia erilaisissa historiallisissa konteksteissa. Tässä yhteydessä on kuitenkin havainnollistavaa astella pieneksi hetkeksi yhteismaille, joita Hardin ja monet muut ovat vaivautuneet katselemaan vain etäältä, joko pessimististen teoreettisten tai poliittisesti ja taloudellisesti motivoituneiden linssien lävitse. Jo rajattu katsaus varhaismodernien eurooppalaisten yhteismaidan institutionaalisiin ratkaisuihin havainnollistaa konkreettisesti Hardinin pessimismin ongelmat ja jäsentää tutkimukseni kainuulaisten yhteismetsien merkitystä osana laajempaa eurooppalaista maan- ja metsienkäytön poliittista taloutta.

Varhaismodernit yhteismaat voidaan jakaa pääasiallisen käyttötarkoituksensa mukaan kahteen osaan: viljeltyihin *yhteisvainioihin* ja muussa käytössä olleisiin maaseutukylien ulkopuolisiin *yhteismaihin*.¹⁹⁸ Yhteisvainio (*common arable*) sai klassisen muotonsa Luoteis-Euroopassa, mutta oli yleinen kaikkialla keskiajan ja varhaisen uuden ajan Alppien pohjoispuolisessa Euroopassa aina eteläistä Suomea myöten. Kapeista viljelysaroista koostuneet avoimet pellot ryhmittivät kylien yhteisesti hallinnoimiksi pelto- ja niittykokonai-

korosti, että aikojen saatossa rahvas (*commoners*) oli kehittänyt rikkaita institutionaalisia järjestelyjä ja sanktioita yhteisresurssien kestäväksi hallitsemiseksi. Hardinia vastaan Thompson totesi viiltävästi: ”[C]ommoners were not without commonsense.” Ks. Thompson 1991, 107. Hardinin ajatuskoetta olisi ylipäättänsä hankalaa muodostaa, jos hän olisi kuvitellut yhteiseksi maan sijasta karjan. ks. artikkeli V.

¹⁹⁶ Hardinin ajattelun ongelmista tarkemmin ks. artikkeli V.

¹⁹⁷ Ks. Linebaugh 2014, 147.

¹⁹⁸ Esim. Neeson 1993; De Moor, Shaw-Taylor & Warde 2002.

suuksiksi eli vainioiksi. Sarat olivat yksittäisten viljelijöiden nautinnassa silloin, kun pellot olivat viljelykäytössä. Sadonkorjuun jälkeen muodostettiin useista saroista koostuneita, usein yksittäistä avointa peltoaluetta pienempiä yhteisalueita, joita sitten käytettiin karjan yhteisenä laitumena. Järjestelmä perustui yhteiseen vuoroviljelymenetelmään, jossa osa pelloista jätettiin vuoruvuosin hengähtämään kesannolle.¹⁹⁹ Esimerkiksi eteläsuomalaisilla pelloilla toteutettiin kaksivuoroviljelyä siten, että puolet pelloista kasvoi rukiita ja toinen puoli oli kesannolla. Kesantopelloille kylveltiin keväällä useita eri hyötykasvilajikkeita kuten juuri- ja palkokasveja sekä eri viljalajeja, mikä kertoo siitä, että perinteisen maatalouden aikana viljelylajikkeiden käyttö oli varsin monipuolista.²⁰⁰

Siten yhteisvainiossa laiduntaminen takasi peltojen lannoituksen, vuoroviljely antoi osan pellosta välillä hengähtää ja viljelylajikkeiden monipuolisuus vahvisti sopeutumiskykyä ilmasto- ja satovaihtelujen aiheuttamiin vaihteluihin²⁰¹. Yhteismaan organisointi perustui yhteisiin oikeuksiin (*common rights*), jotka määrittivät vaihtelevat nautintaoikeudet, joita sovellettiin yhteismaakierron tietyssä vaiheessa. Koko vainiota hallittiin yhteisesti, mutta peltosarkoja viljeltiin ja nautittiin yksityisesti. Laiduntaminen toteutettiin vainiosta organisoidulla yhteislaitumella. Kesannot säilyivät nekin yhteisten oikeuksien piirissä, huolimatta siitä päättikö yhteisö käyttää niitä hyötykasviviljelyyn vai annettiin niiden levähtää. Jälkikäteisestä näkökulmasta peltojen tuoton, työvoiman käytön tai sovelletun teknologian voi tietysti sanoa olleen kehittymätöntä, mutta historiallisessa kontekstissaan yhteisvainiot olivat tehokas ja varma tapa järjestää toimeentulo. Kyse ei ollut Hardinin homogenisoinnasta vapaasta yhteismaan käytöstä, vaan monipuolisesta nautintajärjestelmästä, jossa käyttöoikeudet vaihtelivat yhteisten tarpeiden mukaan. Eurooppalainen talonpoikaisto ei välttämättä omistanut suoraan käytössä ollutta maata, vaan se saattoi olla myös feodaalimaanomistajan hallussa. Keskeinen varhaisen uuden ajan alun yhteiskunnallisen kamppailun kysymys olikin se, millaisen omistus- tai käyttöoikeuden maaseutuväestö kykeni yhteisiin maihin saavuttamaan. Palaan tähän kysymykseen hieman myöhemmin.

Yhteisvainiojärjestelmän rinnalla toinen varhaisen uuden ajan alun yhteisvaurauden instituutio oli kyläyhteisöistä etäämmällä sijainneet yhteismaat (*common land*) eli yhteisessä nautinnassa olleet maa- ja metsäalueet. Yhteismailla sijaitsi esimerkiksi yhteisniityt, joilla kasvatettiin varhaismodernille

¹⁹⁹ De Moor, Shaw-Taylor & Warde 2002, 18–19; Winchester 2002, 33–51.

²⁰⁰ Talvitie 2013, 43–58; ks. myös Soininen 1974, 76–96.

²⁰¹ Kuten elettyä ympäristöä käsittelevässä aluvussa toin esiin, historiallisen agraariyhteisön toiminnan ymmärtämisessä tärkeässä asemassa ovat luontokäsitykset, joiden perusteella yhteisö suunnittelee toimintansa kausittain muuttavissa luonnonolosuhteissa. On silmiin pistävää, että esimerkiksi Hardinin yhteislaidunten tragedian määritelmästä puuttuu pyrkimys ymmärtää tällaista historiallisten luonnontekijöiden kanssa elämistä.

maataloudelle elintärkeää karjan rehua, ja heinäkorjuun jälkeen ne tarjosivat lisämaata laiduntamiseen. Yhteismailta maaseuturahvas keräsi myös hyötykasveja, polttopuita, lämmitysturvetta, vettä ja rakennustarvikkeita.²⁰² Tutkimusalueeni, Pohjois-Suomen ja Kainuun, tärkein yhteinen oli metsät. Ne olivat ”puun ajan” monimuotoinen resurssiavaruus. Kuten jo johdannossa totesin, metsien merkitys suomalaisen varhaismodernin maaseutuväestön elämänehtojen turvaajana oli elintärkeä. Niiden rooli korostui entisestään Pohjois-Suomessa, missä edellytykset pysyvään peltoviljelyyn ja laajempaan karjatalouteen olivat kehnot, mutta metsät tarjosivat mahdollisuuden kaskiviljelyyn.

Erityisesti sosiaalishistoriallinen kirjallisuus pitää näitä yhteismaiden nautintaoikeuksia elintärkeänä osana varhaismodernin eurooppalaisen maaseuturahvaan toimeentulon muodostusta.²⁰³ Tutkimuskirjallisuus myös painottaa, että yhteismaat eivät olleet vain resurssiavaruus, vaan myös paikkoja agraariyhteisön kollektiivisille kokoontumisille, kisailuille ja juhlille. Feministihistoriantutkija Silvia Federici on korostanut, että varhaismodernit yhteismaat olivat erityisen tärkeitä naisille: niillä hoidettiin monet arkiset askareet pyykkäyksestä keräilyyn. Tätäkin tärkeämpää oli, että kyläyhteisöstä hieman kauempana sijainneena paikkoina ne tarjosivat naisille mahdollisuuden kokoontua yhteen ja luoda edellytyksiä yhteisten oikeuksien puolustamiseen kodin ja kylän patriarkaalisen valvovan silmän ulottumattomissa.²⁰⁴

Yhteisvaurautta tarkasteleva yhteiskuntatieteellinen kirjallisuus tekee usein vähintään implisiittisen jaon ”vanhojen” ja ”uusien” yhteisten välillä. Näistä ensimmäinen viittaa ”historiallisiin” yhteisiin, toisin sanottuna esiteollisen ajan luonnontekijöitä hyödyntäneisiin resurssiyhteisöihin, ja jälkimmäinen myöhäiskapitalistisen verkostoyhteiskunnan synnyttämiin tietoyhteisiin, joiden merkitys kommunikaatiossa ja talouden arvoketjuissa on noussut tärkeään asemaan.²⁰⁵ Jaottelu saattaa hämärtää sen tosiasian, että varhaismodernia yhteisvaurautta ei olisi ollut olemassa ilman ”tietoyhteisiä” eli yhteisön

²⁰² Neeson 1993, 34–42; Linebaugh 2008, 31–33; De Moor, Shaw-Taylor & Warde 2002, 19. Englannissa jättömaa (common waste) koski myös monia metsäalueita, joiden antimet olivat elintärkeitä köyhälle väestölle. Manner-Euroopassa yhteismetsät eroteltiin puuttomista yhteiseksi katsotuista maa-alueista. Suomessa joutomaina pidettiin esimerkiksi kallioista, soista tai hietikoista koostuvia, hankalasti toimeentulon perustaksi hyödynnettäviä yhteismaita.

²⁰³ Esim. Hill 1972; Thompson 1991; Neeson 1993; Federici 2004; Linebaugh 2008.

²⁰⁴ Federici 2004, 70–74. Myös Magna Cartaan sisällytynyt metsien käyttöä koskeva peruskirja sisälsi erityisiä nautintaoikeuksia esimerkiksi leskeksi jääneille naisille. Ks. Linebaugh 2008, 40.

²⁰⁵ Ks. artikkeli V. Jaottelu vanhaan ja uuteen voi olla analyttisesti tarpeen, ja viime vuosikymmenen tietokapitalismin vallankumouksen merkitys on ollut poikkeuksellisen suuri siinä, miten globaalin talouden perusta, ihmisten välinen kommunikaatio ja arvonmuodostuksen periaatteet ovat muuttuneet. Erottelu on kuitenkin ongelmallinen, jos nykyistä yhteisvaurautta ei käsitellä historiallisessa jatkumossa

elämän järjestämistä koskevaa jaettua tietoa ja osaamista. Yhteistä materiaa ei siten ole ilman yhteistä immateriaa. Kaskiviljely on tästä jälleen hyvä esimerkki. Artikkelissa II korostan, kuinka kaskitalouden menestymisen ja kestävyyden kannalta tärkein yhteinen oli ylisukupolvisen tietoon perustunut oppiminen. Tätä yhteistä kaskitietoutta oli kolmenlaista. Ensinnäkin oli käytännöllinen tietous siitä, miten paikallisten luonnontekijöiden kanssa tuli toimia, jotta elannon tuottamisessa onnistuttaisiin parhaalla mahdollisella tavalla. Tietouden pohjalta kyettiin soveltamaan useiden tunnettujen kaskimenetelmien joukosta parhaiten maaperän, ilmaston, metsälajin ja viljelykasvin ominaisuuksien kokonaisuuteen soveltuvaa tekniikkaa.²⁰⁶ Toiseksi edelliseen kiinnittyivät elimellisesti käsitykset siitä, miten yhteismetsiin raivattuja kaskia voitaisiin parhaiten hallita yhteisön pitkän aikavälin toimeentulon turvaamiseksi karuissa olosuhteissa. Käsitysten pohjalta muodostuivat yhteisesti tunnistettu koodisto, säännöt, rajoitukset ja sanktiot, joiden puitteissa yhteismetsien nautintaa pyrittiin organisoimaan tehokkaasti, oikeudenmukaisesti ja kestävästi²⁰⁷. Kahta edellistä täydensi kolmas tietomuoto eli ympäröivää maailmaa, luonnonvoimia, tuonpuoleista ja elinkeinotekniikoita koskeneet uskomusjärjestelmät. Historiallisen kaskiyhteisön eletyn ympäristön rakentuminen nojasi voimakkaasti näihin toisiinsa elimellisesti kytkeytyneisiin yhteisiin tietomuotoihin, jotka opittiin ja tulkittiin aikaisemmilta sukupolvilta.

Varhaismodernit yhteismaat siis muodostivat ympäri Eurooppaa resursiavaruuksia, jotka eivät suinkaan yksiselitteisesti olleet vapaamatkustuksen kohteena. Pikemminkin niitä hyödyntäneille yhteisöille oli ominaista taidokkaat pyrkimykset organisoida yhteisvaurautta yhteisiin oikeuksiin ja sääntelyjärjestelmiin perustuen. On kokonaan eri asia, missä määrin tällaisissa pyrkimyksissä onnistuttiin. On selvää, että esimerkiksi yhteismetsien kaskitaloutta organisoitiin karuissa luonnonolosuhteissa ja erilaisten yhteiskunnallisten paineiden puitteissa, joista demograafiset paineet eivät olleet vähäisimpiä. Missään harmonisessa agraarikommunismissa ei myöskään eletty: kaskiyhteisiin kuului jatkuvaa neuvottelua ja paljon kiistelyä. Kaskiriitoja kuljetettiin tuon tuosta kärjille. Koska ruohonjuuritason keskinäiset yhteiskäytännöt ei-

muotoutuneiden yhteiskunnallisten, poliittisten ja teknologisten suhteiden kysymyksenä. Tällaisen tarkastelutavan puute vaivaa tietoyhteiskuntien nousun vallankumouksellisuutta korostavaa akateemista ja populaaria kirjallisuutta.

²⁰⁶ Suomalaisia kaskimenetelmiä tunnustetaan kirjallisuudessa yleensä neljästä kahdeksaan. Antropologisen tutkimuksen mukaan menetelmiä saattoi olla vieläkin paljon laajempi repertuaari. Ks. artikkeli II; Soininen 1974, 58–64; Björn 2003; Luttinen 2012.

²⁰⁷ Kaskiyhteisten tarkemmasta organisaatiosta Ks. artikkeli II. Paavo Pulkkinen huomauttaa (1913, 85), että heikoiden yhteisiä periaatteita noudattivat ”yksinäiset joutomiehet”, jotka olivat ”pahimmat metsänpolttajat” ja sytyttivät kasken huolimattomasti minne vain pystyivät, ”tuuli mistä tuuli”.

vät riittäneet ratkaisemaan konflikteja, kehittyi käräjistä kaskiyhteisten yleinen riidansovittelumekanismi²⁰⁸. Yhteismaat eivät olleet vapaita agraariyhteisöjä koskevista sosiaalisista hierarkioista tai valtasuhteista. Esimerkiksi Suomen yhteismetsien käyttöoikeutta määritti sukupolvien aikana rakentuneiden yhteisalueita koskevien nautintaoikeuksien lisäksi veronmaksukyky. Pääsäännöksi voi sanoa, että mitä vauraampi talollinen veronmaksaja oli, sitä laajemmat nautintaoikeudet hänellä oli myös yhteismetsien antimiin. Maattomien metsänkäyttöoikeudet olivat usein rajoitettuja jo ennen isojakoakin.²⁰⁹ Tosin käytännöt vaihtelivat paikallisesti paljonkin, eikä esimerkiksi Kainuussa käyttöoikeuksilla ollut pitkään suurtakaan eroa oli kyseessä tilaton tai tilallinen.

Valtion verotuskyky paljastaa yhdestä näkökulmasta sen, kuinka elimellisesti yhteinen ja julkinen ovat historiallisesti yhteenkietoutuneita. Usein kietoutuminen oli hyvin konfliktialtis. Kainuun talonpojat vastustivat isojakoa, ja Pohjois-Suomessa, jossa valtio haukkasi haltuunsa isoja metsäomistuksia, valtion ja talonpojan väliset suhteet kiristyivät ja ”valtiota pidettiin tunkeilijana paikallisessa elämässä”²¹⁰. Historiallisesti valtiolla on ollut intressinsä yhteisessä, harvoin toisin päin.²¹¹ Ruotsin ja Venäjän valtioiden näkökulmasta Suomen metsät miellettiin alusta alkaen kruunun omaisuudeksi. Siten valtio säänteli suomalaisten metsien yhteisvaurautta jo ennen isojakoa esimerkiksi kannustamalla uudisasutukseen tai takaamalla metsänautinnan etuoikeuksia verotuksen perusteella. Isojaon yhteydessä – joka todella oli valtion mahdin osoitus yhteisen kustannuksella – aikaisemmat etuoikeudet vaikuttivat merkittävästi siihen, kenelle paikallinen isojako kääntyi edulliseksi ja kenelle vähemmän edulliseksi.²¹²

²⁰⁸ Antero Heikkisen *Kirveskansa*-trilogia (1988: 1997: 2000) on mainio kuvaus tästä kainuulaisia koskeneesta jatkuvan neuvottelun, kiistan ja käräjäoikeuden prosessista. Paavo Pulkkinen (1913, 14) puolestaan luo kuvaa, että ennen terva-aikaa olisi kaskiriidat ja muut ”jutut” ratkaistu ilman käräjiä: ”Riidat sovittiin viinakestin ohella. Ja jos tarvittiin, rangaistiin ilkiötä miestuumasta.” Tämän toteutumisen laajuutta on syytä epäillä ainakin 1800-luvulla, jolloin käräjistä oli tullut oleellinen osa kainuulaisyhteisöjen riitojen ratkaisua.

²⁰⁹ Louekari 2016.

²¹⁰ Alapuro 2018, 93; myös artikkelit I ja III.

²¹¹ Julkisen ja yhteisen symbioottisesta vihamieliseen vaihteleva suhde on yhteisvaurauden politiikan teorian eräs kiinnostavimmista ja aliteoretisoiduimmista kysymyksistä. Esimerkiksi autonomimarksinilainen politiikan teoria pitää yhteisen ja julkisen välistä suhdetta usein yhteensovittamattomana. Sen mukaan poliittisen liikkeen tai muutoksen on rakennuttava julkista ja valtiota vastaan tai niistä välittämättä. Reformistisemmat kannat korostavat julkisen ja yhteisen välistä yhteyttä esimerkiksi siten, että valtiovalta voi olla tietyissä tapauksissa eräs yhteisen organisoimisen muoto tai toisaalta julkinen valta voi myös resursoida, mahdollistaa tai turvata yhteiseen perustuvia tuotannon muotoja. Ks. artikkelit IV ja V.

²¹² Louekari 2016.

Historiantutkimukselle asettuu tärkeä rooli yhteisvaurauden instituutioiden merkityksen ymmärtämisessä. Ymmärrettäväksi on tehtävä se, miksi historialliset yhteisöt ovat onnistuneet tai epäonnistuneet pyrkimyksissään organisoida yhteistä. Jo yllä oleva lyhyt katsaus eurooppalaisiin varhaismoderneihin yhteismaihin ja suomalaiseen kaskiyhteiseen osoittaa, että historiallinen yhteisen järjestys oli merkittävästi monisyisempi kuin Hardinin ja muiden pessimistinen yhteisvaurausnäkemys olettaa. Yhteisen historiantutkimus onkin ammentanut enemmän yhteisvaurautta koskevasta optimistisesta näkökannasta, jonka voi katsoa kiteytyvän poliittisen talouden tutkijan ja taloustieteen nobelistin Elinor Ostromin (1933–2012) työssä.²¹³ Kieltäytymällä hyväksymästä Hardinin kapeita teoreettisia olettamuksia ja tutkimalla empiirisesti lukuisia elinvoimaisia yhteisresursseja ympäri maailman Ostrom kollegoineen osoitti, kuinka yhteisvaurautta voidaan organisoida kestävästi ja tehokkaasti ilman valtiota ja julkista omistusta tai markkinoita ja yksityisomistusta.²¹⁴ Hardinin kuvaama vapaan yhteismaan tilanne lienee historiallisesti poikkeuksellinen. Pikemmin yhteisresursseja on Ostromin tuloksia mukaillen luonnehtinut käyttöoikeuksien suhteellisen tarkka määrittely, suunnitelmallisuus, resurssin kestävyuden valvonta sekä yhteiset säännöt ja sanktiot.²¹⁵ Yhtä ilmeistä on, että historiallisten yhteisvaurauden instituutioiden kestävyys, elinvoimaisuus tai tuho on ollut riippuvaista yhteyksistä laajempiin yhteiskunnallisiin tekijöihin kuten valtiovaltaan tai maailmatalouden paineisiin.

3.2 AITAAMISEN JATKUVA PROSESSI

Historiallisilla yhteisillä tarkoitetaan siis luonnontekijöiden, ihmistyön ja tietotaidon yhdistelmään perustuneita instituutioita, joiden puitteissa yhteisöt ovat pyrkineet tuottamaan toimeentuloa valtiovallasta tai markkinoista suhteellisen riippumattomasti. Kuten artikkelissa IV historiantutkija Peter Line-

²¹³ Vrt. De Moor ym. 2002, 28–30.

²¹⁴ Olen käsitellyt Ostromin ja Hardinin pääargumentteja artikkeleissa IV ja V. Hardinista, Ostromista ja yhteismaakiistasta ks. myös esim. Kyllönen et al. 2011; Kyllönen 2017, 18–32. Ostromin tutkimukset kuvasivat monipuolisesti erilaisia yhteisresursseja, kuten kastelujärjestelmiä ja kalastusalueita sekä niiden onnistumisia ja epäonnistumisia. Ostrom ei kuitenkaan tutkinut agraarisiin yhteismaihin kohdistunutta vallankäyttöä, aitaamista tai yksityistämistä. De Moor ym. 2002, 28.

²¹⁵ Ostromin mukaan kestäville yhteisresursseille oli ominaista tarkasti määritellyt rajat resurssille ja sen käyttäjäyhteisölle; yhdenmukaiset ja paikallisiin olosuhteisiin määritellyt säännöt; kollektiivisen osallistumisen mahdollistaminen; resurssin käytön ja tilan aktiivinen seuranta; asteittain vahvistuvat sanktiot; yhteisesti tunnistetut konfliktien ratkaisumekanismit; riittävä paikallisen itseorganisoinnin oikeutus; yksittäisen yhteisresurssin ja sen organisointimenetelmien tiivis kommunikaatiosuhde toisiin resurssiyhteisöihin. Ostrom 1990, 90.

baughia mukaillen totean, tällaiset yhteisen instituutiot rakentuivat ihmisyyhteisöjen ruohonjuuritasolla luonnontekijöiden, työn ja tietotaidon vuorovai-
kutuksessa, *yhteiskäytännöissä (commoning)*. Tässä mielessä yhteinen tar-
koittaa jatkuvaa käytäntöä, jonka välityksellä rakentuivat yhteisöä koskevat
oikeudet ja velvollisuudet sekä yhteisön suhde luontoon. Radikaaleimmissa
historiallisissa tulkinnoissa yhteiskäytännöt ovat perusta varhaisen uuden
ajan historiaa koskevalle väitteelle, että yhteisvaurauden institutionaalinen
järjestys muodosti vaihtoehdoisen yhteiskuntakehityksen mahdollisuuden,
joka kurotti *sekä* feodalismiin *että* kapitalismin tuolle puolen.²¹⁶ 1800-luvulle
tullessa eurooppalaiset yhteisvaurauden instituutiot olivat heikentyneet tai
tulleet pitkälti poispyyhkäistyiksi kapitalististen maailmanjärjestelmän tieltä,
ja sikäli kun muiden maanosien yhteisille ei ollut näin käynyt, odotti myös
niitä tällaisen paineen vahvistuminen.²¹⁷ Tämä herättää tärkeät kysymykset
siitä, miksi näin kävi ja, millainen itse asiassa on kapitalismin ja yhteisvaurau-
den välinen suhde?

Kapitalismin ja yhteisvaurauden välisen suhteen analysoimisen tärkeä kä-
site on *aitaaminen*. Käsitteellä ei niinkään viitata historiallisten yhteismaiden
konkreettiseen fyysiseen aitaamiseen, vaikka sitäkin on historiassa tapahtunut
merkittävässä määrin.²¹⁸ Sen sijaan käsite pyrkii vangitsemaan erilaisia yhteis-
kunnallisia valtatekniikoita, joilla yhteisvaurauden käytäntöjä – suoran toi-
meentulon hankkimisen muotoja – estetään, syrjäytetään tai tehdään laitto-
miksi. Toisinaan aitaaminen sijoitetaan koskemaan poissulkevasti ainoastaan
kapitalismin muinaishistoriaa. Näin on esimerkiksi sellaisissa Marxin alkupe-
räisen kasautumisen käsitteen kapeissa tulkinnoissa, joissa yhteismaiden ai-
taaminen tulkitaan vain yhdeksi muinaiseksi kapitalismin syntyä koskevaksi
edellytykseksi. Tutkimuksessani aitaaminen on käsitteellistetty kapitalismia
luonnehtivaksi *jatkuvaksi prosessiksi*, erilaisiksi keinoiksi, joilla ihmisten

²¹⁶ Esim. Hill 1972; Federici 2004; Linebaugh & Rediker 2000; Caffentzis & Federici 2014.

²¹⁷ Tarkastelun kohdentaminen vain Euroopan varhaista uutta aikaa koskevaksi on tietysti rajoit-
nutta, mutta laajempi muiden maanosien yhteisvaurauden tarkastelu ei ole tässä yhteydessä mahdol-
lista. Toisaalta eurooppalaisen yhteisvaurauden tarkastelu omana erityiskysymyksenään on myös perus-
teltua, sillä sen nopea katoaminen Euroopassa oli kapitalistisen tuotantomuodon leviämisen eräs histo-
riallinen edellytys. Ks. De Moor ym. 2002.

²¹⁸ Esimerkiksi Englannin aitaamisten (*enclosure*) yhteydessä – eurooppalaisten aitaamisten ”klas-
sisessa tapauksessa” – todella aidattiin entisiä yhteismaita puuaidoin ja kivivalleihin uuden yksityisomai-
suuden suojelemiseksi. Kiinnostavasti 1800-luvun Suomea on kutsuttu ”maailman aitarikkaimmaksi
maaksi”. Isojaon jälkeen perinteiset yhteismetsien karjanlaidunalueet tuli erottaa kruunun metsistä
konkreettisilla aidoilla, mikä ruokki maaseudulla yleisempää aitaamiskulttuuria, jonka seurauksena esi-
merkiksi maantiet ja talojen yksityiset pihapiirit aidattiin. Aitaaminen vaati paljon puuta, sillä yhden
talon tarpeissa saattoi olla useampi kilometri aitaa. Ks. Ruuttula-Vasari 2004; 229 myös artikkeli II.

suoran toimeentulon muodostamisen mahdollisuuksia kavennetaan ja yhteisiä resursseja muutetaan yksityisomisteisiksi tai sysätään markkinoiden piiriin.²¹⁹

Aitaaminen viittaa siten suoriin yksityistämisiin tai valtion pakkoluovutuksiin kuten isojaon kaltaisiin prosesseihin. Samalla se viittaa näiden prosessien oikeudelliseen legitimoimiseen eli siihen, että aikaisemmasta yhteiskäytöstä tehdään laitonta ja rangaistavaa kuten tapahtui esimerkiksi Kainuun metsänkäytölle isojaon seurauksena. Käsitteellistämällä aitaaminen historialliseksi monisyiseksi prosessiksi käsite myös irrotetaan sellaista tulkinnoista, joissa se samaistetaan yksityistämiseen (*privatisation*). Monisyisesti ymmärretty aitaaminen ylettyy tavoittamaan esimerkiksi velkaantumisen kaltaisia yhteiskunnallisia mekanismeja, jotka askel askeleelta kaventavat mahdollisuuksia tukeutua yhteisvaurauteen ja suuntaavat sen sijaan taloudellista toimeliaisuutta yhteisön ulkopuolisten päämäärien, kuten velanmaksun, täyttämiseen. Kainuun historia nostaa myös esiin laajemman teoreettisen keskustelun kannalta kiinnostavan yhteyden. Agraarinen velkaannuttaminen vaikutti siihen, että talonpoikasta tervantuotantoa jouduttiin tehostamaan ja laajentamaan. Intensiivisen tervanpolton ympäristövaikutukset vahvistavat vaatimuksia käyttö- ja omistusoikeuksia kaventavasta aitaamisesta eli isojaosta, jonka perusteltiin rajoittavan ”metsänhaaskausta”.²²⁰

Aitaamisen teoreettinen merkitys ei pelkisty vain historiallisten tekniikoiden tarkasteluun. Aitaamisen käsitteen avulla voidaan tutkia, miten luodaan kapitalismin olemassaololle välttämättömän sosiaalisen suhteen, *pääomasuhteen*, edellytykset.²²¹ Tämän kiistanalaisen suhteen päädyissä liikkuu Mar-

²¹⁹ Artikkelit IV ja V.

²²⁰ Katso artikkelit I ja II.

²²¹ Historiallisen kapitalismin tutkimuksen eri perinteitä yhdistäväksi näkemykseksi voitaneen todeta käsitys, että pääoma ei ole olio tai materiaallinen objekti vaan *prosessi*, jossa rahaa laitetaan liikkeelle odotuksella tulevaisuudessa saavutettavasta lisärahadista. Eri lähtökohdista annetuista pääoman prosessimääritelmistä katso esim. Braudel 1977, 47; Harvey 2010, 40; Sewell 2014, 9; Levy 2017, 12; Anievas & Nisancioglu 2015, 8–9. Riippuu ajatteluperinteestä, miten tämän prosessin katsotaan kytkeytyvän tuotantotavan tai laajemman yhteiskuntamuodostelman, kapitalismin, määrittelyyn. Esimerkiksi yhdysvaltalaisista historiallisen kapitalismin tutkimusta edustavan uuden polven historiantutkija Jonathan Levyn (2017, 20–23) määritelmässä kapitalismi kehkeytyy vallan ja politiikan kytkeytyessä pääoman prosessiin. Kapitalismissa pääoman prosessi suuntautuu kilpailun ja vallankäytön sävyttäminä taloudellisina investointeina tulevaisuuteen, mikä tekee pääomasta ”maailmoja luovan aktiviteetin”. Tällainen prosessimainen pääoman abstrakti määritelmä tulee lähelle myös – tämän luvun mittaa hahmottuvaa – omaa käsitystäni siitä, kuinka kapitalismin historiallisia logiikoita voidaan lähestyä. Levy tuo myös esiin, kuinka pääoman prosessi on perustavasti kontingentti. Sen tulevaisuus on radikaalisti epävarma, sillä rahan realisoituminen voitoksi voi aina jäädä tapahtumatta. Käsitteeni poikkeaa Levyn määritelmästä kahdella tavalla. Ensinnäkin määrittelemäni aitaamisen käsite tuo esiin, että pääoman prosessimaisuus edellyttää pääomasuhteen luomista. Toisin sanottuna prosessin olemassaoloa edeltää

xia mukaillen kaksi erikoista hahmoa: toisessa työvoimaa etsivä rahanomistaja ja toisessa työvoimaansa vapaasti kauppaava työläinen. Pääomasuhde muodostuu näiden kahden hahmon välisestä sopimuksesta, joka tosin ei ole koskaan tasa-arvoinen, toisinaan ei sopimus ollenkaan. Pääomasuhteessa työvoiman haltija työskentelee rahanomistajan vallan ja kontrollin alaisena historiallisesti hyvin erilaisia muotoja saavassa tuotantoprosessissa²²², jonka tarkoituksena on suhteen osapuolten näkökulmasta tuottaa rahanomistajalle voiton ja työvoiman haltijalle toimeentulon edellytykset. Pääomasuhteen edellytykset – työläinen ja rahanomistaja – eivät kuitenkaan tupsahda maailmaan taivaanlahjana tai luonnonantimina, kuten Marx niin painokkaasti pyrki alkuperäistä kasautumista koskevilla huomioillaan muistuttamaan. Sen sijaa ne ovat seurausta historiallisen vallankäytön prosesseista, aitaamisista, joissa työtätekevät irtikytketään yhteiseen nojanneista suoran toimeentulon hankkimisen muodoista. Aitaamisella nämä Marxin ”välittömät tuottajat” muutetaan toimeentulonsa takeeksi työvoimaansa myyviksi työläisiksi samalla kun yhteisvauraus muutetaan rahanomistajien hallitsemaksi pääomaksi, kauppatavaraksi ja tuotantovälineiksi.²²³

Olipa aitaamisen muoto mikä tahansa (pakkoluovutus, yksityistäminen, velkaannuttaminen tms.), sen vaikutuksesta pääomasuhteen ulkopuolisten suorien toimeentulon hankinnan mahdollisuuksien ala kapenee joko hivuttaen tai rysäyksellä. Oleellista on huomata, että kyse ei ole ”vain” aitaamisesta, vaan kokonaisen edellisessä alaluvussa kuvatun yhteisvaurauden instituutioiden ja yhteiskäytäntöjen murentamisesta ja poispyyhkäisemisestä. Maailmaan ei siis aitaamisen seurauksena tupsahda vain pääomasuhteen edellytyksiä, vaan samalla katoaa institutionaalinen järjestys, joka on tukenut ihmisten käsityksiä luonnosta, työstä ja yhteisöstä. Siten aitaaminen repii auki yhteiseen nojanneen eletyn ympäristön. Tämän vuoksi kiinnitin artikkelissa IV aitaamisen osaksi erityisesti marxilaisessa ympäristösosiologiassa usein viljeltävää metabolisen repeämän käsitettä. Kyseisellä käsitteellä Marx pyrki vangitsemaan kapitalistisen tuotantotavan ja vahvistuvan kaupungin ja maaseudun välisen työnjaon ihmisyyhteisöjen ja luonnon vuorovaikutukseen pakottamia kriisitendenssejä. Marxille ihmistyö luo perustan ihmisen olemassaololle ja samalla hänen yhteydelleen ympäröivään luontoon, mutta muokatessaan työllään luonnontekijöitä hän synnyttää ”toista luontoa”, jatkuvasti muuntuvaa sosioekologista todellisuutta uusine käyttöarvoineen – samainen käsitys oli keskeinen osa edellisessä luvussa määriteltyä eletyn ympäristön käsitettä. Ih-

erilaiset jatkuvat vallan ja politiikan muodot. Toiseksi Levyn – kuten monen muunkin teoretisoinnin tarjoama – määritelmä ei sisällytä inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon yhteisen aluetta analyysiinsä.

²²² Erilaisista historiallisen kapitalismin organisoimista työn- ja tuotannonmuodoista ks. esim. van der Linden 2008, 17–38, *passim*.

²²³ Marx 1976, 641–642; Artikkelin IV.

mistyön ja luonnontekijöiden välistä luonnon universaalia metabolismia voidaan organisoida monella tavalla. Kuten olemme nähneet, yhteisen institutioiden muodostivat yhden historiallisen käytännön tämän vuorovaikutuksen järjestämiseen. Siinä luonnontekijöiden ja ihmistyön tuloksia, toista luontoa, organisoitiin suoraan yhteisön toimeentulon edellytyksiksi. Kapitalismissa toinen luonto näyttäytyy Marxin mukaan muokkaajalleen vieraana, toisin sanottuna se organisoidaan usein suorien käyttöarvojen sijaan vaihtoarvoiksi, joiden synnyttäminen toimii tekijälleen markkinavälitteisen toimeentulon hankinnan edellytyksenä (rahapalkka tai muu korvaus) ja tuotannon organisoijalle pääoman kasaamisen edellytyksenä. Tämä organisointitavan muutos voi puolestaan johtaa luonnon ja ihmisten välisen metabolismin repeämään.²²⁴

Ei ole kuitenkaan itsestäänselvyys, että työn yhteisestä irti repivä ja sen pääoman edellytyksiksi muuttava pääomasuhde pysyisi automaattisesti kasassa. Päinvastoin: tämä erikoinen sosiaalinen suhde notkuu, venyy ja paukkuu liitoksestaan jatkuvasti. Periaatteellisella tasolla pääomasuhde – aivan kuten mikä tahansa muukin sosiaalinen suhde – voidaan purkaa milloin tahansa. Artikkelissa V käytin tätä argumenttia havainnollistaakseni Marxin tarinaa tehtailija Thomas Peelistä (1793–1865). Peel kuljetti laivalla Swan Riveeriin Länsi-Australiaan tuotantovälineet, satoja työläisiä perheineen ja kasaapäin rahaa perustaakseen siirtomaahan uutta teollisuutta. Australiaan saavuttuaan tehtailija joutui hämmästyneenä, kun työläiset eivät suostuneet palvelemaan hänen tarkoituksensa. Sen sijaan englantilaissiirtolaiset löysivät uudelta mantereelta riittävästi yhteisvaurautta, jonka varaan he pyrkivät rakentamaan elantonsa. Marx vinoili tarinan opetuksiksi: onneton herra Peel oli kuljettanut Australiaan kaiken muun paitsi englantilaiset kapitalistiset tuotantosuhdet. Toisin sanottuna ilman aidattujen yhteismaiden takaamaa yhteiskunnallista valtaa Peel ei pystynyt sulkemaan työläisiä pääomasuhteeseen, jota hän olisi yksinoikeudella kontrolloinut.²²⁵ Tarinan teoreettinen opetus on, että pääomasuhteen kasassa pitäminen edellyttää usein aktiivista vallankäyttöä yhteisvaurauden alan kaventamiseksi ja suorien toimeentulon mahdollisuuksien estämiseksi.

Aitaamisen poliittisen talouden imperatiivi voisikin kuulua seuraavasti: mitä vähemmän työtä tekevillä luokilla on mahdollisuuksia tukeutua yhteisvaurauteen, sitä enemmän heillä on kapitalistisen yhteiskunnan oloissa välttämättömyyksiä osallistua työhön pääomasuhteen alaisuudessa. Tämä ei merkitse, etteikö pääomasuhteeseen sulkeutumiseen olisi työntekijöiden näkökulmasta historiallisesti liittynyt esimerkiksi rahan, vaurastumisen tai sosiaalisen aseman kohoamisen kaltaisia kannustimia. Epäilemättä nämä ovat motivoi-

²²⁴ Artikkelin V, 120–121. Marxin metabolisen repeämän käsitteen on tehnyt tunnetuksi erityisesti ympäristösosiologi John Bellamy Foster useissa kirjoituksissaan. Ks. esim. Foster 2009, 161–200.

²²⁵ Artikkelin IV, 121.

neet historiallisia ihmisiä. Aitaamisen käsite kuitenkin tuo esiin, kuinka luodaan niitä historiallisia valtarakennelmia, joiden puitteissa tällaisten tekijöiden tavoittelemisen on *ylipäättänsä* mahdollista. Artikkelissa IV toin esiin, kuinka aitaamisen käsite ravistaa sosiaalishistorian ja työväenhistorian perinteen analyysia perustavalla tavalla. Mainituilla historiantutkimuksen aloilla on painottunut teollista palkkatyötä suorittavien työläisten yhteiskunnallisen aseman sekä työn ja pääoman välisen ristiriidan analyysi. Aitaamisen käsite kiinnittää huomion niihin vallankäytön ja yhteiskunnallisten kamppailujen muotoihin, jotka *edeltävät* työn ja pääoman ristiriidan syntymistä ja tekevät – tai jättävät tekemättä – tämän ristiriidan ylipäättään mahdolliseksi. Jotta markkinoilta voi löytyä kapitalismille ominainen ”vapaa” työvoimaansa kauppaava työläinen, on hänet ensin aidattava vapaaksi oikeuksistaan yhteisvaurauteen.²²⁶ Teoreettisesti tällä havainnolla on valtaisa merkitys. Jos aitaaminen ei ole vain kapitalismin muinaishistoriaan, mystiseen alkuperäiseen kasaantumiseen kuuluva ilmiö, vaan kapitalismille välttämättömän yhteiskunnallisen suhteen, pääomasuhteen, jatkuvan uusintamisen edellytys, ja täten kapitalistisen tuotantotavan uusintamisen edellytys, on aitaamisen käsite historiallisen poliittisen taloustieteen perustavimpia kategorioita.²²⁷

3.3 YHTEISKUNNALLISET OMISTUSSUHTEET JA NIILLÄ SELITTÄMISEN ONGELMAT

Kertauksen omaisesti voi siis sanoa, että aitaamisen käsitteellä vangitaan historiallisen kapitalismin edellytysten muodostamisen prosesseja. Samalla nämä vallankäytön tekniikat heikentävät yhteisen perustalle rakentuneita suoran toimeentulon hankinnan mahdollisuuksia, ja mullistavat siten olemassa olevia elettyjä ympäristöjä. Kun ihmisten pääsy yhteiseen heikkenee tai estyy, on toimeentulon hankintaa suunnattava kapitalistisen yhteiskunnan oloissa yhä useammin markkinoille. Jotta tähän olisi mahdollisuuksia, on ensin oltava jotakin myytävää. Kuten Marx tunnetusti totesi, historiallisilla työtehtävillä luokilla on usein myytävänänsä vain eräs hyvin erityinen tavara, heidän oman työvoimansa. Kapitalistisen maailmanjärjestelmän kehityksen tutkimisen näkökulmasta tätä työvoiman myyntitapahtumaa ei tule kuitenkaan rajata kapeasti koskemaan vain palkkatyösuhdetta, jossa pääsynsä yhteisvaurauteen menettänyt työläinen myy työvoimaansa palkkaa vastaan. Erityisesti historiallisten periferioiden näkökulmasta kiinnostavia ovat sellaiset työn teettämisen muodot, joiden välityksellä tuotetaan maailmanjärjestelmän ja myös keskuksien toiminnalle tärkeitä matalan kustannuksen tavaroita, ja sa-

²²⁶ IV, 121–122.

²²⁷ Vrt. De Angelis 2004; Caffentzis & Federici 2014.

malla periferian välittömiä tuottajia kiskotaan asteittain irti suoraan toimeentulon muodostukseen perustuneista eletyistä ympäristöistä. Palaan näihin historialliselle kapitalismille tärkeisiin työn ”hybridimuotoihin” myöhemmin, mutta tässä vaiheessa on otettava askel eteenpäin aitaamista koskevasta keskustelusta. Vaikka tämä keskustelu on oleellista pääomasuhteen muotoutumisen ymmärtämisen kannalta, ei pelkällä aitaamisella voida selittää kapitalismin synnyn tai laajentumisen historiaa. Olisi esimerkiksi riittämätöntä väittää, että kapitalistiset yhteiskunnalliset suhteet muodostuvat siellä, missä on pääomasuhteen edellytykset on aitaamalla synnytetty. Historiallisen kapitalismin tutkimuksen tärkeä kysymys on, millaisissa yhteiskunnallisissa olosuhteissa pääomasuhteen – tämän ainutlaatuisen sosiaalisen suhteen – systemaattinen uusintaminen, *reproduktio*, tulee mahdolliseksi.²²⁸

Erään vaikutusvaltaisen teoreettisen selitysmallin tähän kysymykseen tarjoaa historiantutkija Robert Brenner. Törmäsimme Brenneriin jo metodologialuvussa, jossa hän kritisoi Wallersteinin maailmanjärjestelmänalyysiä ja muita kapitalismin kehityksessä kaupan tai kansainvälisen työnjaon laajentumista korostavia teorioita.²²⁹ Brenner huomautti, että yhteiskuntaan kohdistuvat kansainvälisen kaupan kaltaiset ulkoiset tekijät eivät yksiselitteisestä määritä yhteiskunnan kehitystä, vaan kehityksen lopputulos riippuu kyseessä olevan yhteiskunnan sisäisistä tekijöistä, toisin sanottuna olemassa olevista yhteiskunnallisista suhteista. Vertailevaa historiallisen sosiologian metodologiaa käyttänyt Brenner oli kiinnostunut siitä, miten varhaisen uuden ajan Euroopan eri valtioiden ja alueiden agraariset luokkasuhteet vaikuttivat siihen, millaisen kehityksen kyseiset yhteiskunnat saivat.²³⁰ Tällaisen tarkastelun avulla Brenner pyrki myös tarjoamaan vastauksen siihen, millaisissa yhteiskunnallisissa olosuhteissa saivat syntyä kapitalismille tyypilliset luokkasuhteet ja niiden pohjalta ponnistavat markkinoille suuntautuva tuotanto, työn tuottavuuden tehostuminen ja jatkuva talouden kasvu.²³¹

²²⁸ Vrt. Anievas & Nisancioglu 2015, 9.

²²⁹ ks. Brennerin esittämästä niin sanottua ”kaupallistumismallia” koskevasta kritiikistä ks. erityisesti Brenner 1977, *passim*: 1985a, 25–30; myös Wood 2002, 11–33; Teschke 2003, 129–138.

²³⁰ Brennerin artikkeli *Agrarian Class Structure and Economic Development on Pre-Industrial Europe*, joka on saanut eräänlaisen agraarikapitalismin tutkimuksen klassikon maineen, julkaistiin alun perin vuonna 1976 *Past and Present* -lehdessä. Siitä seurasi pitkä ja monisyinen, Brenner-debatiksi nimetty keskustelu historiantutkijoiden välillä. Brennerin pääargumentteja kritisoivat keskeiset tekstit ja myös Brennerin pitkä vastaus kritikoilleen on koottu teokseen Aston & Philpin 1985.

²³¹ Ranskalainen historiantutkija Guy Bois (1985) arvosteli Brennerin lähestymistapaa ”poliittiseksi” marxismiksi, koska Brennerin analyysissä ratkaisevassa asemassa on talonpoikien käymä luokkataistelu. Sitten termiä poliittinen marxismi on alettu käyttää Brenneristä juontuvaa teoriaa soveltavaan historian sosiologiseen tutkimukseen. Ks. esim. Wood 2002; Teschke 2003; Post 2011; Knafo & Teschke 2014; Dimmock 2015.

Brennerin analyysin keskiössä ovat yhteiskunnalliset omistussuhteet (*social property relations*)²³², jotka asettavat yhteiskuntien kehityskuluille ”tiukoja rajoja ja tiettyjä yleisiä kaavamaisuuksia”²³³. Pelkkien luokkasuhteiden tutkimisen sijaan Brenner pyrkii tarkastelemaan sellaisia pitkän aikavälin yhteiskunnallisia rakenteita ja liikevoimia, jotka määrittävät keskeisten taloudellisten toimijoiden valintojen mahdollisuuksia. Historiallisten yhteiskunnallisten omistussuhteiden vakiintuminen määrittää yhteiskunnan eri luokka-aseamista ponnistavien toimijoiden strategioita siinä, miten he kykenevät uusintamaan *olemassa olevan yhteiskunnallisen asemansa*. Tästä uusintamisen pyrkimyksestä löytyy myös Brennerin mukaan avain siihen, viiptykö yhteiskunta taloudellisen stagnaation polulla vai suuntaako se esimerkiksi jatkuvan taloudellisen kasvun polulle. Esimerkiksi Wallersteinista Brennerin analyysitapa poikkeaa siten, että hän etsi kapitalismin synnyn syitä ensisijaisesti feodalismista sisältä, yhteiskunnan luokkasuhteista ja niiden puitteissa tapahtuneen uusintamisen muutoksista.

Feodalismista luokkasuhteet olivat Brennerin mukaan ensisijaisesti poliittisia, eivät taloudellisia. Tällä Brenner tarkoittaa, että feodaalisissa yhteiskunnissa keskeisessä asemassa olleen agraarisen tuotannon lisäarvo otettiin haltuun niin sanotuilla ”talouden ulkopuolisilla keinoilla” eli poliittisin, juridisin tai voimakeinoin. Pelkistään sanottuna maanomistaja otti maaseutuväestön tuotannosta tarvitsemansa joko perimällä maanvuokraa, lisäämällä työpalvelusten määrää tai vain viemällä tarvittaessa suuremman osan tuotetusta ylijäämästä. Näin feodalismista keskeisessä luokkasuhteessa yhdistyivät sekä taloudellinen että poliittinen valta. Kapitalismissa puolestaan poliittinen ja taloudellinen valta eriytyvät, ja lisäarvon haltuunotto tapahtuu niin sanotuilla ”puhtaalla taloudellisilla keinoilla” tavaramuotoisessa tuotannossa, jossa kohtaavat edellisessä alaluvussa tapasimme rahanomistaja ja työvoimaansa

²³² Yhteiskunnalliset omistussuhteet (*social property relations*) ovat Brennerin keskeisin käsite. Käsite yhdistää marxilaisesta perinteestä tutut tuotantosuhdeiden ja tuotantovoimien käsitteet, joiden katsotaan usein muodostavan historiallisten tuotantomuotojen analyysin keskeiset perusteet. Brennerin yhteiskunnalliset omistussuhteet painottavat tuotantosuhdeiden eli luokkasuhteiden merkitystä. Luokkasuhteiden muutoksissa syntyvät ehdot uudenlaisten tuotantovoimien ja teknologian kehitykselle. Marxilaisesta perinteestä löytyy tietysti myös tuotantovoimia painottavia teorioita, joita on kutsuttu tuotantovoima- tai teknologiadeterministisiksi. Ehkä tunnetuin tuotantovoimia painottava esitys lähti politiikan tutkija Gerald Cohenin (1941–2009) kynästä teoksessa *Karl Marx's Theory of History: A Defence* (1978). Brennerin ja hänen seuraajien työnsä voikin katsoa olevan erontekoa tuotantovoimia ja teknologiaa voimallisesti painottaviin tarkastelutapoihin ja samalla deterministisyyden leimaan, jonka tuotantovoimainpaineiden on katsottu antavan koko marxilaiselle tutkimusperinteelle. Ks. esim. Wood 2007, 6–14. Toisaalta Brennerin ja hänen seuraajien on myös katsottu kanonisoineen yhteiskunnalliset omistussuhteet liian jäykäksi ja konkreettisesta historiasta irrotetuksi kategoriaksi, jolloin kapitalismin olemus tyypistyy markkinoille osallistumisen yhteiskunnalliseksi. Ks. esim. Mielants 2008; Knafo & Teschke 2014.

²³³ Brenner 1985b, 213.

myyvä, herruussuhteesta vapaa työläinen.²³⁴ Feodalismien luokka-asetelma johti Brennerin mukaan siihen, että yhtäältä maanomistajat pyrkivät uusintamaan olemassa olevan yhteiskunnallisen asemansa maaseutuväestön tuottaman lisäarvon avulla, toisaalta maaseutuväestö pyrki pitämään kiinni edellisissä alaluvuissa kuvatusta suorasta käyttöoikeudesta maahan ja tuottamaan toimeentulonsa yhteismaiden puitteissa. Maaseutuväestö saattoi toki myydä osan tuotannostaan markkinoille saadakseen vastineeksi esimerkiksi käteistä tai välttämättömyystarpeita, mutta oleellista oli, että väestön tuotanto ja elämänpiiri suuntautuivat pääasiassa oman toimeentulon edellytysten turvaamiseen suoran käyttöoikeuden välityksellä.²³⁵

Näin määritellyt feodaaliset yhteiskunnalliset omistussuhteet purkaantui-
vat Brennerin mukaan ensimmäisen kerran erityisessä historiallisessa kon-
tekstissa, varhaisen uuden ajan englantilaisella maaseudulla. Brennerin ana-
lyysin mukaan englantilaiset talonpojat saavuttivat ensin merkittäviä paran-
nuksia yhteiskunnalliseen asemaansa: työpalvelukset ja maanomistajien oma-
valtaiset maksut loppuivat ja mielivaltaiset maanvuokrat määrittyivät yhä use-
ammin markkinamuotoisesti. Maanomistajat onnistuivat kuitenkin talonpoi-
kien aseman vahvistumisesta huolimatta kokoamaan haltuunsa laajoja maa-
omistuksia.²³⁶ Tämä kaksinainen kehitys – talonpoikien aseman vahvistumi-
nen ja maanomistajien laajentuneet omistusoikeudet – tuottivat Brennerin
mukaan lopulta englantilaisella maaseudulla ”klassisen luokkakolmijaon”
maanomistajaan, kapitalistiseen vuokraviljelijään ja palkkatyöläiseen.²³⁷ Sen
sijaan, että englantilaiset talonpojat olisivat saavuttaneet suoran maanomis-
tusoikeuden, tapahtui niin, että he päätyivät vuokraviljelijöiksi maanomista-
jien kookkaille maatiloille. Näille tiloille vuokraviljelijät puolestaan ottivat

²³⁴ Esim. Brenner 1985a, 22, 32; 1985b, 213–215, 227–228; myös Marx 1976, 660; Hilton 1985, 5; Wood 2002, 55–56. Toki myös kapitalismin olosuhteissa esimerkiksi työnantaja voi käyttää merkittävää yhteiskunnallista ja poliittista valtaa. Puhtaan taloudelliset keinot tarkoittavat seuraava periaatteellista eroa: kapitalismin olosuhteissa työvoimaa myydään vapaasti maahan sidotusta herruussuhteesta riip-
pumatta. Samalla rahanomistajan ja tuotannon organisoijan on menestyäkseen alistuttava taloudelli-
seen kilpailun rautaisille laille toisin kuin feodaaliherran, jolle pääasiallisesti riitti lisäarvon anastami-
nen turpeeseen sidotuilta talonpojiltaan.

²³⁵ Brenner 1977, 73–75; 1985a, 36–45; 1985b, 233–234. Siten myös hyödykemarkkinoiden toiminta
pysyi rajallisena, koska tarvetta laajempaan kuluttamiseen ei ollut. Feodalismien kulutusrakenteen muo-
dostuikin pääasiallisesti yläluokkien käymästä luksus- ja sotatarvikkeiden kaupasta, joka rahoitettiin
suurelta osin maaseuturahvaalta anastetuilla tuloilla.

²³⁶ Brennerin mukaan maaomistajat estivät maan siirtymisen talonpoikien haltuun kahdella kei-
nolla. Yhtäältä englantilaisen maaseutuväestön vähentyessä rajusti uuden ajan vaihteessa maanomista-
jat onnistuivat ottamaan haltuun autioituneita maa-aloja. Toisaalta maaomistajat kykenivät säilyttä-
mään oikeutensa periä maksuja tilanteissa, joissa maatila joko myytiin tai siirrettiin perintönä seura-
avalle polvelle. 1600-luvun lopussa maanomistajilla oli hallussaan arviolta jo noin 70 prosenttia Englan-
nin viljelykelpoisesta maasta. Ks. Brenner 1985a, 47.

²³⁷ Brenner 1985a, 48–49.

palkkatyösuhteeseen aitaamisissa oikeutensa yhteismaihin menettänyttä maatonta rahvasta²³⁸.

Lopputuloksena syntyi erityinen maanomistajien ja kapitalististen vuokra-
viljelijöiden kumppanuus: isoilta maataloilta vuokratilajelijät saivat enemmän
tuottoa kuin mitä kului maanomistajille maksettuun maanvuokraan. Samalla
vuokra kuitenkin kannusti vuokratilajelijöitä tuotannon tehostamiseen ja kil-
pailuun omasta asemastaan, sillä maanomistajat kykenivät tarvittaessa löytä-
mään halukkaita vuokratilajelijöitä entisten tilalle, mikäli tiloja hoidettiin hei-
kosti. Pärjätäkseen kilpailussa vuokratilajelijät investoivat ylijäämän viljelyä ja
karjanhoitoa tehostaneisiin teknologioihin, jonka seurauksena maataloustyön
yksikkökohtaisen tuottavuus parani systemaattisesti, millä oli Brennerin mu-
kaan ”epookkiset seuraukset”.²³⁹ Maatalouden tuottavuuden parantuminen
mahdollisti sen, että merkittävä osa väestöstä pystyi irrottautumaan maata-
louden ulkopuolisiin tehtäviin, toisin sanottuna maatalous kykeni nyt elättä-
mään myös kasvavaa teollisuustyöväestöä. Näin ollen syventyi myös yhteis-
kunnallinen työnjako ja luotiin perustat laajentuville kysyntää ruokkineille ko-
timarkkinoille.²⁴⁰

Vastaavalla ajanjaksolla kehitys muualla Euroopassa johti toisille urille.
Näin tapahtui esimerkiksi Ranskassa.²⁴¹ Päinvastoin kuin Englannissa Rans-
kassa maaseutuväestö kykeni puolustamaan oikeuksiaan yhteismaihin ja saa-
vuttamaan monin paikoin käytännössä suoran maanomistusoikeuden. Rans-

²³⁸ Brenner kuitenkin korostaa, että aitaamisesta ei itsessään seurannut agraarisen kapitalistisen tuotantomuodon syntyä. Pikemminkin oli niin, että englantilaisten yhteismaiden aitaamista laajennettiin, koska työvoimaansa myyville maaseuturahvaalle oli tilausta nyt kehkeytyvässä kapitalistisessa tuotannossa. Toisin sanottuna yhteismaiden aitaaminen oli ennemmin seurausta yhteiskunnallista omistussuhteista kuin niiden edellytys. Ks. Wood 2002, 60.

²³⁹ Brenner 1985a, 24, 47–50; 1977, 43, 73–77. Varhaisemmassa maataloudessa oli toki myös nähty teknistuotannollisia parannuksia, mutta koskaan ne eivät Brennerin mukaan luoneet sellaista agraarisen tuotannon perustaa, joka mahdollisti jatkuvan talouden kasvun myös muilla yhteiskunnan sektoreilla. Pienviljely saattoi toisinaan hyvinkin tuottoisaa, mutta tuottavuuden tehostuminen perustui kuitenkin pääasiassa työn määrän absoluuttiseen lisäämiseen, ei työn yksikkökohtaiseen tehostamiseen, mitä alkoi nyt Brennerin mukaan tapahtua systemaattisesti englantilaisen agraarisen palkkatyön muodossa.

²⁴⁰ Brenner 1985a, 24, 52–53.

²⁴¹ Brenner 1985a, 21–24, 36–37, 42–43. Brenner vertailee artikkeleissaan varhaisen uuden ajan yhteiskunnallista kehitystä useamman eri valtion tai maantieteellisen alueen välillä. Mainittakoon muutama esimerkki varsinaisen leipätekstin lisäksi. Läntisessä Saksassa maaseutuväestö onnistui Brennerin mukaan pitämään laajasti yllä yhteismaihin perustuneita paikallisia talouden verkostoja. Näin rahvaan *yhteiset oikeudet* säilyivät vahvoina ja rahvas kykeni haastamaan maanomistajien valtaapyrkimyksiä. Saksan itäisissä osissa kyläyhteisöjen itsenäisyys oli tosin heikompi: yhteismaita oli vähemmän ja yhteistoiminta kylissä ja niiden välillä oli vähäisempää. Niinpä yhteisiä oikeuksia ei kyetty puolustamaan kuten läntisessä Saksassa. Laajemmassa Itä-Euroopan tarkastelussaan Brenner tuo esiin, kuinka maaseutuväestön itsenäisyyden asteittaista nujertamista seurasi maaorjuus.

kalaisten talonpoikien vahva asema tarkoitti, etteivät he kohdanneet Englannissa tapahtunutta työn tuottavuuden tehostamispakkoa, koska heidän *ei tarvinnut kilpailla* olemassa olevan yhteiskunnallisen asemansa säilyttääkseen. Ranskalaisen talonpojan elämän uusintaminen ei riippunut pelkästään markkinoista, eikä hän ollut samalla tavalla pakotettu tuottamaan mahdollisimman tehokkaasti ja mahdollisimman halvalla kuten hänen englantilainen kumppaninsa.²⁴² Toisin kuin Englannissa Ranskan yhteiskunnalliset omistussuhteet ruokkivat kuitenkin maataloustuotannon stagnaatiota ja kotimarkkinoiden heikkoa kehitystä.²⁴³ Paradoksaalisesti pisimmälle viedyt maaseutuväestön taloudelliset vapaudet ja oikeudet tarkoittivat Brennerin tuomion mukaan ”köyhyyttä ja itseään vahvistavaa takapajuisuuden kierrettä”.²⁴⁴

Brennerille kapitalismin ”alkuräjähdyks” merkitsee siis seuraavaa. Varhaisen uuden ajan englantilaisella maaseudulla käynnistyy agraaristen luokkajännitteiden tuloksesta syntyvä kehitys, jossa keskeisten taloudellisten toimijoiden yhteiskunnallinen uusintaminen tulee riippuvaiseksi markkinoista ja markkinavälitteisestä kilpailusta. Historiantutkija Ellen Wood on formalisoinut Brennerin teesin näkemykseksi *markkinaimperatiivista*. Vain Englannin erityisissä historiallisissa olosuhteissa yhtä aikaa symbioottisessa ja jännitteisessä luokkasuhteessa olleet maanomistajat ja talonpojat astuivat ”tahtomattaan kapitalistisen dynamiikan *junaan* – uusintaakseen itsensä sellaisena kuin olivat”²⁴⁵. Woodin mukaan ”tahattomana” seurauksena oli, että tuotantoa organisoivat talonpojat kuten myös palkkatyöläisiksi puskettu maaton väestö

²⁴² Tämä logiikka ei toki tarkoittanut, etteikö talonpojan asemansa ollut riskialtis: peräkkäiset huonot sadot tai kiristyneet verot saattoivat johtaa esimerkiksi talonpoikien velkaantumiseen ja tilojen pakkomyyntiin.

²⁴³ Ranskan kehitys oli Brennerin mukaan erityinen myös sen vuoksi, että maanomistajien suhteellisen vallan heikentyessä yhteiskunnan luokkasuhteet nojautuivat liittoumaan itsenäisen talonpoikais-
ton ja monarkin välillä. Lopulta rahvaasta tuli kuitenkin ankaran verotuksen kohde, sillä verotuksen va-
raan rakentui Ranskan absoluuttinen monarkia. Näin Brenner johtaa yhteiskunnallisista omistussuh-
teista osittain myös yhteiskuntien valtiomuodon muotoutumisen edellytykset. ks. Brenner 1985a, 55–
57.

²⁴⁴ Brenner 1985a, 61–62. Brennerille yhteisvauraus merkityksellistyy siis talonpoikaisten luokka-
kapinoiden näkökulmasta. Hän korostaa esimerkiksi sitä, etteivät Saksan varhaisen uuden ajan laajat
talonpoikaiskapinat olisi ollut mahdollisia ilman vahvaa oikeutta yhteisiin maihin. Toisaalta Brenner ei
ole niinkään kiinnostunut siitä, millaista elämää yhteisten pohjalta organisoitiin, vaan yhteisvauraus
näyttyy hänelle lopulta kapitalistisen kehityksen esteenä, joka pyyhkäistään kartalta kun kapitalisti-
set yhteiskunnalliset omistussuhteet leviävät Englannista muualle Eurooppaan. Tässä mielessä Brenne-
rin ja hänen seuraajansa voi liittää yllä mainittuun yhteisvaurauden historiankirjoituksen pessimistiseen
perinteeseen. Brennerin käsitys esikapitalististen yhteiskuntien kyvystä teknologisiin innovaatioihin tai
tuotannon tehostamiseen on negatiivinen.

²⁴⁵ Wood 2002, 52. Kursivointi TT: junavertaus, jos mikä, korostaa vahvaa polkuriippuvuutta histo-
riallisen kehityksen kuvaamisen käsitteistössä.

alistettiin markkinapakolle. Näin ollen markkinat eivät enää toimineet *mahdollisuutena* myydä osaa tuotannosta tai hankkia osa toimeentulosta, vaan *pakkona* oman yhteiskunnallisen aseman uusintamiseksi: tuotannon organisoijille välttämättömyytenä erikoistua ja kilpailla markkinoilla, palkkatyöväestölle välttämättömyytenä myydä työvoimaa toimeentulon hankkimiseksi.²⁴⁶ Brennerin epookkinen mullistus on siis eräs vastaus tämän alaluvun alun kysymykseen pääomasuhteen reproduktiosta: työtätekevät luokat vedetään irti yhteismaista, talonpojista tulee tuotannon organisoijia ja näiden välinen pääomasuhde alkaa uusiintua systemaattisesti kapitalististen kilpailullisten yhteiskunnallisten omistussuhteiden puitteissa.²⁴⁷ Teoreettisena yleistyksenä voidaan myös sanoa, että agrariituotannon tehostuminen, maaseudun ja kaupungin tuotannon erikoistuminen ja lopulta teollistuminen kapitalististen yhteiskunnallisten omistussuhteiden ruokkimana syventävät Marxin kuvaamaa repeämää universaalissa luonnon metabolismissa ja kasvattavat tendenssiä ekologisiin kriiseihin²⁴⁸.

Mikä sitten on Brennerin kapitalismin syntyä ja kehitystä koskevan taidokkaan selitystavan anti oman kontekstini eli perifeerisen kapitalismin tutkimiselle?²⁴⁹ Ensi alkuun on todettava, että Brennerin englantilaiselta maaseu-

²⁴⁶ Wood 2003, 52–53; 2005, 23, 111; myös Brenner 1985b; artikkelit I ja II. Woodin markkinaimperatiivikäsitteen kritiikistä ks. Banaji 2016; myös Knafo & Teschke 2014, 5–9.

²⁴⁷ Brennerin teoriaa ja siitä sovellettavia selitysmalleja vaivaa vahva polkuriippuvuus. Tämä koskee erityisesti sitä, kuinka luokkasuhteet määrittävät vahvoja ehtoja taloudellisten toimijoiden valintahorisontille sekä taloudellisen kasvulle ja teknologiselle kehitykselle, ja lopulta myös yhteiskuntien valtiomuodolle. Kritiikki pätee nähdäkseni myös siihen, miten kapitalistisen tuotantomuodon katsotaan leviävän: Englannissa kerran muodostuttuaan kapitalistiset yhteiskunnalliset omistussuhteet leviävät askel askeleelta muihin maihin. Näin ollen muut maat ovat Chakrabartyn termein ”historian odotushuoneessa” odottamassa yhteiskunnallisten omistussuhteiden junaa saapuvaksi – näkemys korostuu juuri Ellen Woodin kirjoituksissa. Tällöin yhteiskunnallisista omistussuhteista tulee yhteiskuntien kehityksen mitta, toisin sanottuna markkinoiden esiintyminen välttämättömyytenä määrittelee sen, mikä on ”oikeaa” tai ”todellista” kapitalismia. Tällainen näkemys on omiaan sulkemaan kapitalismin kehitystä koskevan tarkastelun ulkopuolelle paitsi kaupan ja maailmanmarkkinoiden merkityksen myös ei-kapitalististen ja kapitalististen yhteiskuntamuodostelmien vuorovaikutuksen. Brennerin polkuriippuvuuden ongelmasta ks. esim. Hoppenbrouwers & van Zanden 2001, 19–20; polkuriippuvuudesta historiassa yleisesti ks. Sewell 2005, 101–102.

²⁴⁸ Esim. Foster 2009, 175–188.

²⁴⁹ 1970- ja 1980-luvuilla käydyin debatoinnin lisäksi Brennerin teesit resonoiivat edelleen uuden polven historiallisen sosiologian parissa. Brennerin näkemyksiä koskevan kriittisen kirjallisuuden voi nähdäkseni suhtautumisensa perusteella jakaa kolmeen: hyväksyvään, suopeasti kritisovaan ja vahvaan kritiikkiin. Hyväksyvää kirjallisuudesta ks. esim. Wood 2002; Teschke 2003; Dimmock 2015. Suopeasta kritiikistä ks. esim. Bois 1985; Arrighi 1998; Hoppenbrouwers & Van Zanden 2001; Heller 2011; Anievas & Nisanciouclu 2015. Vahvasta kritiikistä ja vastakkaisista lähtökohdista ks. esim. Postan & Hat-

dulta uuttamia kapitalististen yhteiskunnallisten omistussuhteiden teoreettista mallia ei voida, eikä tule soveltaa sellaisenaan esimerkiksi Suomen maataloushistorian kontekstiin. 1800-luvun Suomen autonominen suurrutinas-kunta oli perinyt Ruotsin vallan ajalta Euroopan kontekstissa poikkeuksellisen itsenäisen maata omistavan talonpoikaiston, jonka aseman muutosten tarkasteluun ei voida kovin hyvin soveltaa Brennerin kuvaamaa englantilaista systemaattiseen palkkatyön hyödyntämiseen perustunutta agraarikehityksen antia. Suomalaisen maatalouden muutoksen analysointiin kapitalistisen yhteiskunnan kontekstissa löytyy hienosyisempiä teoreettisia välineitä. Yhtenä esimerkkinä mainittakoon Matti Peltosen tapa hyödyntää Harriet Friedmanin yksinkertaisen tavaratuotannon käsitteistöä suomalaisen 1800- ja 1900-luvun vaihteen maatilatalouden transformaatioon. Friedmanin teoreettinen lähestymistapa ei ole Brennerin kanssa ristiriidassa, mutta mahdollistaa itsenäisten kotitaloustuottajien erityisroolin tarkastelun eli analyysin siitä, kuinka tällaiset tuottajat altistuvat kilpailulle ja erikoistumiselle muotoutuvan kapitalistisen yhteiskunnan sisällä.²⁵⁰ Brennerin teoreettinen ajatus kapitalismiin olennaisesti kuuluvasta markkinapakosta – markkinamahdollisuuden sijaan – on kuitenkin johdattanut erityisesti artikkeleissa I ja II tarkastelemaan sitä, kuinka itsenäisten talonpoikaistuottajien toimeentulon hankinta tuli riippuvaiseksi markkinoista – joskin ei niinkään ”puhtaista taloudellisista keinoista” johtuen, vaan erityisesti tervakapitalismin ruokkima velanmaksupakko niskassaan.²⁵¹

Brennerin havainnot yhteiskunnallisista omistussuhteista ovat kiinnittäneet huomioni tutkimukseni historiallisessa kontekstissa siihen, miten perifeeriset yhteiskunnalliset suhteet vaikuttavat yhteiskunnan kapitalistisen maailmanjärjestelmän paineessa saamaan pitkän aikavälin kehitykseen. Kainuun sosioekologisen ympäristön tarkastelu tuokin nähdäkseni esiin uusia

cher 1985; Mielants 2008; Banaji 2010: 2013. Historian sosiologian kehityksen näkökulmasta ehkä kiinnostavin kiista käytiin lopulta juuri Brennerin ja Wallersteinin välillä. Kyse oli kuitenkin eräänlaisesta epäkiitasta, sillä Wallerstein ei oikeastaan koskaan eksplisiittisesti vastannut Brennerin (1977) maailmanjärjestelmäanalyysiin kohdistamaan kritiikkiin. Brennerin alkuperäinen teesi (1985a) kapitalismin synnystä oli myös ensisijaisesti osoitettu kritiikiksi Euroopan uuden ajan vaihteen kehityksen analyysissä demograafisia tekijöitä painottavia historian tutkimuksia kohtaan ja vasta toissijaisesti kaupan roolia kapitalismin synnyssä korostavia selitysmalleja vastaan.

²⁵⁰ Peltonen 1992, 34–37. Viimeisen viiden vuosikymmen aikana hyödynnetyistä teoreettisista lähestymistavoista talonpoikaistuotannon tarkastelemiseen ks. Bernstein, Friedmann ym. 2018; ks. myös Bernstein 2010.

²⁵¹ Ks. erityisesti artikkeli II. Kuten todettua, tervakapitalismin kontekstissa tervaa oli poltettava, jotta talonpoika sai Oulun kauppiailta rahaa velkojen ja verojen maksuun sekä viljan ostoan. Varsinaiset Brennerin määrittelemät kapitalistiset yhteiskunnalliset omistussuhteet saivat odottaa Kainuussa muodostumistaan pitkälle 1900-luvun puolelle maakunnan oman metsäteollisuuden noustessa (palkkatyö) ja karjatalouden mahdollisuuksien parantuessa (kotimarkkinoiden kehitys).

painotuksia aikaisempaan koko Suomen modernisaatiokehitystä tarkastelemaan historialliseen sosiologiaan. Esimerkiksi Alapuron tarkastelussa 1800-luvun suomalainen talouskehitys nojautui itsenäisen talonpoikaiston ja metsäteollisuuden symbioosin varaan rakentuneisiin yhteiskunnallisiin omistussuhteisiin, jotka loivat maailmantalouden kontekstissa edellytykset Suomen talouden kääntymiselle kasvuun. Tutkimukseni historiallisen kontekstin tarkastelu kuitenkin osoittaa, että Suomen kehityspolun ”sisällä” Kainuun erityiset yhteiskunnalliset omistussuhteet – tai osuvammin sosioekologiset suhteet – ajoivat Kainuun kehityspolulle, jolla syrjäytyivät vuosikymmeniksi muuta Suomea koskeneet kehitysmahdollisuudet.²⁵²

Siihen Brennerin mallin kyky selittää pohjoisen kapitalismin kehitystä oikeastaan lopahtaa. Brennerin vertailevassa historiallisessa sosiologiassa maailmanlaajuinen ja ylikansallinen tarkastelu näyttelee lähinnä satunnaista roolia.²⁵³ Oikeastaan missään vaiheessa maailmanlaajuiset vaikutussuhteet eivät tule osaksi analyysin keskiössä olevaa yhteiskunnallisten omistussuhteiden käsitettä.²⁵⁴ Tämä johtuu pitkälti siitä, että analyysin painotus on vahvasti – miltei eksklusiivisesti – luokka- ja tuotantosuhteissa sekä yksittäisiä kansallistalotasoja koskeva. Niinpä Brennerin ideaalinen talonpoika, joka ensimmäisenä alkaa vastata systemaattisesta palkkatyömuotoisen työn organisoinnista, työn tuottavuuden kasvattamisesta ja uusien teknologioiden soveltamisesta, voi löytyä vain Englannin maaseudulta, jonka kehitystä voidaan arvioida irti

²⁵² Myös Sven-Erik Åströmin mukaan talonpojan ja kauppiaan tiiviiseen hallintasuhteeseen perustunut tervatalous – ja varhainen sahaateollisuus – eivät ruokkineet ”eteenpäin suuntautuvia linkityksiä” eli moderniin teolliseen kehityskulkuun johtaneita teknologisia ja taloudellisia murrostekijöitä. Åströmin mukaan linkin varhaisen metsäteollisuuden (tervan ja sahaamisen) ja modernin metsäteollisuuden välillä muodosti käytännössä ainoastaan juuri Oulun kauppahuoneiden kaltaisten kauppiaiden potentiaalinen kyky kasata – yhteiskunnalliseen valta-asemaansa perustuen – pääomaa ja investoida sitä nousevaan metsäteollisuuteen. Ks. Åström 1988, 174–175; Hautala 1975, 276–278.

²⁵³ Brenner ei esimerkiksi ole kapitalismin syntyä koskevissa artikkeleissaan juurikaan kiinnostunut Englannin kanaalin ylittävistä taloudellisista, kulttuurisista tai poliittisista verkostoista. Brenner ei näe Euroopan yhteiskunnallisen muutoksen kytkeytyvän maanosia ylittäviin taloudellisiin tai poliittisiin vaikutussuhteisiin kuten Amerikoiden kolonialismiin. Eräänä edellytyksenä kapitalismin kehkeytymiselle juuri Brennerin tarkastelemassa Luoteis-Euroopassa voidaan pitää sitä, että alue sai kehittyä suhteellisen rauhallisissa oloissa verrattuna esimerkiksi Itä- ja Kaakkois-Euroopan kehitykseen, jolle ominaista oli jännitteinen suhde muun euraasialaisen maailman kuten mongoli- tai ottomaani-imperiumien kanssa. Ks. Anievas & Nisancioglu 2013: 2015, 22–27.

²⁵⁴ Kansainvälisen politiikan tutkija Benno Teschke (2003) on vienyt Brennerin yhteiskunnallisen omistussuhteiden käsitteen voimallisemmin ylikansallisen ja kansainvälisen kehityksen analyysikentälle, ja selittää inspiroivasti esimerkiksi omistussuhteiden ja valtiomuodostuksen välisellä dialektiikalla modernin kansainvälisen järjestelmän kehitystä.

yhteyksistä laajempaan kansalliseen tai kansainväliseen talouteen.²⁵⁵ Painottaessaan tuotantosuhteiden analyysia Brenner ajautuu pitämään talouden kiertokulkua (markkinavaihtoa sekä kansainvälistä kauppaa ja työnjakoa) toissijaisena historiallisen kapitalismin kehityksen tarkastelussa.²⁵⁶ Tämä esittää analysoimasta kapitalismia väistämättä ylitrajaisesti kehittyvänä järjestelmänä, jossa kiertokulku yhdistää ei-kapitalistisia ja kapitalistisia yhteiskuntamuodostelmia, joiden välinen vuorovaikutus muovaa molempien menestymisen ehtoja.²⁵⁷ Vielä riittämättömämmältä Brennerin selitysmalli näyttää, kun kapitalismi ajatellaan maailmanekologisena organisaatiomuotona, jonka toiminnan keskeisenä edellytyksenä on erilaisten työn muotojen ja luonnontekijöiden haltuunottaminen niin keskuksissa kuin periferioissa. Brenner yrittää siis selittää liian paljon (kapitalismin synty ja kehitys) liian vähällä (yhteiskunnallisten omistussuhteiden käsite).²⁵⁸

²⁵⁵ Rajauksellaan Brenner sivuuttaa suuren määrän historiallista näyttöä sellaisesta niin Englantia kuin muutakin Eurooppaa koskevasta kapitalistisiin suhteisiin viittaavasta taloudellisesta toiminnasta, joka ei joko ajallisen tai paikallisen sijoittumisena vuoksi sovi hänen kehikkoonsa. Kriitikot ovat tuoneet esimerkiksi esiin, että systemaattisesta markkinoille suuntautuvasta agraarisesta ja urbaanista palkkatyömuodosta on paljon näyttöä jo keskiajalta. Brenner sivuuttaa myös kaupunkien käymän kaupan merkityksen: Euroopan suurimpien kaupunkien tuotannolliseen työnjakoon vastasi monia eri varhaisteollisuuden aloja koskettanut markkinoille suuntautunut tuotanto. Ks. esim. Braudel 1977, 15–19; Hilton 1985; Mielants 2008, 2–31; Anievas & Nisancioglu 2015, 22–30; Reinert & Fredona 2017, 6–9, 23–25 vrt. Wood 2002, 59–64.

²⁵⁶ Talouden kiertokulkua painottavia lähestymistapoja Brenner (1977) kutsui ”uussmithiläisiksi”. Maailmanjärjestelmänalyysin lähtökohtia kunnioittava historiallinen sosiologi Eric Mielants (2008, 2–6) puolestaan nimittää Brennerin muodostamaa tuotantopainotteista analyysitapaa ”brennerismiksi”.

²⁵⁷ Tällaisesta historiallisen kapitalismin luentatavasta ks. esim. Chakrabarty 2000; Andersson 2010; Harootunian 2015; Anievas & Nisancioglu 2015.

²⁵⁸ On esitetty, että Marxin tuotantomuodon käsite, joka pyrki parhaimmillaan vangitsemaan taloudellisten, ideologisten, juridisten, kulttuuristen, poliittisten ja luonnontekijöiden välisten suhteiden kokonaisuuden, rajautuu Brennerin tutkimuksissa kapeaksi yhteiskunnallisten omistussuhteiden käsitteeksi. ks. Anievas & Nisancioglu 2015, 24. Tämä ei tietenkään tarkoita, etteivätkö Brennerin yhteiskunnalliset omistussuhteet voisi olla hedelmällinen teoreettinen lähestymistapa historialliseen muutokseen. Enemmin kyse on tutkimusrajauksesta eli siitä, mihin selitysvoinman katsotaan realistisesti riittävän. Esimerkiksi ruotsalainen ympäristösosiologi Andreas Malm on nähdäkseni soveltanut Brennerin teoriaa hedelmällisesti fossiilienergian käytön historiaan. Malmin mukaan Brennerin määrittelemän mukaiset yhteiskunnalliset omistussuhteet vastasivat nousevaan teollisuuteen, joka käytti voimanlähteenään fossiilienergialla toimivaa höyryvoimaa. Varhaisemman teollisuuden liikevoiman lähteen, vesivoiman ongelma oli kilpailun näkökulmasta se, että sen organisoiminen laajamittaiseksi energiavaranoksi vaati teollisuuskapitalistien yhteistyötä. Toisaalta vesivoima oli tiukasti kiinni luonnonrajoitteissa eli koskien maantieteessä ja vuodenajan vaihteluissa ja asetti siten rajat tuotannon sijoittumiselle ja tehokkaalle kilpailulle. Kivihiilellä toiminut höyrykone kuitenkin irrotti tuotannon näistä luonnon esteistä ja mahdollisti työvoiman tehokkaan käytön tehtaanomistajan yksityisomisteisesti hallitseman energiälähteen ja tehtaan puitteissa. Malm 2016, 294–296, passim.

Tutkimukseni lähestymistavassa kapitalismi on ymmärretty ei-kapitalististen ja kapitalististen yhteiskuntamuodostelmien vuorovaikutuksessa kehkeytyväksi maailmanjärjestelmäksi, jonka analysoimiseksi on huomioitava sekä tuotannon että kiertokulun piirit ja niihin elimellisesti kytkeytyvät vallankäytön muodot. Kuten artikkelissa II totesin, kapitalismin kehitystä ei siten voida analysoida vain painottamalla joko Wallersteinin ulkoisia tekijöitä (kauppaa) tai Brennerin sisäisiä tekijöitä (luokkasuhteita) – saati harjoittamalla Giovanni Arrighin sanoin ”epädebattia” eli asettamalla nämä analyysialat vastakkain ja muodostamalla niiden pohjalta kilpailevia koulukuntia.²⁵⁹ Tuotannon ja kiertokulun vastakkainasettelu tuntuu sitäkin erikoisemmalta, että kapitalismin kehityksen teorioiden taustalla vaikuttavan Marxin analyysissä tällaista ei tapahdu²⁶⁰. Historiallisen kapitalismin tutkimiseksi tuotanto ja kiertokulku

²⁵⁹ Arrighi painottaa, että Wallersteinin ja Brennerin näkemykset eivät ole lähtökohtaisesti ristiriidassa historiallisen kontekstin tutkimuksen näkökulmasta. Brenner ei esimerkiksi kieltänyt maailmanmarkkinoiden merkitystä kapitalismin kehityksessä, toisin kuin usein hänen nimissään väitetään. Hän painotti sitä, että kaupan paineessa olemassa olevat yhteiskunnalliset olosuhteet määrittävät yhteiskunnan kehitystä. Sen sijaan Brenner oli kylläkin tyytymätön siihen, että Wallerstein jätti selittämättä, kuinka kapitalismille ominainen markkinoille suuntautuva itseriittoinen tuotanto tuli ylipäättänsä mahdolliseksi. Erilaisten lähestymistapojen pohjalta on kuitenkin kehkeytynyt kaksi toisilleen vastakkaista koulukuntaa, maailmanjärjestelmäanalyysi ja poliittinen marxismi, joiden toisiinsa kohdistuva kritiikki perustuu usein oletuksille siitä, mitä alkuperäisten lähestymistapojen oletetaan väittäneen. Arrighin mukaan tämä on valitettavan yleistä yhteiskuntatieteen perinteessä. Kritiikki ei tällöin enää kohdistu niinkään itse sisältöön tai ole muodostettu kohteensa kehittämiseksi, vaan oman teoriasuunnan legitimoimiseksi. Tutkimussuuntauksen empiirisiä puutoksia tai ristiriitaisia väitteitä ei osoiteta kokonaisilmion ymmärtämisen kehittämiseksi, vaan suuntauksen itsensä vähättelemiseksi. Tämän asetelman toistuvuus johtaa kritisoidussa kohteessa mentaliteettiin, jonka seurauksena jätetään huomioimatta myös tarpeellinen kritiikki. Tämän vuoksi suuntauksen heikkoudet jäävät käsittelemättä. Lopulta kumpikaan ei keskustele keskenään, ja sisäänpäin kääntyminen estää molempien tutkimussuuntausten kehittämisen ja teoreettisen potentiaalin realisoinnin. Ks. Arrighi 1998, 113; ks. myös artikkeli II.

²⁶⁰ *Pääoman* teolliseen mittaan kehittyneen pääoman abstraktissa ja systemaattisessa kokonaistarkastelussa Marx ei toki anna kaupalle tai kauppapääomalle kovin mairittelevaa merkitystä, sillä se on tuomittu ”pysymään aina pääoman kiertokulkualueella”. Kauppapääoman roolina on siivittää joko tuotettujen tavaroiden kiertoa tai tuotannossa tarvittavien tuotantotekijöiden hankintaa. Näin ollen sillä on kehittyneessä kapitalismissa vain tavarantoimittajan tai tuotannon valmistelijan rooli. Kaupan kiertokulussa ei Marxin mukaan tuoteta lainkaan arvoa: tavaroihin sisältynyt lisäarvokin on muodostunut jo aiemmin tuotantoprosessissa tapahtuneessa inhimillisessä työssä – se vain realisoidaan lopuksi vaihdon piirissä. Kauppapääoma saattaa tosin parantaa tuotannosta koituvia voittoja kahdella tavalla: yhtäältä tavaroiden kiertokulkuuakaa tehostamalla, toisaalta laajentamalla markkinoita ja työnjakoa, jotta teollinen tuotanto pystyi toimimaan suuremmissa mittakaavoissa. Näin ollen kauppapääomalla on siis vain toissijainen ja alisteinen rooli teollisuuspääomaan nähden, jonka ympärille teollistuneiden kapitalististen yhteiskuntien tuotanto, kulutus ja yhteiskunnalliset suhteet kietoutuvat. Tällainen Marxin luonnehdinta on tietysti *Pääoman* esitystavan mukaisesti looginen – eli yhteiskunnallisen kokonaispääoman syste-

on ymmärrettävä maailmanjärjestelmän epookkinen mullistuksen *kahtena toisiinsa kytkeytyneenä osapuolena*. Marx kirjoittaa hieman kankeasti:

Pääoma voi muodostua kiertokulkuprosessissa ja sen täytyy muodostua siinä ennen kuin se oppii hallitsemaan äärijäseniään, niitä eri tuotantoalueita, joiden kesken se välittää kiertokulkua. [--] Tämä kiertokulkuprosessin eriytyminen, missä kolmas jäsen [kauppapääoma] liittyy tuotantoalat toisiinsa, ilmaisee kahta seikkaa. Yhtäältä sen, että kiertokulkuprosessi ei ole vielä vallannut tuotantoa, vaan suhteutuu siihen annettuna edellytyksenä. Toisaalta sen, että tuotantoprosessi ei ole vielä sisällyttänyt kiertokulkua pelkkänä momenttina itseensä. Sitä vastoin kapitalistisessa tuotannossa kumpikin on tapahtunut.²⁶¹

Vaikka kauppapääoman historia on kapitalistista tuotantotapaa varhaisempi, on historiallisen kapitalismin kehityksessä siis kaksi välttämätöntä *momenttia*. Yhtäältä kiertokulussa oleva kauppapääoma ”hallitsee” eri tuotantoalojen irralleen laskostuneita ”äärijäseniä”. Toisaalta tämän hallitsemisen seurauksena sekä kauppapääoma että kiertokulku tulevat alisteisiksi laajentuvalla kapitalistiselle tuotannolle. Edellä käsiteltyjen selitysmallien valossa nähdään selvästi, että ulkoisia tekijöitä painottava malli tukeutuu edelliseen, sisäisiä tekijöitä painottava jälkimmäiseen. Marxille nämä momentit eivät kuitenkaan olleet historiallisesti toisiaan poissulkevia tai erillisiä, vaan muodostavat saman prosessin kaksi osapuolta.²⁶²

3.4 KAUPPAKAPITALISMI, TYÖN HALTUUNOTTO JA VELKAANNUTTAMINEN

Edellinen Marxin näkemys on tämän tutkimuksen näkökulmasta tärkeä kahdella tavalla. Ensinnäkin, kuten jo todettua, tutkimuksen kohteena on 1800-luvun maailmanjärjestelmän kokonaisuus, jonka keskuksissa teollinen palkkatyömuotoinen tuotanto kietoo itseensä – joskaan ei missään nimessä kaiken

maattista teoreettista analyysia koskeva – ei niinkään historiallinen. Kapitalismin historiallisessa kehityksessä kauppapääomalla, jonka historia on kapitalistista tuotantoa varhaisempi, on kuitenkin merkittävä rooli. Kauppapääoman alisteinen rooli *Pääoman* systemaattisessa esitystavassa ja Marxin negatiiviset luonnehdinnat kaupan historiallisesta roolista lienevät osaltaan vaikuttaneet siihen, että kauppapääoman merkityksen tarkastelu joko sivutetaan tai se jää vähäiseen rooliin tuotantosuheteita painottavissa kapitalismin kehitystä koskevissa teoretisoinneissa. Ks. erityisesti Marx 1976, 276, 323–327.

²⁶¹ Marx 1976, 328.

²⁶² Anievas & Nisancioglu 2015, 220; myös Arrighi 1998; Denmark & Thomas 1988; Braudel 1977, 63.

kattavasti – yhteiskunnallisen elämän suhteita. Yhtäaikaisesti periferioiden ihmistyön ja luonnon haltuunoton strategiat muodostuvat kiertokulun organisatorisista voimista eli kauppapääoman kyvystä laittaa töihin ihminen ja luonto. Samalla kun kansainvälinen kauppapääoma loi siis edellytykset pohjoisen kauppakapitalismin ja Kainuuta koskeneen tervakapitalismin muotoutumiselle, se myös yhdisti Kainuun tervarajaseudun, tämän pohjoisen tuotannonllisen ”äärijäsenen”, osaksi maailmanlaajuista kiertokulkua ja keskuksien tuotantoa kuten imperialististen sota- ja kauppalaivojen valmistusta. Toiseksi Marxin havainto asettaa kysymyksen siitä, millaisena perifeeristä tuotantoa organisoivana voimana kiertokulku ja sen keskeinen olemus, kauppapääoma, maailmanjärjestelmän periferioissa näyttäytyy. Tai paremmin tämän tutkimuksen kontekstiin sopivana kysymyksenä: miten voidaan selittää niitä kauppakapitalismin strategioita, joilla kainuulaisen tervarajaseudun työvoima ja luonto mobilisoitiin osaksi maailmanjärjestelmän kokonaisuutta?

Negatiivisimmillaan Marx samaistaa kauppapääoman historian ”väkivaltaiseen rosvoamiseen, merirosvoukseen, orjien ryöstämiseen ja siirtomaarjuutukseen”²⁶³. Se oli toinen tapa sanoa, että historiallinen kauppa ei laajentunut luonnonlain omaisesti, vaan vaati rinnalleen aikaisemmasta alaluvusta tuttuja ”talouden ulkopuolisia voimia” eli poliittisia ja usein myös väkivaltaisia interventioita. Tässä mielessä esimerkiksi historiantutkija Sven Beckert in tuore luonnehdinta eurooppalaisesta kolonialistisesta kauppakapitalismista ”sotakapitalismina” on varsin osuva.²⁶⁴ Ensi alkuun näyttää, että kauppapääoma on Marxille historiallisen edistyksen este: yhtäältä se piti vallalla ”vanhat yhteiskuntasuhteet”, toisaalta se kasasi kauppiaiden käsiin merkittäviä raho-omaisuuksia ja näin ollen yhteiskunnallista valtaa pitää asioiden tilat sellaisina kuin ne olivat.²⁶⁵ Samanaikaisesti kauppapääoma on kuitenkin myös merkittävä historiallinen liikevoima: ”[k]aupan ja kauppapääoman kehitys edistää kaikkialla tuotannon suuntautumista vaihtoarvoon, suurentaa sen laajuutta, tekee sen monipuolisemmaksi, antaa sille kosmopoliittisen luonteen ja kehittää rahan maailmanrahaksi.”²⁶⁶ Kuten kaikki kolme Kainuun historiallista kontekstia tarkastelevaa artikkeliani osoittavat, molemmat puolet Marxin

²⁶³ Marx 1976, 331. ”Ostaa halvalla, myydä kalliilla, sellainen on kaupan laki”, tiivistä Marx ”aata-minaikuiseksi” kutsumansa kauppapääoman logiikan. Ks. emt., 329.

²⁶⁴ Beckert 2014, xv–xvi, passim. Kolonialistinen kauppapääoma operoi pitkälti eurooppalaisten, erityisesti hollantilaisten ja englantilaisten kauppakomppanioiden voimin. Sotavoimia tarvittaessa käyttäneet kauppakomppaniat todella olivat aikansa taloudellisia ja poliittisia mahteja, joiden edut tosin kävivät usein yksin myös uuden ajan taitteen jälkeen nousseiden eurooppalaisten kansallisvaltioiden kanssa. 1800-luvun lopun nopeasti nousevassa imperialistisessa järjestyksessä valtiot korvasivat yksityiset kauppakomppaniat tärkeimpinä eurooppalaisen vallan levittäjinä.

²⁶⁵ Marx 1976, 329–331.

²⁶⁶ Emt., 1976, 331, 595–601. Marx korosti erityisesti uuden ajan vaihteen maailmankaupan merkitystä: ”1500- ja 1600-lukujen suuret kumoukset kaupassa, jotka liittyivät suuriin maantieteellisiin löy-

kauppapääoman kuvauksesta jäsentävät myös 1800-luvun Kainuun kehitystä: yhtäältä tervakapitalismi piti sitkeästi yllä sosiaalisesti ja ekologisesti takape-roista tervantuotantoa, toisaalta kauppapääoma loi edellytykset sille, että ra-jaseudun itäisinkin omavarainen nurkkaus altistettiin maailmanjärjestelmän kaipaaman tavaran tuotannolle ja revittiin maailmanmarkkinahintojen ja ra-havälitteisten vaihtosuhteiden maailmaan.

Kiertokulun prosessit vaikuttavat Marxin mukaan kaikkialla hajottavasti kohtaamiinsa yhteiskuntiin. Se, *miten* kauppa yhteiskuntia hajottaa riippuu kuitenkin niiden ”lujuudesta ja sisäisestä rakenteesta”²⁶⁷. Tätä yhteiskuntien (periferioiden) historiallista hajoamista ja integroitumista kapitalistiseen maailmanjärjestelmään Marx tarkasteli niin sanottujen työn haltuunoton²⁶⁸, *subsumption* muotojen välityksellä.²⁶⁹ *Muodollisella subsumptiolla* Marx viit-

töihin ja edistivät nopeasti kauppiaanpääoman kehitystä, muodostivat erään päätekijän, joka myötävai-kutti siirryttäessä feodaalisesta tuotantotavasta kapitalistiseen”. Kun Marx myös toteaa esimerkiksi Pää-oman kolmannessa osassa yksiselitteisesti, että ”maailmanmarkkinat muodostavat [kapitalistisen] tuo-tantotavan perustan” näyttävät sellaiset marxilaiset kapitalismin syntyä selittävät teoriat, jotka painot-tavat vain tuotantosuhteiden muutosta, varsin rajoittuneilta. Jos taas haluaa luoda katsauksen Marxin poliittiseen puoleen, niin Marx ei toittanut myöskään kapeasti tuotantosuhteiden kumoamista vaan puhui esimerkiksi luottojärjestelmästä ”mahtavana vipusimena” siirryttäessä kapitalismista ”yhteenliit-tyneen työn tuotantotapaan”. Ks. emt., 332, 599.

²⁶⁷ Emt., 331, 587. Huomio, jonka Brenner esitti vuosisadan Marxia myöhemmin kritisoidessaan ”kaupallistumismallia” ja maailmanjärjestelmäanalyysejä.

²⁶⁸ Suomenkielisessä *Pääomassa* subsumptio on käännetty alistamiseksi. Tässä työssä olen käyttä-nyt alistamisen sijaan haltuunoton käsitettä korostaakseni erityisesti perifeerisen historiallisten työn ja luonnon haltuunottostrategioiden merkitystä.

²⁶⁹ Jälleen on huomautettava, että subsumption ajatuksella on Marxille kahtalainen rooli: yhtäältä käsite on *Pääoman* systemaattisessa esitystavassa keskeisessä asemassa, toisaalta Marx kuvaa sub-sumption eri muodoilla myös kapitalismin historiallista kehitystä. Työn muodollisen ja todellisen hal-tuunoton käsitteet ovat sidoksissa Marxin absoluuttisen lisäarvon ja suhteellisen lisäarvon käsitteisiin. Työn muodollisen haltuunoton kontekstissa työtä pyritään tehostamaan lisäämällä työpäivän pituutta, jolloin kyseessä on absoluuttinen lisäarvon tuotanto. Työn todellinen haltuunotto viittaa varsinaiseen kapitalistiseen tuotantotapaan, jolle ominaista on suhteellisen lisäarvon tuotanto, jonka edellytyksenä on työn tuottavuuden parantaminen tuotannon teknisillä mullistuksilla. Ks. Marx 1974, 455–457. On myös esitetty, että todellisen subsumption käsite on Marxin yleinen teoreettinen abstraktio klassisen poliittisen taloustieteen esittämästä ”täydellisesti” toimivasta ja kaikkialle maailmaan levinneestä kapi-talismista. Marx käyttää sitä systemaattisen esitystapansa abstraktina kiinnepisteenä kuitenkin lain-kaan olettamatta, että historian kulku olisi selitettävissä sen välityksellä tai että kapitalismin kehitys suuntautuisi väistämättä kohti kaiken todellista subsumptiota. Ks. Harootunian 2015, 8–9. Tällainen tapa ajatella Marxin todellisen subsumption käsitteen merkitystä vaikuttaa historiallisen kapitalismin analysoimiseksi avoimemmalta kuin sellainen oletus, jossa nykyinen maailma on haltuunotettu pää-oman todellisen subsumption vallan alle, eikä täten pääomalla ole enää ”ulkopuolta”. Ks. erityisesti Hardt & Negri 2000.

taa sellaisiin historiallisiin prosesseihin, joissa pääoma haltuunottaa ”työn valvontaansa niillä teknisillä edellytyksillä, joissa se sen historiallisesti tapaa.”²⁷⁰ Se ei siis välttämättä muuta olemassa olevaa tuotantotapaa tai yhteiskunnallisia suhteita, mutta kontrolloi tuotannon edellytyksiä, soveltaa työhön uusia käskysuhteita ja samalla todennäköisesti vakiinnuttaa ja laajentaa tuotantoa. *Todellinen subsumptio* tarkoittaa, että yhteiskunnan tuotantomuodossa tapahtuu täydellinen vallankumous: olemassa olevat työn muodot muuttuvat tai katoavat ja työn ja pääoman välinen suhde organisoidaan kapitalistisen tuotantotavan mukaisesti, usein teollisen suurtuotannon puitteisiin. Historiallisesti subsumption muodot seuraavat Marxin mukaan toisiaan: työn muodollinen haltuunotto on todellisen haltuunoton ennakkoehto.²⁷¹

Kapitalismin historiallista kehitystä on perinteisesti jäsennetty näiden kahden subsumptiomuodon avulla. Samalla on voitu tulkita niin, että muodollinen subsumptio ei ole vielä kapitalismia, kun todellinen sitä ”todella” on. Näin ollen subsumption asteesta on tullut eräänlainen yhteiskuntakehityksen mittari, joka on kertonut, mikä on ”oikeaa” kapitalismia, ja mitä kohden kaikkien toistaiseksi ”historian odotushuoneessa” olevien yhteiskuntien kehitys lopulta suuntaisi. Useat tutkijat ovat kuitenkin viime vuosina pyrkineet monipuolistamaan tätä Marxin historiakäsitykseen toisinaan liitettyä ongelmaa. On korostettu, että Marxin myöhäisvaiheen tutkimuspyrkimykset suuntautuivat kohti maailmanhistoriallista käsitystä, jossa hyvin erilaisten tuotantomuotojen ja yhteiskuntamuodostelmien vuorovaikutus määrittivät maailmankapitalismin kehityksen ehtoja.²⁷² Niinpä tutkimuksessa on kiinnitetty myös erityishuomiota monipuolisempaan ymmärrykseen historiallista työn muodoista. Muodollisen subsumption käsitteen rinnalle on nostettu Marxin määrittelemä historiallisen työn haltuunoton välimuoto²⁷³, *hybridisubsumptio*²⁷⁴. Kyseessä

²⁷⁰ Marx 1974, 238.

²⁷¹ Emt., 456–458; myös Murray 2004.

²⁷² Esim. Chakrabarty 2000; Anderson 2010; Harootunian 2015; Pradella 2014; Anievas & Nisancioglu 2015; Krätke 2018. Marxin monisyistä historiakäsitystä koskettaa laaja kirjallisuus, jossa Marxiin usein liitettävät erilaiset determinismisytykset haastetaan useista eri näkökulmista. Kirjallisuudessa on determinististen piirteiden sijaan konstruoitu Marx, jonka avulla historiallista muutosta voidaan analysoida luovasti ja monipuolisesti. Ks. esim. Harvey 2010, 40–57; Hobsbawm 2010, 127–175; Read 2002; Koivisto & Lahtinen 2012.

²⁷³ Tarkalleen ottaen subsumption muotoja oli neljä: muodollinen, todellinen, hybridi ja ideaali. Ideaalinen subsumptio viittaa tilanteeseen, jossa työtä ei ole lainkaan alistettu pääomalle. On myös ehdotettu, että esikapitalistiset kaupan eri muodot muodostaisivat viidennen subsumption muodon. Ks. Murray 2004.

²⁷⁴ Viime vuosina Marxin subsumption historiallisten muotojen uudelleen käsitteellistäminen on saanut tärkeän roolin erityisesti sellaisessa kapitalismin syntyä koskevassa kirjallisuudessa, jossa analyysin lähtökohdat nojaavat kansainvälisen järjestelmän tai ei-Eurooppa-keskeisiin lähtökohtiin. Ks. esim. Murray 2004; Banaji 2010; Harootunian 2015; Anievas & Nisancioglu 2015.

on historialliset työn muodot, jotka eivät ole riippuvaisia ”talouden ulkopuolisista pakoista” (kuten feodaalisuhteessa), mutta eivät myöskään ole muodollisesti, saati todellisesti haltuunotettuja. Toisin sanottuna näissä historiallisissa muodoissa ”pääoma ei ole vielä saanut työprosessia välittömästi hallintaansa”, ja niissä ”tuottaja vielä esiintyy tuotantovälineittensä omistajana”.²⁷⁵ Tämä muodostaa käsitteellisen kiinnepisteen myös kainuulaisten tervatalonpoikien itsenäisesti organisoiman tervantuotannon tarkastelulle. Vaikka Marx käsittelee *Pääomassa* näitä hybridejä työn organisoinnin muotoja niukasti, ei niiden esiin nostamisessa historiantutkimuksen yhteydessä ole kyse terminologisesta manööveristä. Päinvastoin: vaikka työn välimuotojen merkitys Marxin systemaattisessa – teollista kapitalistista tuotantotapaa painottavassa – teoreettisessa esityksessä on pieni, on niiden merkitys kapitalismin maailmanhistoriallisessa kehityksessä valtaisa.²⁷⁶

Työn haltuunoton hybridimuodon käsite tuo esiin pohjoiselle kauppakapitalismille ja erityisesti tervakapitalismille ominaiset työn ja luonnon hallintastrategiat. Millaisista strategioista on kysymys? Marx kirjoittaa jäätävään sävyyn, kuinka hybridimuodossa olemassa olevien yhteiskunnallisten suhteiden ja ”itsenäisten tuottajien rinnalle [--] astuu koronkiskoja tai kauppias, koronkiskojan pääoma tai kauppapääoma, joka loiseläimen tavoin imee näistä tuottajista elinvoimaa”.²⁷⁷ Historialliseen kauppapääomaan kiinnittyvät velka ja korko ovat siis keskeisiä työn hybridin haltuunoton historiallisia tekniikoita. Hybridimuodossa kauppias tai lainanantaja antaa lainaa pientuottajille, jotka pitävät hallussaan omia (tai yhteisiä) työnedellytyksiään. Maksaakseen velkansa tuottaja laittaa töihin itsensä ja perheensä lisäksi paikalliset luonnontekijät – parhaimmillaan tuottaja vastaa vielä tavaran toimituksestakin.²⁷⁸ Artikkelissa I totean, että tervakapitalismi oli kauppakapitalismia ”puhtaimmillaan”: Oulun tervaporvareiden ei tarvinnut ryhtyä teollisen tuotannon vaivalloiseen järjestämiseen eli investointeihin, raaka-ainehankintoihin tai työkurin

²⁷⁵ Marx 1974, 457; 1976, 589. Teknisesti ottaen siis hybridisubsumptio eroaa muodollisesta esimerkiksi siten, että muodollisessa haltuunotossa rahanomistaja lainaa omistamansa tuotantovälineet teollisen tehdasjärjestelmän ulkopuolisille työläisille (esim. kustannusjärjestelmä tai Brittien kolonialisoidun Intian paikallinen puuvillatuotanto), jotka toteuttavat tuotannon itsenäisesti. Hybridissä haltuunotossa tuotantovälineet ja paikalliset resurssit ovat tuottajan itsenäisessä hallinnassa. Kainuulaiselle talonpoikaiselle tervataloudelle oli luonteenomaista jälkimmäinen, hybridimuoto.

²⁷⁶ Ks. myös Murray 2004; Anievas & Nisancioglu 2015.

²⁷⁷ Marx 1976, 457.

²⁷⁸ Emt., 587. Kiinnostavasti vastaavan kaltaista argumenttia käytetään myös myöhäistä immateriaalista kapitalismia koskevissa teoretisoinneissa. Niin sanotun postfordistisen tuotannon aikakaudella velasta ja korosta tulee uudelleen sellaisen yhteiskunnallisen tuotannon haltuunottostrategia, joka on paennut pois teollisten tehtaiden piiristä. Immateriaalista tuotantoa voidaan toteuttaa tietoyhteisiä hyödyntäen ilman teollisen yhteiskunnan kaltaisia aika- tai paikkasidonnaisuuksia. Toisinaan tätä tuotannon hallintamuotoa nimitetään ”pääoman kommunismiksi”. Ks. artikkeli V.

ylläpitämiseen, sillä tervatalonpojat vastasivat koko tuotantoketjun organisoinnista ja velkasuhde piti huolen siitä, ettei tervaporvarin tarvinnut kuin ”pakkoluovuttaa” valmiit tervatynnyrit omakseen Oulun tervahovissa. Siten pohjoinen kauppapääoma eli velan välityksellä kainuulaisen ”tuotannon huokosissa kuten Epikuroksen jumalat maailmojen välisissä tiloissa”²⁷⁹.

Millaisia seurauksia tällaisilla usein maailmanjärjestelmän periferioita koskeneilla työn ja tuotannon organisoinnin muodoilla sitten Marxin mukaan on? Esimerkiksi historiallisessa periferiassa *agraariseen velkaannuttamiseen*²⁸⁰ tukeutuva työn hybridimuoto, Marxin termein ”koronkiskuripääoma”, voi ”lamauttaa tuotantovoimat sen sijaan että kehittäisi niitä ja samalla ikuisittaa ne viheliäiset yhteiskuntaolot, joissa työn yhteiskunnallista tuottavuutta ei kehitetä itse työn kustannuksella”, vaan päinvastoin ”se imee tuotantotavan tyhjiin, herpauttaa sen ja panee uusintamisen jatkumaan yhä surkeampien ehtojen vallitessa.”²⁸¹ Etenkin verrattaessa 1800-luvun loppupuolen sosiaalisesti ja ekologisesti viheliäisiin oloihin jumittunutta Kainuuta ja sen velkakier-teessä toimivaa talonpoikaistoa muuhun teollistuvaan ja maatalouttaan modernisoivan Suomen kehitykseen, Marxin kuvaus velkaannuttamisen vaikutuksista tuntuisi varsin osuvalta. Kaikista traagisimmillaan Kainuun tilanne oli 1860-luvun suurien nälkävuosien aikana, jolloin tervanpolton, velkaantumisen ja isojaon herpauttamat yhteiskunnalliset olosuhteet ja toimeentulon uusintamisen mahdollisuudet törmäsivät kaikkialle ulottuvan kuolemaan²⁸².

Toisaalta on syytä muistuttaa, että tervantuotanto tuotti joillekin myös vaurastumisen ja toistuviin katoihin varautumisen edellytyksiä. Lisäksi on tärkeää havaita, että Marxin kuvaama tuotantovoimien degeneroituminen ei se-

²⁷⁹ Marx 1976, 591. Kauppapääoman läpimurron aikana myös kauppiaan hahmo kokee radikaalin muutoksen. Liikkuvan, yhteisöjen välillä tavaroita välittävän kauppiaan merkitys vähenee ja tilalle astuu paikoillaan pysyttelevä kauppias, jonka tehtävänä on kauppavirtojen organisointi ja välittäminen. Ks. Braudel 1977, 60–62; Reinert & Fredona 2017, 6–10. Matkustava kauppias todella eli maantieteellisten ”maailmojen välissä” matkustaessaan eri yhteisöjen välillä, neuvotellen markkinoilla kasvokkain asiakkaitten kanssa ja kantaen myös matkanteon riskit (esim. varkaat, villieläimet) henkilökohtaisesti. Muutos matkustavasta kauppiasta paikoillaan pysyviin merkittävää yhteiskunnallista valtaa käyttäviin kauppiaisiin ja kauppahuoneisiin kuvastaa myös osuvasti Kainuun historiallista kehitystä. Karjalasta tulleilla venäläisillä laukkukauppiaille oli keskeinen rooli tervakapitalismia edeltävän ajan kainuulais-yhteisöjen vaihdannassa. Laukkukauppiaat eivät täysin kadonneet 1800-luvun mittaani, mutta heidän kokonaismerkityksensä vaihdannassa laski merkittävästi, koska Oulun kauppahuoneet alkoivat kontrolloida Kainuun taloudellista toimintaa. Samalla Oulun kauppahuoneista todella tuli Pohjois-Suomen mahtitekijöitä, ja esimerkiksi niiden laivoja käytettiin pelkän viennin lisäksi rahtitoimituksissa Välimerellä ja Atlantilla. Ks. Hautala 1975, 162–163.

²⁸⁰ Agraarisen velkaantumisen ja velkaannuttamisen (*rural indebtedness*) käsitteestä ks. Gerber 2014; Artikkelii II.

²⁸¹ Marx 1976, 588–589.

²⁸² Ks. Artikkelii II.

kään tavoita koko kuvaa, sillä kainuulainen maaseutuväestö myös kykeni tehostamaan tuotantoa olosuhteiden paineessa. Lopulta koko maakunnan kat-
tantu tervantuotanto tuotti myös alueellisesti erikoistunutta työnjakoa ja par-
haimpien käytettävissä olevien tuotanto- ja kuljetustekniikkojen soveltamista.
Kookkaimmat tervahaudat olivat myös sen verran valtaisia kollektiivisia ja
teknisiä urakoita, että hyvällä syyllä voidaan puhua varhaisesta kemianteolli-
suudesta.²⁸³

Viheliäisten yhteiskuntaolojen sitkeän ylläpitämisen rinnalla tällainen pe-
riferian agraarisen velkaannuttamiseen perustuva työn haltuunoton hybridi-
muoto voi kuitenkin myös toimia Marxin mukaan ”mahtavana vipusimena”,
joka luo edellytykset teolliselle pääomalle.²⁸⁴ Kiinnostavaa tutkimani histori-
allisen kontekstin näkökulmasta ovat ne kaksi tapaa, joilla tämä historian vi-
pusin toimii. Ensinnäkin velkaannuttaminen voi – laajemman kauppapää-
oman ohella – keskittää tehokkaasti pääomia, mikä luo historiallisia edelly-
tyksiä investoinneille todellisen työn subsumption, teollisen tuotannon, muo-
toihin. Toisaalta velkasuhteen välityksellä kauppapääoman haltijoiden ei ole
mahdollista vain kontrolloida pientuottajien työtä, vaan se ”hankkii itselleen
vähitellen omistusoikeuden tämän työn ehtoihinkin kuten maahan ja taloon
[sic], ja yrittää alituisesti pakkoluovuttaa tämän [talonpoikaisen pientuotta-
jan] tällä tavoin.”²⁸⁵ Jopa hämmästyttävän yhdenmukaisesti nämä kaksi Mar-
xin mainitsemia hybridin subsumption puolta ovat tunnistettavissa Oulun
tervaporvareiden ja kainuulaisten tervanpolttajien välisessä suhteessa.

Kuten artikkeleissa I ja II esitin, velkasuhde oli keskeinen edellytys sille,
että kauppahuoneet kykenivät yhtäältä pitämään tervantuotannon pysyvästi

²⁸³ Kainuun tervanvalmistus muodosti moninaisen työnjaon kokonaisuuden. Tervatynnyrit tehtiin
kotosalla, parhaat tervaveneet valmistettiin perimätiedon mukaan Hyrynsalmella, kuulusat hautames-
tarit tilattiin paikalle tervahaudan polttoon ja koskenlaskijat laskivat useita tonneja painavat tervaveneet
läpi parhaimmillaan kilometrien mittaisista koskista. Työnjako koski siis sekä alueellista erikoistumista
että yksittäisiä tynnyrin valmistuksen kaltaisia tuotantoprosesseja, joiden eri vaiheisiin saattoi osallistua
koko perhepiiri. Tuotannon ja kuljetuksen tekniset edellytykset myös paranivat uusin innovaatioin. Esi-
merkiksi vain Kainuussa käytettyä tervavenettä, paltamaa, voidaan pitää jopa jonkinlaisena ”puun aika-
kauden” agraarisena tuotantoteknologisena ihmeenä. Vakaata venettä pystyttiin sekä soutamaan joilla
että purjehtimaan järvien selillä. Ihmeen kaupalla jopa useamman nykyisen henkilöauton verran paina-
nut tervalasti (maksimissa veneeseen mahtui noin 30 tervatynnyriä, mikä painoin noin kolmesta neljään
tonnia) sujautettiin alas Oulujoen valtavia koskia. Tuotannon tehostamisen näkökulmasta kiinnostavaa
on myös tervanpolton myöhäisvaiheisiin kuuluneet tervauunit. Jonkinlaisista raudan, teräksen ja tiilten
hybrideistä koostuneissa uuneissa tervanpolto otti selkeästi askeleen entistä teollisempaan suuntaan.
Uunien kehittäminen törmäsi kuitenkin korkeisiin valmistuskustannuksiin ja lopulta maailman mullistuk-
seen, kun terva alkoi 1900-luvun alussa menettää kaupallista merkitystään. Ks. esim. Hautala 1956, 150–
151.

²⁸⁴ Marx 1976, 602.

²⁸⁵ Emt., 588. Suomennosta muutettu.

käynnissä ja toisaalta loivat mahdollisuuksia laajentaa ja investoida yrityskonkariisuuksiensa muihin kokeiluihin kuten ruukkiteollisuuteen, laivanrakennukseen tai sahaukseen. Pohjoisen kauppapääoman historian teoreettinen jäsentäminen tuo myös esiin sen usein unohtuvan seikan, että oululainen kauppapääoma pääsi velkaannuttamisen välityksellä 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä käsiksi merkittäviin metsäomistuksiin Kainuussa. Samalla on havaittavissa, että tervanpoltosta kerrytetty pääoma loi osaltaan kauppahuoneille edellytykset tempautua mukaan ”Pohjois-Suomen todellisen subsumption vaiheeseen”, jolloin käytiin investointikilpaa nousevan saha- ja metsäteollisuuden parissa ja kauppahuoneet fuusioituivat metsäyhtiöiksi.²⁸⁶ Nämä kehityskulut edellytykset olivat mahdollisia, koska talonpojat joko menettivät tervavelkaantumisen seurauksena maitaan ulosotoissa – kainuulaisittain ”ryöstöissä” – tai kauppasivat niitä isojaon jälkeen kauppahuoneille tietämättä kunnolla maan todellista hintaa.

Edellä sanottu tuokin selkeästi esiin sen, miten tutkimuksessani on ensisijaisesti lähestytty velan yhteiskunnallista merkitystä. Kiinnostuksen kohteena on ollut se, kuinka yhteisön ulkopuolelta hallittu velkasuhde voi toimia sosioekologisen mullistuksen yhteiskunnallisena liikevoimana. Toisin sanottuna velka on ymmärretty tutkimuksessani ensisijaisesti valtasuhteena. Tervakapitalismia rytmittäneen keskeisen yhteiskunnallisen suhteen, tervaporvarin ja tervatalonpojan velkasuhteen, perustana ei ollut niinkään moraalinen oikeudenmukaisuus tai vaihdon tasa-arvoisuus, vaan velkojan ja velallisen välinen epäsymmetria.²⁸⁷ Vaikka ei ole syytä vähätellä niitä taloudellisia kannustimia, jotka kannustivat kainuulaisväestöä kaupankäyntiin oululaisten kauppahuoneiden kanssa erityisesti tervakaupan alkutaipaleella, kääntää velan tarkastelu valtasuhteena päälle sellaiset näkökannat, joissa modernin yhteiskunnan synnyn oletetaan olevan seurausta vain taloudellisesta vaihdosta saati ihmisten luontaisesta pyrkimyksestä käydä kauppaa. Sen sijaan valta kontrolloida velkasuhdetta on kykyä ”muuttaa raha velaksi ja velka omaisuudeksi ja siinä sivussa vaikuttaa suoraan suhteisiin, joista yhteiskunta rakentuu.”²⁸⁸ Kyky

²⁸⁶ Turpeinen 1985, 325–328; Åström 1988, 173–175; Hautala 1975, 276–278; Karjalainen 2000, 57–62, 72–74, 316–317.

²⁸⁷ Tällaisesta epäsymmetriasta lähtökohdasta ks. esim. Graeber 2011; Gerber 2014; Lazzarato 2014. Latinankielen luottoon viittaava sana *fides*, joka tarkoittaa sekä uskoa ja luottamusta että lupausta, pitää sisällään myös toisenlaisen ja edellisiä vanhemman merkityksen. Sanalla viitattiin jonkun henkilön sisäiseen ominaisuuteen, joka antoi hänelle luottamusta muun yhteisön silmissä, jonka perustalta hän harjoitti valtaa niitä kohtaan, jotka olivat hänelle luottamuksen luovuttaneet. Euroopan varhaismoderneja luottosuhteita tutkinut Laurence Fontaine korostaakin, että indoeurooppalaisten kielten luottoon viittaavat merkitykset pitävät sisällään kaksi oleellista ulottuvuutta: yhtäältä luottamuksen, toisaalta niihin aina sisältyvän vallankäytön potentiaal. Fontaine 2014, 6–14.

²⁸⁸ Lazzarato 2014, 26. Siteeraus on peräisin regulaatiokoulukunnan taloustieteilijä André Orléanilta.

muuttaa raha velaksi on myös kykyä muuttaa se yhteiskunnalliseksi hallintamuodoksi, toisin sanottuna käskysuhteeksi, jolla on historiallisen kapitalismin kontekstissa erityinen kyky laittaa liikkeelle niin inhimillinen kuin ei-inhimillinen luonto. Korollinen velka on joidenkin tulkintojen mukaan historiallisen talouden – ja erityisesti varhaismodernin talouden – ”primus motor”, sillä velallisen on tuotettava velan takaisin maksamiseksi lainatun summan lisäksi myös koron verran ylijäämää²⁸⁹. Tästä näkökulmasta velan voi tulkita vahvistavan tendenssiä luonnon riistoon ja siten ympäristökriiseihin.²⁹⁰

Varhaismodernille eurooppalaiselle taloudelle olivat tyypillisiä luottamukseen perustuneet vastavuoroiset luottosuhteet, jotka ruokkivat yhteiskunnan toimintaa läpäisten vertikaalisesti sen sosiaaliset ryhmät, instituutiot ja maantieteeseen.²⁹¹ Esimerkiksi suomalaisessa agraariyhteisössä tämä tarkoitti, että kaikki olivat jollakin tavalla velkaa, ja usein sama henkilö saattoi olla sekä luottottaja että velallinen. Velkojia ja velallisia myös löytyi käytännössä kaikista sosiaaliryhmistä, suhteellisen varakkaat talollisetkin saattoivat velkaantua hetkellisesti muulle maaseuturahvaan edustajille.²⁹² Varhaismoderneissa yhteiskunnissa luottamus oli taloudellisen vaihdon perusta. Kahden henkilön välisessä vaihtosuhteessa oli luotettava siihen, että toisen välitön tarve tuli korvatuksi tulevaisuudessa. Luottamus mahdollisti sen, että tarpeessa oleva kykeni vähentämään tulevaisuuteen liittyvää epävarmuutta, esimerkiksi lainaamalla keväällä siemenviljaa syksyn satoa varten, josta sitten velkasuhde kuitattiin. Luotto siis kuljetti luottamussuhdetta abstraktisti ajassa eteenpäin lykäten sen realisointia, velan takaisinmaksua. Yhteisöissä, jotka eivät olleet imeytyneet modernin rahatalouden maailmaa, luottamus todella *oli* valuuttaa:

²⁸⁹ Graeber 2011: 2014. Velka oli *primus motor* myös siksi, että varhaismodernissa taloudessa velkaannuttiin yhteiskunnallisesta asemasta riippumatta. Oulun kauppahuoneet ovat tästä hyvä esimerkki, sillä ne velkaantuivat esimerkiksi Lyypekin, Tukholman ja Amsterdamin kauppiaille. Yhteiskunnan läpäisevä velkaantuminen säilyttää helposti taakanjaon velkahierarkian alemmille portaille. Niinpä kaupahuoneiden velkaantuminen lisäsi paineita kiristää kainuulaisten tervatalonpoikien velka- ja korkoeh-toja. Ks. Hautala 1975, 180, 240–242.

²⁹⁰ Artikkelii II; Gerber 2014.

²⁹¹ Fontaine 2014, 3–8.

²⁹² Esim. Markkanen 1977, 75. Antropologi David Graeber (2011) on kutsunut varsinaista kapitalistista rahataloutta edeltäneiden paikallistalouksien velkaantumista ”alkuperäiseksi keskinäiseksi velkaantumiseksi”. Rahatalouden ulkopuolisissa paikallistalouksissa, joissa kaikki olivat velkaa keskenään, ei velkoja myöskään ollut tarkoitus koskaan täysimääräisestä maksaa takaisin, vaan ne olivat luonteva osa luottamukseen perusteen talouden organisoimista. Pulkkinen (1913, 13) kuvailee saman kaltaista asioiden tilaa puhuessaan ”vanhoista oloista”: ”Velaksiantoa ei yleensä tunnettu. Jos tilapäistä lainaa naapurille annettiin, ei siitä koskaan otettu korkoa - - Siten ei kansa velkaantunut, kun ei maakauppiaita edes ollut”.

jotta oli yhteisön silmissä luottamuksen arvoinen, oli oltava luottoa, luottokelpoisuutta.²⁹³ Kainuulaisessa periferiassa nämä vastavuoroiset luottosuhteet korvaantuivat askel askeleelta ulkoapäin tulleilla korollisilla luotoilla, joita alettiin myös noudattaa muussa paikallisyhteisön taloudellisessa vaihdossa, mitä kuvastaa ”pitäjän pankkiirien” esiinnousu. Aivan kuten varhaisen uuden ajan Euroopassa aiemmin, samanaikaisesti valtio myös vakiinnutti verotuksen välityksellä tiukemmin käyttöön yhtenäisen valuutan, mikä vahvisti vastavuoroisten luottosuhteiden korvaantumista rahavälitteisillä vaihtosuhteilla.²⁹⁴

Velan liikkeellepaneva voima on kuitenkin pelkkää hierarkkista käskysuhdetta monisyisempi. Esimerkiksi filosofi Maurizio Lazzaraton mukaan velka on tärkeä mekanismi subjektiivisuuden tuotannossa, siis historialliseen kontekstiin nivoutuvan taloudellisen ja moraalisen ihmistoimijuuden luomisessa ja sen kontrolloimisessa. Tästä näkökulmasta tervakapitalismin voi sanoa tuottaneen historiallisen ”velkaantuneen ihmisen”: velkasuhteeseen velvoitetun tervanpolttajän, joka varustettiin eräänlaisella ”tulevaisuusmuistilla”, velallisen omallatunnolla, joka esti häntä yhtenäkkään päivänä unohtamasta kenelle hän lopulta on – jumalan lisäksi – velvollinen.²⁹⁵ Yhteisöön ulkopäin tuleva velkasuhde pistää siis ihmisen mielen ja ruumiin töihin: kun yksi tervahauta oli saatu palamaan, toista ja kolmatta oli jo samanaikaisesti suunniteltavaa ja valmistettava poltettavaksi. Velkasuhteen toisella laidalla tilanne on toisenlainen: koska velka on lupaus tulevasta arvosta, voi velkoja odottaa kuuliaisuutta, velalliselle asetetun toiminnan jatkumista – ja jos toimintaan tuli

²⁹³ Muldrew 1998; Graeber 2011; artikkeli I. Tervalonpoikien luottokelpoisuutta arvioitiin Oulussa suhteessa heidän omistuksiinsa ja aikaisempaan tuotantokykyyn. Tervakaupan loppupuolella kauppahuoneiden kilpailu koveni ja ne myös lähettivät Kainuuseen ostomiehiä, jotka arvioivat kauppahuoneille yksityiskohtaisesti talonpoikien luottokelpoisuutta, tällöin arvioinnin perusteena oli myös se pidettiinkö tervatalonpoikaa yleisesti kainuulaisten keskuudessa luotettavana. Ks. Hautala 1956, 229, 243, 285; myös Karjalainen 2000, 124.

²⁹⁴ Ks. Artikkelit I ja II.

²⁹⁵ Lazzarato 2014, 34. Lazzarato puhuu aikamme myöhäiskapitalismista velkataloutena, jossa velkaantuminen läpäisee koko yhteiskunnan, ja tuottaa ”velkaantuneen ihmisen”, finanssitalouden universaalien valtasuhteen ja olomuodon, joka koskee niin köyhiä, työläisiä, vanhuksia kuin lapsiakin. Työn ja pääoman välisen ristiriidan sijaan tällaisessa yhteiskunnassa tulee oleelliseksi velkojan ja velallisen välinen suhde, joka tekee ”kaikista syyllisiä pääoman edessä”. Viime kädessä näin tapahtuu sen vuoksi, kuinka valtion velan taloudellinen ja yhteiskunnallinen merkitys halutaan ymmärtää. Eräänlainen klassinen esimerkki tästä on suomalaisen Kauppakamarin vuoden 2015 eduskuntavaalien alla lanseeraama velkakello, joka muistutti Helsingin Aleksanterinkadulla ohi tallustavia kansalaisia jatkuvasti kasvavasta valtionvelasta. Kauppakamari laski jokaisen kansalaisen osuudeksi ”yhteisestä velasta” tuolloin yli 17 000 euroa. Tässä mielessä velkasuhde todella on universaali: jokainen kättilön kouriin synnytyssosattolla putkahtava vastasyntynytkin Suomen kansalainen on siis velkaa tuhansia euroja. Kasvavaa suomalaista ei vaivaakaan enää Jumalan pelko ja perisynti, vaan edellisen sukupolven velkataakka – tai näin ainakin Kauppakamarin talousajattelu halusi viestittää.

jonakin vuonna häiriötä, kuten tervantuotantoon luonnontekijöiden vaikutuksesta usein tuli, kumuloitui velvoite seuraavan vuoden saataviin. Kuten artikkelissa I totean, velkasuhteen avulla kauppahuoneet kontrolloivat satojen talonpoikien tuotannon ja omaisuuksien verkostoa, ja pystyivät sen pohjalta enustamaan, laskelmoimaan ja arvioimaan tulevaisuuttaan turvatulta pohjalta.

Yhdistettynä velan rakenteelliset ja subjektiiviset tekijät laittavat historiallisen ihmisen ja yhteisöt toimimaan uusin tavoin. Velan yhteiskuntahistoriallisessa tutkimuksessa ei ole kuitenkaan juurikaan tarkasteltu velan ja ympäristömuutosten välistä suhdetta. Artikkelissa II esitimme, että tämä kytkös on ilmeinen. Tervakapitalismin ja velkaantumisen ruokkima mullistusta voi luonnehtia ympäristöhistorioitsija Carolyn Merchantin terminen ”ekologiseksi vallankumoukseksi”, millä Merchant viittaa merkittäviin muutoksiin ihmisten välisissä suhteissa, jotka puolestaan mullistavat suhteet ei-inhimilliseen luontoon. Tarkemmin ottaen kyse on muutoksista, jännitteistä tai ristiriidoista yhteiskunnallisen tuotantomuodon ja luonnon välillä sekä tuotantomuodon ja luonnontekijöistä riippuvaisen yhteisön reproduktion, uusintamismahdollisuuksien välillä.²⁹⁶ Merchantia seuraten ekologinen vallankumous ei tarkoita, että Kainuussa kaadettiin tervanpolton seurauksena massiivisesti parhaassa kasvuiässä ollutta metsää, mistä seurasi ekologista tuhoa, vaikka näinkin todella tapahtui. Sen sijaan Kainuun sosioekologisessa mullistuksessa oli kysymys siitä, että yhteiskunnallisissa suhteissa tapahtuneen muutoksen seurauksena myös ihmisten ja ei-inhimillisen luonnon – metsien ja niiden asukkien – välinen suhde muuttui. Yhteisön sisäisistä motivaatioista ja luontokäsityksistä rakentunut kaskitalouteen nojannut eletty ympäristö mullistui. Tervakapitalismin ruokkima velkaantuminen vaikutti ulkoisena voimana siihen, että tervatalonpojat alkoivat mittailta, kaataa ja polttaa metsiä velkojen kuittaamisen ja verojen maksuun tarvittavien rahatulosten toivossa.²⁹⁷ Toiselta ilmaisuksella käyttäen kainuulaisten luonnon kiertokulkuun vahvasti nojannut käytännöllinen luontosuhde alkoi korvaantua rahatalouden kiertokulkuun kytkeytyneillä odotuksilla²⁹⁸.

Kuten tämän alaluvun aikaisempi tarkastelu osoittaa, ekologiseen vallankumoukseen ei tarvittu Merchantin painottamaa kokonaista tuotantomuodon mullistusta eli todellista subsumptiota, vaan kauppakapitalismin hybridimuodon kainuulainen työ ja luonto kyettiin muuttamaan kauppatavaraksi ja -pääomaksi käytännössä samojen sosiaalisten suhteiden ja tuotantoteknologioiden (kirves, tuli ja muskelit) puitteissa, jotka olivat vallinneet kaskitalouden suhteellisen omavaraisissa paikallisyhteisöissä. Samalla ihmisten ”biologisen” uusintaminen – Merchantin termiä käyttäkseni – edellytykset tulivat riippu-

²⁹⁶ Merchant 1989, 3–26.

²⁹⁷ Artikkelit I & II.

²⁹⁸ vrt. Marx 1986, 56.

vaiseksi markkinoista kun viljaomavaraisuudesta siirryttiin yhä voimakkaammin tervatuloilla hankittuun tuontiviljaan. Tämä teki yhteisön ja sen uusintamisen haavoittuvaiseksi erityisesti kriisivuosina, velan, aitaamisen ja kuoleman kontekstissa (tervakapitalismin kolme D'tä: *debt, dispossession, death*), kuten olen pyrkinyt osoittamaan artikkelissa II. Mikä tärkeintä, velan merkitys korostuu ”yhteiskunnallisen uusintamisen” näkökulmasta, sillä sen avulla kainuulaiset tervakapitalistiset sosioekologiset suhteet uusinnettiin vuosi toisensa jälkeen, siitäkkin huolimatta, että aikalaiset seurasivat kauhistuneina tuotannon haitallisia sosioekologisia vaikutuksia.

3.5 SOSIAALINEN ROSVOUS JA ELETYN YMPÄRISTÖN KOITOS

Olen painottanut eräänä tutkimukseni lähtökohtana sitä, että periferiat eivät integroidu maailmanjärjestelmään vääjäämättömin kehityskuluihin. Raja-seudun polkua ei voi sanella ennalta, vaan yhteiskunnan mullistus saa luonteenpiirteensä maailmanjärjestelmän ja olemassa olevien sosioekologisten suhteiden dialektiikassa. Artikkelin I:n päätteeksi pyrin pohtimaan itsekritiik-kestä, että Kainuun tervakapitalismin tarkastelu näistä sinällään vaativista lähtökohdista tuottaa edelleen eräänlaisen ”lintuperspektiivin vauhtisokeuden”: tutkimuksen on lopulta vaikea riittävästi etäännyä makrotason rakenteiden ja liikevoimien tarkastelusta. Tutkimatta jää, miten paikalliset ihmiset elivät mullistusprosessin keskellä ja, kuinka he reagoivat tapahtuviin historian liikkeisiin, jonka tuottajiksi heidät on myös itsensä nähtävä. Tämän vuoksi tein edellisessä luvussa analyttisen, joskin historiallisia vuorovaikutuskokonaisuuksia jäljittelevän jaon kolmeen analyysitasoon, maailmanjärjestelmään, tervarajaseutuun ja elettyyn ympäristöön. Ajatukseni on ollut, että vasta jäljitämällä Kainuun historian ”isosta kuvasta” sellaisia historian hämärään sulkeutuneita polkuja, joissa historialliset ihmiset sekä sopeutuvat että kieltäytyvät mukautumasta heidän elettyyn ympäristöönsä kohdistettuihin muutoksiin, voidaan ymmärtää perifeerisen sosioekologisen mullistuksen kehitystä ja historiallisen muutoksen kontingenttia luonnetta. Samalla oletukseni on ollut, että vasta kolmen analyysitason tarkastelun pohjalta voidaan vasta käydä maailmanjärjestelmän ja sen periferioiden kehitystä koskevia uusia teoreettisia tulkintoja avaavia keskusteluja.

Tällaisen metodologian koetteluun kentäksi tutkimuksessani asettui kainuulaisen rosvojoukon, Kiveksen rosvojen tapaustutkimus. Askel yhteisvaurauden, tervakapitalismin ja sosioekologisen mullistuksen analyysin parista pienen kainuulaishämeen ympäristössä mellastaneen rosvojoukon sosiaalishistoriaan saattaa tuntua aluksi pitkältä. Kun analyysikohdetta, *sosiaalista rosvoutta*, tarkastellaan lähemmin, ei askel ole suuri, vaan ennemmin ilmeinen. Sosiaalisen rosvouden tarkastelun merkitystä kokonaistutkimuksen kannalta

korostaa erityisesti kaksi seikkaa. Ensinnäkin Kiveksen kylän rosvouden elinkaari ajoittui 1860-luvulle, Kainuun epookkiselle vuosikymmenelle. Kiveksen rautaruukin romahdusta seurannut sosiaalinen rosvous ilmeni samanaikaisesti kiihtyvän tervatalouden, omistus- ja valtasuhteita muuttaneen isojaon sekä kato- ja nälkävuosien kanssa. Toiseksi kollektiivinen rosvous ei ole koskaan yhteiskunnasta irrotettava marginaalinen ilmiö, vaan kuten Eric Hobsbawm toteaa, se asettaa ”kyseenalaiseksi niin taloudellisen, sosiaalisen kuin poliittisenkin järjestyksen esittämällä haasteen niille, jotka pitävät hallussaan valtaa, lakia ja resursseja”²⁹⁹. Rosvouden tutkimus paljastaa, mitä modernisoituva yhteiskunta tietyllä hetkellä on – tai tarkemmin muotoiltuna, millaisten yhteiskunnallisten periaatteiden varaan se on parhaimmillaan rakentumassa. Tietenkään rosvouden tutkiminen ei kerro kaikkea monitahoisesta kainuulaisen eletyn ympäristön mullistuksesta. Tapaustutkimuksena se tuo kuitenkin esiin sen, millaiseksi neuvottelukentäksi avautuu sellainen eletty ympäristö, jota on muokattu varhaisten kapitalististen suhteiden ja kiristyvän valtiovallan vaikutuksesta, mutta jonka keskeiset yhteiskuntapilarit katoavat paikallisen ruukkiyhteisön romahtaessa.

Artikkelissa III tavattavien Kiveksen rosvojen tarkastelun lähtökohdat rakentuvat Hobsbawmin vaikutusvaltaisen sosiaalisen rosvouden käsitteen pohjalta. Hobsbawm tarttui ilmiöön ensin klassikkoteoksessaan *Primitive Rebels*, ja syvensi kriittisesti näkemystään kirjassaan *Bandits* (suom. Rosvot, 2005). Hobsbawm väitti, että sosiaalinen rosvous on universaali ja maailmanlaajuisesti suhteellisen samanlaisena tavattava ilmiö. Sen kulta-ajat kuuluvat ”paikallisen ja globaalin kapitalismin” muotoutumishetkiin, jolloin maaseutuyhteisöä usein riistävät jotkut ulkopuoliset ”toiset” – Hobsbawmin lennokkaasti määrittelemä pääoman valtarykelmä ”herrat, kaupungit, hallitukset, lakimiehet ja pankit”.³⁰⁰ Sosiaalinen rosvous on leimallisesti varhaismodernien yhteiskuntien ilmiö, sillä moderneissa yhteiskunnissa sosiaalista rosvoutta ei Hobsbawmin mukaan enää esiinny.

Hobsbawmin sosiaalisen rosvouden ajatuksen voi tiivistää kolmeen toisiinsa kytkeytyvään piirteeseen³⁰¹. Ensinnäkin sosiaalinen rosvous viittaa yhteyteen tai jännitteeseen rosvojen ja muiden yhteiskuntaluokkien välillä. Rosvous on ilmausta kuvitellusta tai olemassa olevasta ”talonpoikaisuudesta”³⁰².

²⁹⁹ Hobsbawm 2005, 21.

³⁰⁰ Emt., 23, 38.

³⁰¹ Hobsbawmin käsitettä koskeva jaottelu on peräisin Kiinan talonpoikaiskapinoita tutkineelta Elizabeth Perryltä (1983). Se noudattaa nähdäkseni onnistuneesti Hobsbawmin luonnehdinnan kokonaisuutta.

³⁰² Koska Hobsbawm puhuu sosiaalisesta rosvoudesta universaalina, modernisoituvia agraariyhteisöjä koskevana ilmiönä, tarkoitetaan tässä talonpoikaisuudella (peasantry) hyvin yleisesti maaseuturahvasta, joka sai toimeentulonsa maataloustuotannosta. Suomessa talonpoika viittaa yleisesti maansa omistavaan maaseudun rahvaan osaan. Kuten johdannossa on todettu, Kainuussa erot maattomien ja

Siksi rosvot nauttivat usein tukea, suojaa ja ihailua agraariyhteisöltä, josta he alun perin ponnistavat. Suopea suhde muihin alempiin yhteiskunnan jäseniin on Hobsbawmin määritelmän kulmakivi: yhteys rahvaaseen tekee rosvoudesta sosiaalista. Tästä kertoo myös, että rosvot saattoivat kollektiivisen rosvoilun päätyttyä palata takaisin osaksi yhteisöä.³⁰³ Yhteisö asettaa myös rajoitteet sille, mitä rosvous voi olla. Vaikka rosvot voivat kohota ihailuiksi hahmoiksi tai jopa yhteisön esitaistelijoiksi ja vääryyksien oikaisijoiksi, sidos agraariyhteisöön patoaa rosvouden yhteiskunnallisen protestiluonteen. Hobsbawmin rosvot ovat primitiivisiä ja vajaakykyisiä joukkioita, ainiaaksi sidottuja agraariyhteisön rakenteisiin, joista he yrittävät sykäyksen omaisesti karistella itsensä irti – siinä koskaan onnistumatta.³⁰⁴

Toiseksi sosiaalinen rosvous on toimintaa, joka tekee olemassa olevia yhteiskunnallisia eroja näkyviksi erityisellä tavalla: rosvot ovat robinhoodmaisia lainsuojattomia, jotka varastavat rikkaammilta ja antavat köyhille. Vaikka historiantutkimus on osoittanut, että tällainen ”jalorosvous”³⁰⁵ on puhtaassa muodossa harvinaista, tarjosi rosvojen toiminta mittatikun sille, mitä murroksessa olevassa yhteiskunnassa pidettiin eri luokkamuodostelmien välillä hyväksyttävänä ja mitä ei. Hobsbawmin ajattelussa agraariset yhteiskunnalliset protestit olivat ylipäättänsä rajoittuneita, mutta protestien joukossa rosvojen toiminta oli tärkeä ja kiinnostava ilmiö.³⁰⁶

Kolmaneksi sosiaalista rosvoutta voidaan arvioida yhteiskunnallisena voimana, poliittisena toimijuutena tai vallankumouksena. Tässä Hobsbawmin tuomio on tyyli: sosiaalinen rosvous on esipoliittinen ilmiö. Se on eräänlaista yhteiskunnallista korvaustoimintaa ja rosvo ”voimaton uuden yhteiskunnan voimien edessä, joita hän on kykenemätön ymmärtämään”³⁰⁷. Agraariseen yhteisöön nojaava primitiivisen sosiaalisen protestin muoto on tietoisuudeltaan, organisaatioiltaan ja tavoitteiltaan kehittymätön, eikä siitä näin ollen ole yhteiskunnalliseksi muutosvoimaksi.³⁰⁸

maataomistavien talonpoikien välillä olivat pienet tutkimuksen tarkasteluajavälillä. Tutkimassani rosvojoukossa oli mukana talonpoikia, tai tästä asemasta alaspäin vajonneita, ja torppareita.

³⁰³ Hobsbawm 2005, 35; Slatta 2004; Eräs Kiveksen rosvojen johtajista avioitui ja alkoi viljellä maata ja polttaa tervaa rosvoilun taantumisen jälkeen. Esimerkiksi Perry tekee samankaltaisen havainnon kiinalaisen agraariyhteisön ja rosvojoukkojen välisestä suhteesta. Rosvoinhin saatettiin liittyä ikään kuin määräaikaisella sopimuksella ja palata välissä tekemään sadonkorjuu. Rosvoilun päätyttyä sopimus myös raukesi ja toisinaan palattiin töihin kotipiiriin. Perry 1983, 378.

³⁰⁴ Hobsbawm 2005, 35–36.

³⁰⁵ Hobsbawm piti itsekin tällaista jaloa rosvoutta enemmän ideaalisena kuin konkreettisenä historiallisena ilmiönä.

³⁰⁶ Hobsbawm 1959, 14–15, 23–24; Hobsbawm 2005, 46–47.

³⁰⁷ Hobsbawm 1959, 25.

³⁰⁸ Hobsbawm 1959, 25–28; Hobsbawm 2005, 47.

Hobsbawmin ansioksi luetaan usein, että hän toi kollektiivisen lainsuojat-
tomuuden keskelle sosiaal historian tutkimusperinnettä. Useat historiantut-
kijat ovat kuitenkin osoittaneet puutteita sosiaalisen rosvouden määritel-
mässä.³⁰⁹ Esimerkiksi historiantutkija Anton Blok syyttää Hobsbawmia siitä,
että hän painottaa rosvoutta liiaksi yleisemmän agraarisen sosiaalisen protes-
tin ilmentymänä. Toisin sanottuna Hobsbawm ylikorostaa rosvojen ja rahvaan
välistä suopeaa suhdetta, vaikka muu tutkimus osoittaa, että tällainen suhde
on ollut harvinainen. Hobsbawm tulee lopulta kiinnittäneeksi huomiota lii-
kaa rosvoihin itsensä ja liian vähän yhteiskuntaan ja sen valtarakenteisiin.³¹⁰
Blok in tulkinta on lähes päinvastainen: rosvous ei ilmaissut maaseuturahvaan
haluja tai vaatimuksia, vaan pikemminkin tukki tai sekoitti niitä. Rosvojen ko-
kema epäoikeudenmukaisuus ei ollut ensisijassa kollektiivista, vaan yksilöl-
listä ja usein katkeruuden ja kostomotiivin leimaamaa. Rosvous saattoi alkaa
rikkailta ryöstämisenä, mikä herätti kunnioitusta muussa rahvaassa, mutta
Blok in mukaan rosvous kykeni jatkumaan pitkäkestoisesti vain, jos se sai suo-
jaa joltakin taholta. Tällainen liittolaisuus pystyi rakentumaan yhtä hyvin ys-
tävyuden, kumppanuuden tai suvun pohjalta kuin luokkaperustaisesti. Tukea
saatettiin hakea myös yhteiskunnan yläkerroksista. Usein rosvot myös näyttä-
vät olleen enemmän pelättyjä kuin ihailtuja – jälkimmäinen oli piirre, joka lii-
tettiin rosvoihin usein jälkikäteen.³¹¹

Ilmeiseksi ongelmaksi näyttäisi nousevan, että sosiaalisen rosvouden kal-
taisesta ristiriitaisesta ilmiöstä on vaikea tehdä kovin vahvoja yleistyksiä.³¹²
Käsite näyttää soveltuvan paremmin keskustelukumppaniksi tietyn empiiri-
sen historiallisen kontekstin kanssa, kuin Hobsbawmin tai Blok in kaltaiseen
yleistämiseen ja yleistyksistä käytävään kiistaan.³¹³ Omassa tutkimuskonteks-

³⁰⁹ Hobsbawmin sosiaalisen rosvouden käsitteen kritiikin yhteenvedosta ks. esim. Slatta 2004; Wag-
ner 2007; Hobsbawm 2005, 214–234.

³¹⁰ Blok 2001, 22.

³¹¹ Emt., 2001, 16–24; myös Slatta 2004. Lisäksi kirjallisuus muistuttaa siitä, että rosvoelämä oli
vain harvoin hurmaavaa. Pikemmin sitä luonnehtivat vaivalloisuus ja armottomuus, jatkuva vaellus ja
tilapäiset asumukset sekä uhreihin kohdistunut brutaali käytös. Hobsbawm tuntuisi käyttäytyvän ikään
kuin hän olisi immuuni kritiikille. Hän tunnistaa sosiaalisen rosvouden käsitteeseen kohdistuneet kri-
tiikit ja tarjoaa itsekin osittain kritiikkien mukaista aineistoa, mutta pitää silti kiinni rahvaan ja rosvou-
den välisen suhteen ensisijaisuudesta. Ks. Hobsbawm 2005, 214–225.

³¹² Esimerkiksi Perryn kiinalaista sosiaalista rosvoutta koskeva tutkimus tarjoaa Hobsbawmistä ja
Blokista poikkeavan analyysiin. Siinä rosvous näyttää tärkeänä osana maaseutuväestön protesteja ja
primitiivisen kapinan sijaan eräänlaisena primitiivisenä vallankumouksellisuutena, joka kiinnittyy
osaksi maaseutuyhteisön itsemääräämispyrkimyksiä. Perry myös korostaa, että hänen tutkimansa Bai
Langin johtaman rosvojoukon rinnalla samalta ajalta löytyy myös sellaisia rosvojoukkoja, jotka sopisivat
hyvin Hobsbawmin sosiaalisen rosvouden määritelmiin, mutta jotka eivät noudattelisi Blok in määritel-
miä. Ks. Perry 1983, 357–361, 378.

³¹³ Wagner 2007, 354.

tissani Hobsbawmin painottamat rahvaan ja rosvojen välinen suhde sekä robbinhoodmaisen käytöksen piirteet osoittautuivat hedelmällisiksi tulkintakehyksiksi – olisi kuitenkin vahvasti sanottu, että nämä tekijät olisivat ilmenneet Kiveksen rosvojen toiminnassa millään tavalla ”puhtaassa” muodossa. Toisaalta Blokin painottama suojeluperiaate oli yhtälailla tärkeä: Kiveksen rosvojen toiminta olisi tuskin kestänyt vuosikymmentä ilman paikallisen väestön tarjoamaa suojelua.³¹⁴

Sosiaalisen rosvouden käsite on hyödyllinen mutta samalla riittämätön tulkittaessa Kiveksen rosvojen tarinaa yhteisvaurauden, tervakapitalismin ja sosioekologisen mullistuksen historiallista merkitystä vasten. Artikkelissa III esittämäni kritiikki koski – Blokin kritiikin suunnasta poiketen – Hobsbawmin tapaa pitää rosvoudta – ja samalla koko agraariyhteisöä – lähtökohteisesti primitiivisenä ja epäpoliittisena. Hobsbawm lukee rosvoudta sosiaalisen protestin muotona myöhempien ”kehittyneiden” tai ”varsinaisten” teollisen yhteiskunnan poliittisten organisaatioiden näkökulmasta käsin – ei kontingentista historiallisesta tilanteesta käsin.³¹⁵ Tällöin käsitys historiallisen agraariyhteisön kyvyistä, eletystä ympäristöstä ja politiikasta muotoutuu ahtaaksi. Omassa rosivotulkinnassani tukeuduin ennemmin Hobsbawmia seuranneeseen historiantutkimuksen sukupolveen, jossa E.P. Thompsonin aloittaman työn pohjalta on kiinnitetty erityistä huomiota yhteisvaurauden merkitykseen varhaismodernin yhteiskunnan murroksessa. Tässä perinteessä korostuvat agraariyhteisön valmiudet pitää yllä taidokkaita yhteisen instituutiota toimeentulon turvaamiseksi, ja yhteisön kyky käydä erilaisiin vastarinnanmuotoihin eli kyky kieltäytyä alistumasta olemassa oleviin olosuhteisiin tai ylhäältä käsin tuotettuihin eletyn ympäristön muutoksiin.³¹⁶

On myös tärkeää huomata, että Kiveksen rosivot eivät olleet yksinäinen laittomuus ilmiö Kainuun historiassa. Pikemminkin Kainuun historiallisen kirjallisuuden kirjosta rosvous, varastelu ja ryöstely putkahtelevat esiin tuon

³¹⁴ Kiveksen rosvoja koskevassa kirjallisuudessa tuodaan toistuvasti esiin, että paikallinen väestö suojeli ja varoitti rosvoja, jos virkavalta yritti heitä saada kiinni. Voi arvella, että rosivot pitivät majaansa etsinnöistä huolimatta joko kotonaan tai sukulaisten nurkissa. Mainittakoon, että taustoittavan arkistotyöni yhteydessä kruunun voutin ja maaherran välisestä kirjeenvaihdosta tuli selväksi, että ainakin rosvojoukon yksi johtajista, Juho Mulari, nautti tietävästi muun muassa äitinsä jatkuvaa suojelua.

³¹⁵ Vrt. Sewell 2005, 84.

³¹⁶ Perinteestä puhuminen voi tosin olla tässä yhteydessä turhan rajoittunutta. Tarkoitin sellaisia sosiaalishistorian tutkimuksia, jotka ovat kiinnittäneet erityishuomion yhteisvaurauden merkitykseen rahvaan toimeentulon ja kulttuurin muodostuksessa. Ks. esim. Thompson 1991; Neeson 1993; myös Pelttonen 1996. Johdantoluvussa avoimeksi marxismiksi kutsumaani löyhää historiaperinnettä luonnehtii juuri kiinnostus rahvaan yhteisvaurauteen tukeutuneiden vastarinnan muotojen tarkasteluun.

tuosta.³¹⁷ Esimerkiksi Paavo Pulkkinen rosvous ja laittomuudet tuntuivat kiehtovan erityisesti: Pulkkinen dokumentoi kommelluksia kirkon poltosta kievariryöstöihin.³¹⁸ Antero Heikkisen mikrohistoriallinen *Kirveskansat*-trilogia osoittaa, kuinka varkaudet olivat toistuva kainuulaisen paikallisyhteisön sosiaalista todellisuutta pilkkova ilmiö. Myös metsävarkaudet ja laitton metsänkäyttö kuten kaskenpoltto on kirjallisuudessa toistuvasti dokumentoitu ilmiö. Usein nämä laittomuudet olivat aikaisemman sallitun ja yhteisiin oikeuksien perustuneen metsänkäytön jatke, mistä kuitenkin tuli uusien metsäasetusten, isojaon ja valtion metsävarhojen seurauksena säännönmukaisesti rangaistavaa varkautta.³¹⁹ Tältä osin 1800-luvun Kainuun sosiaalishistoria näyttäisi liittyvän osaksi muualla maailmassa haivattuja historiallisia kollektiivisen lain-suojattomuuden ilmiöitä, jotka Hobsbawm kiinnitti ”paikallisen ja globaalien kapitalismin” syntytyksiin. Samalla on muistettava, että Kiveksen rosvoja muistuttavia ja myös heitä kuuluisampia kollektiivisen rosvouden ilmiöitä on suomalaisessa historiantutkimuksessa tarkasteltu jo pidempään – olkoonkin, että Kiveksen kylän rosvoilmiö poikkei esimerkiksi syntytyvoiltaan, toimintastrategioiltaan ja kestoltaan monista aikalaisverrokeistaan.³²⁰

³¹⁷ Erään tulkinnan mukaan rosvous kytkeytyy itse kainuulaisuuden alkujuurin. Kustaa Vilkkunan (1902–1980) mukaan *kainuu*-sanalla on kytkös liikkuvaan ja toisinaan ryöstelevään joukkoon. *Kainut* viittasi esihistoriallisella ajalla puiseen sidoskapulaan, joka yhdisti toisiinsa reen jalaket ja rungon. Tämä nuppipäinen kapula antoi nimensä samanmuotoiselle heimojohtajan sauvalle tai valtikalle, joka puolestaan olisi Vilkkunan mukaan antanut nimensä laajemmalle nautinta-alueelle, Kainuulle. Tarina ei kuitenkaan pelkisty puiseen kapulaan. Islantilaisessa 1100-luvulla kirjoitetussa historiikissa kerrotaan kylfingeistä, jotka saapuivat Norjan tunturien itäpuolelle ”lappalaisten maahan” tekemään kauppaa ja ryöstelemään. Samaisessa historiikissa kylfingeistä puhutaan myös kveeneinä, Vilkkunan mukaan kyse on kainuulaisista. Kylfing on johdannainen muinaisislannin sanasta *kolfur*, joka tarkoittaa suoraa ja pyöreää kapulaa – siis *kainutin* kaltaista palikkaa. Niinpä Vilkkunaa seuraten kainuulaisia voidaan alun perin pitää liikkuvina eräjoukkoina, eräänlaisina Pohjanlahden rauhallisina viikinkeinä, ”joiden yksinomaaisena tarkoituksena ei ollut ryöstäminen vaan myös pyyntitoimet ja kauppa”. Vilkkunan tulkinta kainuulaisuuden juurista ei edusta valtavirtaa. Vilkkuna 1957, 133; vrt. Julku 1986, 32–39; ks. myös Toivanen 2015a.

³¹⁸ Ks. esim. Pulkkinen 1913, 43–49.

³¹⁹ Heikkinen 1988; 1997: 2000; Ruuttula-Vasari 2004, 168–208. Tehdessäni taustoittavaa arkistotyötä Oulun maakunta-arkistossa syksyllä 2016 löysin H. V. Claudelinin (1882–1947) käsikirjoituksista maininnan viidestä eri rosvojoukosta, jotka toimivat 1800-luvun lopussa eri puolilla Pohjois-Suomea. Yleisten laittomuuksien lisäksi siis myös sosiaalisen rosvouden voi olettaa olleen yllättävän yleistä Pohjois-Suomen murrosvuosina. Tarvitaan kuitenkin syvempää tutkimusta, jotta asiasta voitaisiin sanoa jotain konkreettista. Claudelin ehti 1930-luvun Kainuun matkoillaan tehdä Kiveksen rosvoista populaareja lehtiuttuja esimerkiksi *Seura*-lehteen, joiden varaan Kiveksen rosvojen tarinan tietyt myöhemmät piirteet ovat rakentuneet. Muiden rosvojoukkojen tutkiminen jäi Claudelinilta suunnitelman tasolle.

³²⁰ Artikkelissa III vertailen Kiveksen rosvoja esimerkiksi Heikki Ylikankaan tutkimuksiin Pohjanmaan Häjyistä ja Nurmijärven rosvoista. Muusta suomalaisesta rosvo- ja varastutkimuksesta ks. esim. Häkkinen 1991; Parikka 1997; Lappalainen 2001; Vahtola 2002.

Sosiaalisen rosvouden tutkimus ei siis kerro vain yksittäisen rosvojoukon tarinaa, vaan laajemmasta ilmiöstä, joka samalla heijastaa myös kainuulaisyhteisön elämää sosioekologisen mullistuksen vuosina. Toki rosvoissa oli eroja. Yksin tai kaksin rikosten ja väkivallan tielle ajautuneet lainsuojattomat saatettiin tuomita ja sulkea väärintekijöinä helpommin yhteisön ulkopuolelle.³²¹ Kollektiivinen sosiaalinen rosvous kuitenkin upposi sitkeästi syvälle kainuulaisen yhteiskunnan huokosiin. Se kutsui muuta yhteisöä Marxin sanoin ”maailmojen väliin”, historialliselle neuvottelukentälle, jossa ei ollut selvää, minne historian polku johtaisi tai mikä lopulta oli yhteisön silmissä laittontaa ja mikä ei. Rosvous ilmentää laajemman yhteisön käsityksiä vähintään siinä mielessä, että yhteisö – pappien, virkamiesten ja poliisien lisäksi – joutuu rosvouden ilmetessä ottamaan kantaa siihen, missä kulkevat yhteisön muodostaman hyväksyttävyyden rajat, ja millainen toiminta ja elämä lopulta tahdottiin sulkea yhteisön kehityksen ulkopuolelle. Esimerkiksi Paavo Pulkkinen muistiinpanoista voi havaita, että rosvous oli tärkeä sosiaalinen peili, jota vasten myös kirkollinen auktoriteetti esitti tarpeen tullen valtaansa. Pyrkiesään ojentamaan kuhmolaisyhteisöä Kuhmon pappi ei manannut vain rosvoja, vaan laittomuuksien synty heitettiin koko yhteisön hartioille. Niinpä pappi kutsui moraalittomasta käytöksestä ja oman auktoriteettinsa kyseenalaistamisesta saarnatessaan koko seurakuntaa ”ryöväreitten luolaksi”, ja toivoi, että ”tulisi tuli taivaasta ja polttaisi koko” seurakunnan³²². Kirkolle moraalisen auktoriteettina tärkeää olla mukana siinä neuvottelun prosessissa, jossa agaariryhteisö muodosti kantaansa siihen, mikä oli hyväksyttävää tai oikeudenmukaista. Samalla kirkko saattoi säilyttää omasta ja muun paikallisen virkamieskunnan kyvyttömyydestä johtunutta epäonnistumista järjestyksen ylläpidossa rahvaan niskoille – olivathan rosivot, kavalat synnintekijät lopulta lähöisin rahvaasta, tavallisesta kansasta.³²³

Aikalaiset tarkastelivat rosvoudetta omanlaisestaan, nykyisyydestä poikkeavasta perspektiivistä käsin. Sosioekologisen mullistuksen kriisivuosina rosvoilu tapahtui yleisen laittomuuden ilmapiirissä, jossa paikalliset käsitykset laista, vallasta ja oikeudenmukaisuudesta olivat jatkuvan neuvottelun kohteena. Tulkintani mukaan tällaisissa olosuhteissa rosvous ei ole ”vain” rosvoudetta, vaan vaihtoehtoinen elämäntapa, joka ilmentää myös laajemmin paikallisyhteisön käymää neuvottelua eletyn ympäristönsä merkityksistä. Historiallinen rosvous ei ole tästä näkökulmasta marginaalinen tai merkityksetön historian oikku, joka pyyhkäistään lopulta pois historian näyttämöltä yhteis-

³²¹ Ks. esim. Heikkinen 1988, 143–154.

³²² Pulkkinen 1912, 50. Pulkkinen kuvaama papin saarna oli tulosta pitkään kiristyneistä väleistä papin ja seurakuntalaisten välillä.

³²³ Vrt. Ylikangas 2000, 344.

kunnan modernisoituessa. Sitä ei voida tuomita lähtökohtaisesti historian syrjään kuten sen aikaiset papit, poliisit tai kirjoittajat tekivät³²⁴. Tällöin yhteisvaurauden maailma, jonka yksityisomistukseen perustuva valta on hetkellisesti organisoinut omiin tarpeisiinsa, tulee jälleen näkyväksi ja sille rakentuva eletty ympäristö neuvoteltavaksi. Rosvot ilmestyvät tilaan, jossa esitetään tämän luvun alun klassinen kysymys: kenellä on oikeus päättää siitä, miten yhteisvaurautta organisoidaan? Tällaisessa tilassa tervakapitalismin tai ruukin patruunan oikeutus määrittää yhteiskunnallista todellisuutta ja kontrolloida paikallisia luonnonresursseja kyseenalaistui, ja paikallisyhteisön oli jälleen mahdollista katsella ”keskinäisiä suhteitaan vailla harhakuvia”.

Radikaaleimmissa sosiaalihistorian tulkinnoissa yhteisvaurauden muodot niin sanotusti kiitävät kapitalismin edellä. Tällöin kapitalismin liikevoimat eivät niinkään *luo* yhteiskunnallista todellisuutta, vaan *reagoivat*. Toisin sanottuna ne jahtaavat ja käyttävät kurivaltaa Chakrabartyn mainitsemien ”pääomalle vieraiden elämän prosessien” taltuttamiseksi. Siten myös itse järjestelmä saa uusia poliittisia, ideologisia ja kurivallallisia muotoja yhteisvaurautteen tukeutuvien elämänmuotojen vaikutuksesta.³²⁵ Näistä lähtökohdista voi myös tulkita Kiveksen rosvojen tarinaa: ruukkiin kohdistunut ilkivalta, rikkaimmilta talollisilta varastettu terva, arvoesineet, eväät ja viljat sekä tilallisten ja patruunan mailta viedyt tukit, halot ja tervaspuut ovat osa vaihtoehtoisen elämäntavan toiminnan kokonaisuutta, joka voidaan tulkita isojaossa menetettyjen yhteismetsien annin takaisin valtaamiseksi. Kiinnostavaa onkin, että läpi modernin maailmanjärjestelmän muotoutumisen metsät tai vaihtoehtoisesti vedet (valtameret) ovat olleet eräänlaisia viimeisiä sitkeitä historiallisia yhteismaita. Niiden syvyyteen ja avaruuteen on voinut paeta niin modernisaation tuulia, kapitalistista luokkayhteiskuntaa kuin virkavaltaakin. Ei

³²⁴ Eino Leino kuvasi Kiveksen rosvot modernin kehityksen vastaiseksi verenhimoiseksi rosvojoukoksi. Oululaisen lehdistön rosvoja koskevat sanankäänteet olivat myös ilmeisen negatiivisia. Ks. Artikkelit III.

³²⁵ Tällaisesta lähestymistavasta ks. esim. Linebaugh & Rediker 2000; Linebaugh 2004, Federici 2004; Caffentzis 2011. Havainnollistavan esimerkin voi esittää agraariyhteisön ulkopuolelta Peter Linebaughin ja Marcus Redikerin Karibian merirosvotutkimuksista, joissa hirviömäisen merirosvon kuvasto käännetään pääläelleen. Tutkimuksissa lähtökohdaksi otetaan Englannin kuninkaallisen sota- ja kaupalaivaston kuria ja surkeaa palkkaa paenneiden merenkävijöiden pyrkimykset rakentaa yhdessä orjien ja muun historian laitapuolelle sysätyn väen kanssa imperialististen suhteiden ulkopuolisia merirosvoyhteisöjä. Linebaughin ja Redikerin analyysin mukaan merirosvot komensivat kaappaamiaan laivoja yhteisomisteina, ja laivojen merirosvoyhteisön käytännöistä ja tavoitteista päätettiin varsin demokraattisesti. Merirosvoyhteisö oli sitä menestyneempi ja kestävämpi, mitä paremmin yhteiset käytännöt ja oikeudet merellä tai maalla toimivat. Ks. Linebaugh & Rediker 2000; Rediker 2012. Kiinnostavasti myös suomalaisen merenkulun historiassa merimiesten karkailu ja työstä kieltäytyminen olivat yleisiä, mikäkoski myös Oulun kauppahuoneiden laivastoja. Ks. esim. Hautala 1975, 169–170.

siis ihme, että historian jännittävimmät sankari- ja rosvotarinat – Robin Hoodista Atlantin merirosvoihin ja Kainuun järvirosvoihin – kytkeytyvät kiistoihin, jotka koskevat maailman metsien tai vesien yhteisvaurautta.

4 KAINUUN SOSIOEKOLOGINEN MULLISTUS

Tässä luvussa esittelen Kainuun historiallista kontekstia koskevien tutkimusartikkelien (I, II, III) keskeiset löydökset. Kuten johdannossa totesin, artikkelien IV ja V keskeiset teoreettiset löydökset on sisällytetty luvun 3 kapitelisin mullistusten teoreettiseen tarkasteluun (erityisesti luvut 3.1 ja 3.2), joten niitä ei enää esitellä tässä luvussa.

4.1 TERVARAJASEUDUN JA VELKAANTUMISEN MAAILMANEKOLOGIA

Artikkelin *Veloissa kuin tervanvetäjät – Velkaantumisen ja tervapolton poliittinen ekologia 1800-luvun Kainuussa* lähtökohtana on huomio siitä, että historiankirjoituksessa suomalainen tervantalous kuvataan usein varhaismodernina menestystarina tai metsätalouden välttämättömänä siirtymävaiheena. Tällaisen esitystavan mukaan Suomen ensimmäinen massavientituote avasi eristäytyneen maan maailmankaupan tuulille ja lisäsi suomalaisten ymmärrystä sekä kansallisten metsävarojen että taloudellisen toimeliaisuuden vaurastuttavasta merkityksestä. Artikkelissa asetan tämän ”mustan kullan maan” diskurssin kriittiseen valoon tarkastelemalla suomalaisen tervatalouden viimeistä kukoistuskautta 1800-luvun Kainuussa painottaen tämän pohjoisen tervarajaseudun luonnon ja ihmistyön hallinnan keskeisen strategian, tervanpolttajien velkaannuttamisen maailmanekologista luentaa.

Kainuun tervarajaseutu muovautui erityisessä modernin maailmanjärjestelmän ja kansallisen poliittisen talouden historiallisessa konjunktuurissa. Koska Pohjanmaa kärsi 1700-luvun lopussa metsäkadosta ja isojako rajoitti sen metsienkäyttöä, oli intensiivisen tervanpolton löydettävä elämänehtonsa jostain muualta. Tässä kansallisen työnjaon kontekstissa määrittyi kaukaisten vesireittien takaiselle Kainuulle – ja sen jakamattomille yhteismetsille sekä tervanpolton itsenäisesti organisoineelle halvalle työvoimalle – sitkeän tervarajaseudun ylläpitäjän rooli. Aikaisemmista tervantuotantoalueista poiketen Kainuussa tervanpoltosta tuli selkeä pääelinkeino, ja alueen muiden elinkeinojen kehitys polki paikallaan – tämä aikana, jolloin muu Suomi otti merkittäviä harppauksia sekä teollisuudessa että maataloudessa. Kainuusta muodostui sosioekologinen monokulttuuri. Kainuulaisyhteisöt olivat kirjaimellisesti kuin tervaan liimattuja: sen mukana joko selvittiin tai nujerruttiin.

Kainuun tervarajaseudun hallinnan edellytykseksi muotoutui maailmanjärjestelmän periferioille tyypillinen kaupungin ja maaseudun välinen valta-

suhde ja työnjako: tervatalonpojat hoitivat tervantuotannon, Oulun kauppahuoneet, tervaporvarit, kauppasivat tervan Euroopan keskuksiin. Rajaseudun tuotannon organisoinnin valtatekniikaksi kehittyi velkaannuttaminen, joka oli alussa maltillista ja vastavuoroista. Nopeasti mukaan astui systemaattinen koronperintä, joka kiristi vallannyörejä kauppiaiden ja talonpoikien välisen suhteen heikommassa päässä. Velkaantuminen piti tervatalonpoikien tuotannon käynnissä niinäkin vuosina, jolloin tervasta saadut tulot eivät kattaneet edes tuotantoon uponneita kuluja. Velan avulla kauppiaat hallitsivat satojen tervatalonpoikien tuotantoverkoston, ja kykenivät siten kartoittamaan tarkoin Kainuun sosioekologista ympäristöä. Tätä tietoa kauppiaat myös käyttivät hyödyksi, kun Kainuun metsien arvo alkoi isojaon ja sahaiteollisuuden merkityksen kasvun vanavedessä nousta. Vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä – Pohjois-Suomen metsäkauppojen ”hulluina vuosina” – Kainuun yksityistä metsäomaisuutta alkoi siirtyä kiihtyvästi pian myös metsäyhtiöiksi fuusioituvien kauppahuoneiden haltuun. Lisäksi tervavelkaantuminen ruokki perustavan mullistuksen kainuulaisten välisissä sosiaalisissa suhteissa. Keskinäiseen luottamukseen nojanneet luottosuhteet korvaantuivat virallisilla, laajemmasta varhaismodernin eurooppalaisen rahatalouden kehityksestä tutuilla velkasuhteilla, joiden takaisinperinnästä huolehdittiin nyt tarvittaessa käräjillä. Velkaantuminen johti usein myös vähän tutkittuun ilmiöön eli kainuulaisrahvaan ”ryöstöiksi” kutsumiin ulosottoihin, joiden vastustamisesta rangettiin ankarasti.

Vaikka terva-aika ei hävittänyt totaalisesti Kainuun metsiä, aiheutti intensiivinen ja metsäresursseja tuhlaava tervanpoltto vakavia metsätuhoja. Esimerkiksi Elias Lönnrotin (1802–1884) ja Kalle Kajanderin (1862–1928) luonnehdintojen mukaan Kainuun tervatalous oli ”maansyöpä” ja ”riippuvuuskierte”. Jo kaskenpoltto oli aiheuttanut Kainuun metsille merkittävän paineen useamman vuosisadan ajan. Artikkelin analyysissä ei kuitenkaan keskitytä metsätuhojen määrälliseen luonteeseen, vaikka määrällisetkin vaikutukset olivat historiallisesti poikkeuksellisia. Huomion kohteena on enemmän se, millaisten yhteiskunnallisten logiikoiden puitteissa ihmistyötä ja luontoa organisoitiin. Velkataloudessa yhteisöjen elämää ja metsäsuhdetta alkoivat luonnehtia yhteisöön ulkoapäin tulleet seikat: tervakapitalismissa metsät ja yhteisöjen työ palvelivat tarvetta maksaa velkaa ja hankkia käteistä viljan ostoon sekä verojen maksuun. Kaskiajan omavaraistalous vaihtui riippuvaisuuteen Oulun kauppahuoneiden vallasta ja maailmanmarkkinahintojen vaihtelusta. Kohtalokkaimmat muutoksen seuraukset kohdattiin 1860-luvun suurina nälkävuosina, jolloin viljan hinta kohosi rajusti samalla kun tervan hinta putosi pohjalukemiin.

Maan oppineiston parissa tervanpolttoa pidettiin esteenä maanviljelyksen ja teollisuuden kehitykselle. Keskeiseksi sosioekologisten ongelmien taustasyyksi tunnistettiin metsien yhteisömuutos, jonka katsottiin johtavan silmittömään metsien haaskaamiseen. Niinpä myös Kainuussa kiiruhdettiin isojakoa

tervanpolton rajoittamiseksi. Valtion täysimääräisessä intressissä ei lopulta ollut Kainuun tervanpolton rajoittaminen niin kauan kuin se hyödytti maan kauppataasetta ja toi jonkunlaisia verotuloja. Siten valtion ja Oulun kauppahuoneiden intressit olivat Kainuun tervanpolton jatkumisessa yhteneväiset: Kainuu sai toimia tervanräikkäyksen viimeisenä maailmankolkkana ja pyörittää alkeellista kemianteollisuutta muun maan harppaillessa kohti teollisuutta ja karjataloutta. Ilman merkittäviä yhteiskunnallisia vaikutuksia ei isojaon toteuttaminen jäänyt: se vakiinnutti yksityisomistukseen perustuvan luokkayhteiskunnan myös Kainuussa, kun yli 80 prosenttia väestöstä muuttui virallisesti maattomiksi. Tilalliset säilyttivät tervanpolto-oikeutensa, mutta maattomien kansanosaa vaelteli nyt talosta taloon tilapäistöiden ja talollisten hyväntahtoisuuden toivossa.

4.2 TERVAKAPITALISMIN NOUSU, KASKIVILJELYN KRIISI JA 1860-LUVUN SOSIOEKOLOGINEN KATASTROFI

Markus Krögerin kanssa yhdessä kirjoittamassamme artikkelissa *The Role of Debt, Death and Dispossession in World-Ecological Transformations: Swidden Commons and Tar Capitalism in Nineteenth-Century Finland* tutkimme, miksi ja millaisin vaikutuksin 1800-luvun Kainuussa siirryttiin omavaraisesta kaskitaloudesta tervakapitalismiin. Analysoimme Kainuun sosioekologisen mullistuksen vaikutuksia ”kolmen D:n” eli velan, syrjäyttämisen ja kuoleman (*the three D’s of tar capitalism; debt, dispossession and death*) käsitteiden avulla. Esittelemme myös kansainväliseen agraarikapitalismin tutkimukseen eletyn ympäristön (*lived environment*) käsitteen, jonka avulla maailmanekologisen muutoksen tarkastelu voidaan sijoittaa konkreettiseen historialliseen aikaan ja paikkaan. Käsitteen avulla tarkastelemme ei-inhimillisen ja inhimillisen luonnon taloudellista, poliittista ja kulttuurillista vuorovaikutuskokonaisuutta kaskitaloudessa, ja arvioimme tämän yhteisvaurauden käytännön historiallista sosioekologista kestävyyttä. Artikkelin historian sosiologisena teoreettisena kontribuutiona esitämme, että perifeerisen maailmanekologisen muutoksen tutkimuksen näkökulmasta kapitalismin syntyä ja kehitystä ei voida analysoida asettamalla vastakkain – Immanuel Wallersteinin ja Robert Brennerin nimiin usein laitettavia – yhteiskuntaa muuttavia ulkoisia ja sisäisiä tekijöitä. Historiallisen kapitalismin tutkimus vaatii molempien tekijöiden vuorovaikutuksen analysoimista konkreettisessa historiallisessa paikassa.

Artikkelin aluksi tutkimme suomalaista 1800-luvun kaskitaloutta eletyn ympäristön käsitteen avulla, ja vertaamme tuloksia muun maailman kaskitalouksia käsittelevään poliittisen ekologian kirjallisuuteen. Tulkintamme mukaan tiettyjen yhteiskunnallisten olosuhteiden vallitessa historiallinen kaskiviljely – sen nykymuodot mukaan luettuna – voi muodostaa sosiaalisesti ja

ekologisesti kestävä perustan eleylle ympäristölle. Kaskiviljely oli toki toimeentulon takaajana riskialtista ja aiheutti metsille merkittävän muutospaineen, mutta olemassa olleissa historiallisissa olosuhteissa kaskiviljely rikastutti karujen metsien biodiversiteettiä uusilla ei-inhimillisen luonnon elämänmuodoilla ja täten monipuolisti myös elettyä ympäristöä. Kaskiyhteiset olivat suotuisissa olosuhteissa hyvin tuottoisia, ja takasivat pohjoisen syrjäisissä ja pääomaköyhissä olosuhteissa pysyvää maataloutta paremmat ja varmemmat toimeentulon mahdollisuudet. Keskeistä tulkinnassamme on, että kestävä kaskitalouden ehtona olivat toimivat metsien yhteiskäytännöt, joita tukivat luonnontekijöihin ja -rytmeihin kytkeytyneet ylisukupolviset luontokäsitykset.

Suomalaisen kaskitalouden kriisiä selittävät monet tekijät, mutta artikkelissa argumentoimme, että Kainuun kaskiyhteisten kriisin ratkaisevana syynä oli tervakapitalismin leviäminen. Kaskea ja tervaa harjoitettiin osittain eri metsätyypeissä, joten muutos ei seurannut siitä, että tervanpoltto olisi syrjäyttänyt kaskan pelkästään samoissa metsissä. Pikemminkin se oli seurausta kahdaltaisesta tervakapitalismin sosioekologisesta logiikasta. Yhtäältä tervanpolton työläästä ja aikaa vievistä valmistus- ja kuljetusprosessista heikensivät muihin toimeentulon hankintamuotoihin käytettyjä mahdollisuuksia merkittävästi. Toisaalta tervatalonpoikien velkaannuttaminen muutti perustavasti kainuulaisyhteisöjen talouden ja luontokäsitysten organisoimista perustaa, kun kaskiyhteisten instituutiot ja niitä tukeneet luonto- ja maailmakäsitykset eli ”kosmologiat” korvaantuivat ulkoapäin ohjautuvalla velkakierteellä ja veronmaksupakolla. Samalla kainuulaisyhteisöt tulivat voimallisesti riippuvaisiksi markkinoilta hankitusta viljasta.

Tämä eletyn ympäristön mullistus osoittautui kohtalokkaaksi erityisesti 1860-luvulla, kun tervakapitalismin heikentämä Kainuu kohtasi nälän, taudit ja kuoleman. Suuret nälkävuodet riehuivat epädemokraattisesti myös Kainuussa: pahiten kärsivät isojaossa yhteisvaurauteen lopullisesti oikeutensa menettäneet maattomat. Tulkintamme mukaan Kainuuta koskenut 1860-luvun sosioekologinen kriisi ei olisi ollut mahdollista aikaisemmassa kaskiviljelyyn pohjautuneessa eleyssä ympäristössä. Tulkitsemme myös, että 1860-luvun nälkävuosien kuolemalla oli lamaannuttava vaikutus tervakapitalismin jonnalta heikentämään Kainuuseen: kainuulaisyhteisöt eivät kyenneet avaamaan uusia toimeentulon mahdollisuuksia, vaan turvautuivat heikentyneinä yhä tiukemmin tervanpoltoon. Näin luotiin edellytyksiä tervakapitalismin jatkamiselle aina seuraavan vuosisadan alkuvuosiin saakka. Esitämme myös, että valtio toimi kainuulaisen tervakapitalismin sitkeässä ylläpidossa ”ympäristön luoja” (*environment-making state*). Toisin sanottuna se katseli vero- ja vientitulojen toivossa Kainuun kohtaloa läpi valtaviin sormiensa.

4.3 VARHAISEN RAUTATEOLLISUUDEN ROMAHDUS JA KAINUUN SOSIAALINEN ROSVOUS

Artikkelissa *Rosvouden liike – Varhainen rautateollisuus, tervatalous ja sosiaalinen rosvous 1860-luvun Kainuussa* tutkin pienen Kiveksen kylän ympäristössä ilmennyttä sosiaalisen rosvouden ilmiötä sekä sen suhdetta laajempiin ympäröiviin yhteiskunnallisiin muutoksiin. Käytin aineistona kaunokirjallisuutta, lehtiaineistoja, tietokirjallisuutta ja paikallishistorioita, joiden pohjalta rekonstruoin Kiveksen rosvojen vuosikymmenen mittaisen taipaleen pääpiirteet, joita tulkitsin laajempia Kainuuta koskevia muutoksia tarkastelleen tutkimuksen valossa. Artikkelin lähtökohtana olivat Eino Leinon runolliset havainnot myyttisestä ruukista, jonka romahdusta seurasi yleinen sekasorto ja väkivaltaisen rosvojoukon esiin nousu.

Astuakseni Leinon tarjoaman kuvan taakse tutkin ensin sitä, miksi Pohjois-Suomenkin mittapuulla pieneen ja syrjäiseen kylään perustettiin 1800-luvun puolivälissä järvimalmia ja vesivoimaa hyödyntänyt ruukkiyhteisö. Ruukkiyhteisön perustamisen taustat olivat osittain suurvaltapoliittiset: Suomen rautateollisuus oli täysin riippuvainen Ruotsin tuontivuorimalmista, siksi pohjoisten järvimalmiruukkien perustaminen nähtiin mahdollisuutena irrottautua tästä riippuvuudesta. Osana yleisempää suomalaisen elinkeinopolitiikan elvyttämistä valtio myönsi perifeeristen ruukkien perustajille edullista lainaa ja verohelpotuksia. Kiveksen kylän ruukki rakennettiin osaksi Oulujärven vesistön ruukkiverkostoa, joka kuitenkin kärsi alusta saakka paikallisten luonnonolosuhteiden ruokkimista ongelmista ja vaivalloisista kuljetusmatkoista. Koska Pohjois-Suomesta puuttuivat toistaiseksi kunnolliset kotimarkkinat ja kun kuljetusmatkat päämarkkina-alueelle Pietariin olivat epäedulliset, olivat Kainuun vuosisadan puolivälin ruukkikokeilut – Suomussalmen Kurimon ruukkia lukuun ottamatta – alusta alkaen viivytystaistelua väistämättömän lopun edessä. Osansa Kiveksen ruukin vaikeuksista selitti myös ruukkiyhtiön holtiton rahankäyttö. ”Ruukkibuumia” voidaan osittain tulkita myös niin, että Oulun porvarit kokeilivat siipiään myös pienteollisuudessa, minkä seurauksena he saavuttivat osuuksia Kainuun työvoiman ja luonnon hallintajärjestelmästä. Lopulta näyttäisi kuitenkin käyneen niin, että tervakapitalismin valloittamissa Kainuun viheliäisissä oloissa menestyi vain tervantuotanto.

Ruukin rakentaminen mullisti Kiveksen kylän elämän täydellisesti: ensimmäistä kertaa kainuulaista työtä ja luontoa suunnattiin teollisen tuotantolaitoksen saneleman elämänrytmin puitteisiin. Ruukki uhkui modernin lupausta ja vauraampien aikojen saapuminen tuntui käsin kosketeltavalta. Kun ruukki sitten romahti, katosi samalla lupaus työstä, toimeentulosta ja edistyksestä. Eikä romahdus tapahtunut missä vain historiallisessa tilanteessa, vaan keskellä valta- ja omistussuhteita keikauttanutta isojakoa ja Kainuusta elinvoi-

man puristaneita nälkävuosia. Epäilemättä ruukin romahdus katkeroitti ihmisiä. Ehkä todella tunnettiin, että luvattu historian polku oli ainoa katsottu. Kiveksen kylään muodostui ruukin valtajärjestelmän kadottua sosiaalinen tyhjiö. Tähän tyhjiöön tunkeutui Kiveksen rosvojen joukko, joka koostui noin parista kymmenestä nuoresta miehestä, joiden sosiaalinen status oli joko heikko tai uhkassa sellaiseksi vajota. Pienemmissä ryhmissä toteutettu rosvoilu alkoi pienillä talollisten omaisuuteen kohdistuneilla tihutöillä, mutta suuntautui nopeasti myös ruukkia vastaan ja sen omaisuuden kähveltämiseen. Lopulta rosvojoukko ulotti toimintansa myös Oulujärvelle tervaa soutaneiden talonpoikien kiusaksi. On viiteitä siitä, että rosivot luovuttivat osan saaliistaan sukulaisilleen tai muille kyläläisille, minkä voi tulkita johtaneen siihen, että rosivot nauttivat ainakin jonkinlaista kyläläisten suojelusta. Heitä ei ilmiannettu virkavallalle, joka jahtasi rosvoja kylässä useaan otteeseen.

Artikkelissa tulkitsin Kiveksen rosvojen tarinaa Eric Hobsbawmin sosiaalisen rosvouden käsitteen avulla. Hobsbawmin mukaan sosiaalinen rosvous ilmenee varhaismoderneissa yhteiskunnissa, joita sortaa jokin ulkopuolinen voima. Sosiaalista rosvoudesta tekee ensisijaisesti sen suhde yhteisöön, jonka eriasteista luottamusta tai hyväksyntää rosvous nauttii. Samalla rosvous määrittää potentiaalisesti yhteisön suhtautumista niihin vallan periaatteisiin, joilla yhteiskuntaa organisoidaan. Samalla sosiaalinen rosvous on Hobsbawmin mukaan agraarisen protestin muotona tuomittu yhteisönsä vangiksi, toisin sanottuna kuten yhteisökin se on konservatiivinen ja sen poliittisuus yhteiskunnallisen liikkeen ”korvaustoimintaa”.

Artikkelissa kritisoin Hobsbawmia siitä, että hän lukee varhaismoderneja agraarisia protesteja ja sosiaalista rosvoudetta oman aikansa poliittisten liikkeiden ja tavoitteiden näkökulmasta. Väitteeni mukaan tällainen lukutapa estää yhtäältä näkemästä konkreettisesti niitä valtasuhteita, joita rosvous omassa ajassaan haastoi, ja toisaalta hahmottamasta niitä kapitalistisille sosiaalisille suhteille vaihtoehtoisia elämänmuotoja, joita rosvous tavalla tai toisella ilmensi. Kiveksen rosvoilu tapahtui yleisessä laittomuuksien ilmapiirissä. Samalla kun talolliset ja ruukin patruuna haastoivat maattomia käräjille omistusoikeuksiensa rikkomisesta, rosivot varastivat entisistä yhteismetsistä tukkeja ja halkoja ja talollisilta sen minkä kohtuudella irti saivat. Tässä mielessä rosvoilun voi myös tulkita ”takaisinyhteistämiseksi” eli isojaossa aidatun yhteisvaurauden takaisinvaltaamiseksi ja vaihtoehtoisen elämäntavan alkeiksi. Rosivot olivat kaikkea muuta kuin heidän oletettiin tai edellytettiin tervakapitalismin ja äärimmäisen viheliäiden olojen kontekstissa olevan.

5 LOPUKSI

Tutkimukseni näkökulmana on ollut kapitalistisen maailmanjärjestelmän historiallisen muovautumisen tarkastelu, jossa periferioiden työn ja luonnon haltuunoton strategiat ymmärretään maailmanjärjestelmän toiminnan keskeiseksi edellytykseksi. Nähdäkseni tämä näkökulma tarjoaa uusia tapoja lukea kapitalismin historiaa. Olen nimittänyt näitä tapoja kokoavasti kapitalismin ympäristöhistoriaksi. Väitän, että kun kapitalismia lähestytään inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon haltuunoton strategioina sekä historiallisena järjestelmänä, jonka muovautumista määrittää ei-kapitalististen ja kapitalististen yhteiskuntamuodostelmien vuorovaikutus, horjuvat totunnaiset tavat hahmottaa kapitalismin kehityshistoriaa.

Näkemykseni on, että kapitalismin historiaa ei voida analysoida ainoastaan palauttamalla sitä johonkin yksittäiseen tekijään kuten palkkatyöhön tai teollisiin tuotantovoimiin – saati kapeasti näistä tekijöistä käsin. Kapitalismin synnyn prosesseja ei voida palauttaa rajattuun maantieteelliseen kontekstiin, eikä analysoida ylikansallisista taloudellisista ja poliittisista vuorovaikutussuhteista irrotettuna. Tehtävään ei voi tarttua lukemalla maailmanhistoriaa vain läntisten keskusvaltojen kehityksen perspektiivistä. Ja mikä ehkä tärkeintä: kapitalismin historiallista kehitystä ei voi ymmärtää ilman yhteiskunnan ja luonnon vuorovaikutuksen ja sille perustaa luovien luontokäsitysten mullistusten analysoimista. Eletyn ympäristön tarkastelulla olen tuonut esiin sen ilmeisen, mutta esimerkiksi materialistiselta historiakäsitykseltä valitettavan usein unohtuneen seikan, että luontokäsityksillä ja niiden suunnasta käytävillä historiallisilla kamppailuilla on aina merkittävää materiaalista voimaa.

Kapitalismin ympäristöhistorian näkökulmasta maailmanjärjestelmän periferiat ja niiden ei-inhimillisen ja inhimillisen luonnon yhdistelmät eivät ole ”historian odotushuoneessa”, josta ne tulevat väistämättä modernisoiduiksi läntisten maailmankeskusten ehdoilla ja niiden esimerkkiä noudattaen. Päinvastoin: ne ovat aktiivisia osapuolia kapitalismin kehkeytymisen prosesseissa, joissa myös periferiat ja niiden yhteiskunnat saavat muotonsa. Tästä seuraa, että kapitalismin syntyyn ja uusiintumiseen johtaneet, ympäri maailman leviittäytyneet yhteiskunnan ja luonnon mullistukset on ymmärrettävä ajallisesti ja paikallisesti moninaisina ja hajaantuneina. Muotoilemani kapitalismin ympäristöhistorian keskeiseksi tehtäväksi asettuu näiden pitkälle aikavälille ja maantieteellisesti laajalle alueelle levittyvien sosioekologisten mullistusten keskinäisyhteyksien jäljittäminen ja analysoiminen kapitalistisen maailmanjärjestelmän kehityksessä. Tällaista historiallisen kapitalismin lukutapaa olen pyrkinyt kehittämään tässä väitöskirjassa.

Tutkimukseni tarjoaa joukon uusia ja tärkeitä tulkintamahdollisuuksia Suomen ja Kainuun historiaan. Johdannossa esittämässäni päätutkimuskysymyksessä olin kiinnostunut siitä, miten ja miksi kapitalistiset yhteiskunnalliset ja ekologiset suhteet ujuttautuivat kainuulaiselle rajaseudulle, ja miksi Kainuun sosioekologinen mullitus sai historialliset erityispiirteensä. Lisäksi asetin joukon jatkokysymyksiä. Niissä olin kiinnostunut tervakapitalismin hallintamuodon luonteesta, kainuulaisen yhteisvaurauden organisoinnissa tapahtuneista muutoksista ja näiden muutosten tuottamista sosioekologisista vaikutuksista. Lisäksi olin kiinnostunut eräästä 1860-luvun – Kainuun epookkisen vuosikymmenen – muutosten heijastumasta eli siitä, millainen yhteys kainuulaisella sosiaalisella rosvoudella oli ympäröivään sosioekologiseen mullistukseen. Tutkimukseni päätteeksi on paikallaan tiivistää näihin kysymyksiin saadut löydökset.

Tervarajaseutu vyöryi Kainuuseen eurooppalaisen maailmanvallan, autonomisen suuruhtinaskunnan kansallisen työnjaon ja pohjoisen kauppakapitalismin ristipaineessa, jota nimitin artikkelissa II ”tervakapitalismin kolmiyhteydeksi”. Metsien heikentyneestä tilasta kärsinyt ja tervatalouden pääalueena pitkään toiminut Pohjanmaa suuntautui 1800-luvun vaihteessa maanviljelyyn ja muihin elinkeinoihin samalla kun Suomen talouden kokonaispainopiste siirtyi teollistuvaan Etelä-Suomeen. Kun vielä Pohjois-Suomen yläosien jokiseudut keskittyivät kalatalouteen ja nousevaan sahatteollisuuteen, muotoutui Kainuusta houkuttelevin tervanpolton tyyssija. Seurauksena oli pohjoisen kauppakapitalismin ja Kainuun olemassa olevien sosioekologisten suhteiden törmäys, joka mullisti Kainuun sosioekologisen ympäristön. Tervakapitalismia ei Kainuuseen ”houkutellut” niinkään jokin yksi tekijä kuten luonnonvarat, vaan sosioekologisen ympäristön kokonaisuus. Tervakapitalismin nousu perustui Kainuun jakamattomiin yhteismetsiin, olemassa olevaan talonpoikaiseen tietotaitoon, olemattomaan luokkajakoon ja Oulun tervaporvareihin nähden vähäisiin rahvaan poliittisiin resursseihin. Tervakapitalismin hallintastrategiat pesiytyivät näiden sosioekologisten suhteiden muodostelman huokosiin.

Tutkimuskysymyksiäni sävytti myös pyrkimys ymmärtää Kainuun historiallisen kontekstin välityksellä yhteisvaurauden merkitystä ihmisyyhteisöjen taloudellisen toiminnan ja eletyn ympäristön perustana. Kuten olen todennut, historialliset yhteiskunnat ovat organisoineet yhteisvaurautta hyvin eri tavoin. Tämän voi havaita myös 1800-luvun Kainuun kehityksessä. Suotuisissa oloissa ja luonnon kiertokulkua noudattaen kaskiyhteiset olivat tuottoisa ja luonnon monimuotoisuutta ruokkiva yhteisvaurauden käytäntö. Velkaannuttaminen, veronmaksupakko ja viimein isojako – eräs historiallinen aitaamisen muoto – kuitenkin repivät kainuulaisrahvaan irti näistä yhteiskäytännöistä. Tämän seurauksena kaskiyhteisiin perustunut monisyinen eletty ympäristö korvaantui tervakapitalismin metsiä runtelevalla monokulttuurilla, ”maansyövällä”, jonka epädemokraattiset seuraukset olivat kuolettavimmillaan

1860-luvun nälkävuosina. Yhteisvaurauden näkökulmasta tervakapitalismin aiheuttama mullistus oli merkittävä: yhteismetsät eivät olleet enää yhteisöä varten, vaan yhteisö ja metsät tervakapitalismia varten. Samalla yhteisen ai-taaminen tarkoitti, että markkinoille suuntautumisesta tuli kainuulaiselle työvoimalle pakko, kun aikaisemmin markkinat olivat olleet yksi mahdollisuus erilaisten toimeentulokeinojen joukossa.

Perifeerisen sosioekologisen ympäristön hallintamuotona tervakapitalismi perustui kaupungin ja maaseudun väliseen luokkavaltaan, jonka valtateknika oli syvälle kainuulaisyhteisöihin levinnyt agraarinen velkaannuttaminen. Tervakapitalismissa keskeistä oli hybridimuodoksi kutsumani työn ja luonnon haltuunotto. Siinä Oulun kauppahuoneet vastasivat tervan välittämistä, mutta tervantuotantoprosessin organisointi jäi kokonaisuudessaan tervatalonpoikien vastuulle ja ei-inhimillisen luonnon taakaksi. Eikä velkaannuttaminen jäänyt vain rakenteelliseksi hallintamuodoksi, vaan upposi syvälle rahvaan mieliin ja ruumiisiin. Tuloksena oli ”velkaantunut ihminen”, tulevaisuusmuistilla varustettu tervatalonpoika, joka tiesi päivittäin kenelle oli velkaa ja mitä velan eteen oli tehtävä. Jos tulevaisuusmuisti hetkeksikään sakkasi ja velkasuhteen mukaisissa tuotto-odotuksissa epäonnistuttiin, edessä oli usein tervanpolttajan ”ryöstö” eli hänen omaisuutensa pakkoluovutus. Toisessa päässä velan valtasuhdetta kauppahuoneet – tervaporvarit – kerryttivät käsiinsä merkittävää taloudellista ja yhteiskunnallista valtaa, jonka avulla he hallitsivat talonpoikaistuotannon verkostoja, kiinnittivät haltuunsa merkittäviä maaomistuksia ja loivat valmiuksia toimia riskialttiissa maailmantaloudessa.

Pohjoisen kauppakapitalismin työn ja luonnon haltuunottostrategiat takasivat, että Suomen suurruhtinaskunnan kansallisessa työnjaossa Kainuu sai viipyä ”riippuvuuskierteessä” eli alkeellisen kemianteollisuuden pyörittämisessä ja lamaantuneissa yhteiskunnallisissa oloissa vielä pitkälle 1900-luvulle. Tervankapitalismin metsille aiheuttamia tuhoja yritettiin hillitä aikansa poliittisen talouden keskeisellä kuviteltavissa olleella ratkaisulla, isojaolla, minkä toteuttaminen ei tosin merkittävästi hillinnyt Kainuun tervanpolttoa. Sen sijaan se aitasi jopa poikkeuksellisen suuren osan ihmisistä maattomiksi ja tuomitsi heidät äärimmäisen viheliäisiin oloihin. Kauppakapitalismin tutkimuksen näkökulmasta Kainuu on erittäin hyödyllinen tutkimuskohde. Marxista ponnistavan tulkintani mukaan kauppakapitalismi sekä sen työn ja luonnon haltuunoton muodot esiintyivät jopa poikkeuksellisen ”puhtaina” 1800-luvun Kainuussa. Yhtäältä kauppakapitalismi näivetti olemassa olevia sosioekologisia suhteita, mutta toisaalta toimi ”suurena vipusimena” ruokkimalla tavaramuotoista markkinoille suuntautuvaa tuotantoa ja kasvattamalla kauppahuoneiden investointimahdollisuuksien kokonaisuutta. Kainuuta organisoineen kauppakapitalismin tarkastelu monipuolistaa sellaisia Suomen teollisen kapitalismin kehityksen ensijaksoja koskevia historian sosiologisia arvioita, joissa kansallisvaltiosta koostuvan tulkintakehikon vuoksi väkisinkin ajaudutaan homogenisoimaan Suomen sisäistä monisyistä kehitystä.

Tutkimuskysymyksissäni olin myös kiinnostunut tervakapitalismin logiikalle vieraiden ”elämän prosessien” tutkimisesta. Paikallinen väestö ei muokautunut viheliäisiin oloihin ja tervakapitalismin määrittelemään kehityspolkuun saumattomasti – kuten valtaosa Kainuuta koskevasta historiankirjotuksesta olettaa. Tapaustutkimukseni Kiveksen rosvoista osoittaa, kuinka perifeerisen kapitalismin ote paikallisista eletyistä ympäristöistä on toisinaan hauras. Kiveksen rosvojen tapaus heijastaa konkreettisesti historian tutkimukselle sen, millaisten periaatteiden varaan perifeerinen kapitalismi oli rakentumassa. Yksityisomistukseen perustuneen vallan voimin ruukkiyhtiön patruuna pyrki kontrolloimaan kainuulaista yhteisvaurautta eli paikallisyhteisön työvoimaa, metsiä ja energiaa. Kun tämä laajemmassa tervakapitalismin kehityksessä muotoutunut paikallinen valtajärjestys kriisiytyi, asettuivat elettyä ympäristöä koskevat periaatteet nopeasti uudelleen neuvoteltaviksi – ja toisenlaiset tulevaisuushorisontit mahdollisiksi. Olenkin tulkinut Kiveksen rosvojen toimintaa kykynä rakentaa vaihtoehtoisia elämäntapaa tervakapitalismin sanelemia valtasuhteita vastaan tai niistä välittämättä.

Tutkimukseni herättää monta kiinnostavaa jatkotutkimusmahdollisuutta Kainuun historian kontekstissa. Esimerkiksi Kiveksen rosvojen tarinaa Kainuun sosioekologista mullistusta vasten analysoineen artikkeli III:n tulkintamahdollisuudet rosvoudesta vaihtoehtoisena elämäntapana ovat rajalliset. Arkistolähteitä – esimerkiksi virkamieskunnan kirjeaineistoa, käräjäkirjoja ja kansankirjoitusperinnettä – syvemmin hyödyntävä sosiaalishistorialinen tarkastelu voisi tuottaa vastauksia kysymykseen, miksi rosvot toimivat siten kuin toimivat. Näin voitaisiin monipuolistaa tulkintaa siitä, miksi Kiveksen kylän rosvoilmiö muotoutui tervakapitalismin kontekstissa ja miten se eroaa muualla Suomessa samaan aikaan havaittavista rosvotapauksista. Laajentamalla rosvoista tekemääni tulkintaa muihin laittomiksi katsottuihin metsänkäyttömuotoihin voitaisiin avata niukasti tutkittua yhteismetsien ruohonjuuritason poliittisen talouden näkökulmaa, ja siten tuottaa tuoreita tulkintoja Suomen metsähistoriasta. Tutkimuksessani painottunut velan yhteiskuntahistoria voisi tarjota uusia analysointimahdollisuuksia esimerkiksi Oulun kauppahuoneiden arkistojen luentaan. Tällöin kauppahuoneiden yhteiskunnallista valtaa, tervavelkaantumista, kainuulaisen maaseutuväestön pakkoluovutuksia ja tervatalonpoikien kokonaistaloudellista asemaa voitaisiin arvioida arkistotyön, kapitalismin ympäristöhistorian ja muun tutkimuskirjallisuuden valossa.

Myös eletyn ympäristön käsite avaa uuden tulkintakehyksen ihmisyyhteisöjen ja luonnon yhteisten alueiden historialliseen tutkimukseen. Tutkimuksessani sovelsin käsitettä erityisesti kaskiyhteisten institutionaalisen kokonaisuuden sekä Kiveksen rosvojen käynnistämän paikallisyhteisön resurssija koskeneen neuvotteluprosessin analysoimiseen. Yhdessä rajaseudun käsitteen kanssa eletty ympäristö problematisoi sekä tapoja, joilla maailmanhistoriallisen kehityksen tutkimus ankkuroidaan konkreettiseen maantieteeseen, että

lähtökohtia, joista käsin luonnon ja ihmisyhteisöjen vuorovaikutusta tulisi tulkita. Se vetää käsitteenä yhteen näitä kahta aspektia koskevia keskusteluja, joita on käyty tai käydään eri tutkimustraditioissa. Se yhdistää esimerkiksi yhteiskunnallisen ympäristötutkimuksen pyrkimystä ylittää jyrkkä erottelu luonnon ja yhteiskunnan välillä sosioekologisten ilmiöiden tutkimiseksi ja mikrohistorian kunniakasta traditiota historiallisten ihmisten kokemusmaailman tulkitsijana. Samalla käsitteessä on kriittistä potentiaalia viedä ympäristöhistorian tutkimusta esimerkiksi yhteiskunnallisessa ympäristötutkimuksessa viime vuosina suosiota nauttineiden uusmaterialismin tai posthumanismin perinteistä ammentavien tutkimusotteiden suuntaan.

Käsillä olevan tutkimuksen tarkastelun pääpaino on kuitenkin ollut yhteiskunnallisen vallan kyvyssä organisoida sekä inhimillistä että ei-inhimillistä luontoa. Katsantotavassani historialliset valtastrategiat kohdistuvat ensisijaisesti työvoimaan, jossa piilee erityinen kyky muokata ei-inhimillistä luontoa toimissa, jotka samalla muuttavat myös ihmisluontoa. Usein ihmisluonto myös muovautuu pääoman valtagiikoille myötäsukaiseksi kuten tutkimukseni velkaantumisen subjektiivisuudelle aiheuttamia muutoksia koskevat huomiot paljastavat. Kun siis tutkimukseni johdannossa peräsin sellaista historiallista tutkimusta, jossa ”luonnolla todella on väliä”, on se tämän tutkimuksen painotusten puitteissa tarkoittanut ensisijaisesti sellaisten historiallisten strategioiden tutkimista, joilla inhimillistä ja ei-inhimillistä luontoa kytketään maailmankapitalismin sommittumaan.

Johdannossa toin myös esille, että tutkimusasetelmani on osittain muotoutunut kahden ajankohtaisen maailmanhistoriallisen kysymyksen leikkauspisteessä. Yhtäältä luonnontieteilijät korostavat, että maapallo on ihmiskunnan toiminnan seurauksena siirtynyt uuteen vakavien ympäristöongelmien luonnehtimaan geologiseen aikakauteen, antroposeeniin. Toisaalta yhteiskuntatieteet – historian tutkimus mukaan luettuna – ovat kiinnittäneet jälleen tarmoaan vuosikymmenen kriisissä olleeseen maailmankapitalismin tutkimukseen. On perusteltua esittää, että antroposeenille määritelmän antava maapallojärjestelmän *kokonaistoiminta* muuttava ihmisvaikutus on muotoutunut nimenomaan kapitalismin historian aikana. Nähdäkseni maapallon elonkehää koskeva perustava kriisi määrittelee uudella tavalla myös historian tutkimuksen tehtävää.

Ilmastonmuutoksen, kuudennen joukkosukupuuttoaallon tai luonnon monimuotoisuuskadon kaltaiset valtavat ympäristöuhat voivat helposti luoda vaikutelman sosioekologisesta umpikujasta, josta ei ole löydettävissä ulospääsyä. Siten edessä on dystopiakirjallisuuden jo jylhästi mieliimme kehystämä tuntemamme maailman loppu. Tällaisessa maailmanlopun kuvastossa luonto ”iskee takaisin” ja kostaa sille tehdyt vääryydet. Loppujen lopuksi ihmiskunta saa sen minkä on ansainnut. Kuvastossa jää huomiotta se ilmeinen seikka, että takaisin ei iske niinkään ”luonto”, vaan historiallisten ihmisyhteisöjen yhteiskuntaperäiset vaikutukset. Kapitalismin ympäristöhistoria myös muistuttaa,

että näiden vaikutusten syntytaustat eivät ole kaikkien ihmisten yhtäläistä aikaansaannosta, eivätkä vaikutukset nyt tai tulevaisuudessa koske kaikkia ihmisiä lainkaan yhtäläisesti. Toki ihmisyhteisöt kohtaavat esimerkiksi ilmastomuutoksen voimistamisessa sään ääri-ilmiöissä – kuten tulvissa, kuivuudessa tai hirmumyrkyissä – edelleen luonnonvoimat, mutta nykyinen ilmastomuutos on seurausta ”menneiden tapahtumien kumulatiivisuudesta”. Toisin sanottuna se on tulosta kapitalismin rakenteiden, liikevoimien ja valtuudostelmien läpäisemästä ihmisyhteisöjen toiminnasta. Jotta aikakautemme ei näyttäyty vain jatkuvien uhkakuvien kivettämänä polkuna kohti väistämätöntä apokalypsia, on ymmärrettävä paremmin sitä, miksi nykyiseen tilanteeseen on päädytty. Onko siis kapitalismin logiikoille kuviteltavissa vaihtoehtoja tai ympäristöympikujasta ulospääsyä?

Kapitalismi on ristiriitainen järjestelmä. Ensivilkaisulta näyttäisi siltä, että yhteiskunnallisena muodostelmana sille on ominaista perustavanlaatuinen monitahoisuus. Jatkuvine bisnesmahdollisuuksineen, kulutushoukutuksineen ja teknologisine vallankumouksineen se näyttäisi pilkkoontuvan tuhansiksi ja taas tuhansiksi erilaisten yhteiskunnallisten toiminnan ja kehityksen poluiksi. Tarkasteluni tuo kuitenkin esiin, että samanaikaisesti kaikesta tästä monitahoisuudesta huolimatta kapitalismin ytimessä voidaan tunnistaa ihmisten ja yhteiskuntien valintahorisonttia voimallisesti määrittäviä rakenteita ja kaavamaisuuksia, joiden vaikuttimina ovat kapitalismille ominaiset jatkuva voitontavoittelu ja pääoman kasautumisen pakko. Tästä seuraa myös kapitalismin yhteiskunnallista todellisuutta yhdenmukaistava tendenssi: se leviää yhä uusille maantieteellisille ja yhteiskunnallisen toiminnan alueille ja kytkee yhä uusia ihmistyön ja ei-inhimillisen luonnon prosesseja piiriinsä.

Näin se myös kykenee esittämään itsensä kaikkien historiallisten yhteiskuntien väistämättömänä tulevaisuuskuvana – kuten Dipesh Chakrabarty ajatuksellaan historia 1:stä huomautti. Tästä näkökulmasta kapitalismi näyttäytyy ihmisyhteisöjen ja luonnon yhteisiä alueita kaikkialla läpitukevasti jäsentävänä muodostelmana. Sen abstrakti logiikka – pääoman elämän prosessi – rullaa eteenpäin sille vastakkaisista tapahtumista tai elämänmuodoista huolimatta. Jos kapitalismi ymmärretään näistä lähtökohdista, on sen lainalaisuuksista ja niiden ruokkimista ympäristöongelmista hankala kuvitella ulospääsyä: järjestelmätason voimiin ei ihmiskäsi tai -aatos pysty. Kapitalismi ei kuitenkaan ole historiasta irrotettu abstraktio. Vaikka se kuinka muuta haluaisi, sen on eletävä historiassa – ja haettava elinvoimansa ihmisten keskinäisistä suhteista. William Sewell on todennut osuvasti, että ”kapitalismin abstrakti logiikka ilmenee eristyneenä vain ajatuskokeissa, [mutta todellisuudessa] se voi toteuttaa itseään vain kapitalismin institutionaalisten rakenteiden, ihmistoimijoiden ja töihin laittamiensa materiaalien resurssien välityksellä.”³²⁶

³²⁶ Sewell 2008, 527.

Kuten Chakrabartyn historia 2:ta koskevat huomiot painottivat, kapitalismin on jatkuvasti kohdattava sille vieraiden elämän prosessien muodostelmia, jotka eivät suinkaan mutkattomasti noudata sen olettaa abstraktia logiikkaa. Tutkimukseni artikkeleissa ja yhteenvetoluvussa näiden elämän prosessien maailmaa ovat edustaneet yhteisvaurauden perustalta organisoidut eletyt ympäristöt. Yhteisvauraudesta ovat ponnistaneet niin kapitalismille vaihtoehtoiset talousjärjestykset, ihmisyyhteisöjen ja luonnon yhteisen alueita koskevat kestävätkäytännöt kuin sitkeät sosiaaliset protestit. Missään nimessä nämä yhteisvaurauden käytännöt eivät kuulu vain kapitalismin aamunkoiton aikoihin, vaan elävät myös nykykapitalismissa – olkoonkin, että niitä voi olla ensinäkemältä hankalaa tunnistaa kapitalismin logiikoiden kyllästävässä maailmassa. Kiinnostavaa on, että yhteisen maailma paljastuu konkreettisesti juuri kapitalismin kriiseissä tai äkillisten ympäristötuhojen tilanteissa. Normaalien päiväjärjestyksen rikkoontuessa ihmisten on alettava organisoimaan taloutta, resursseja ja keskinäisiä suhteitaan ilman markkinoita, valtiota tai totunnaisia oppeja toisista ihmisistä tai luonnosta. Tällaisissa tilanteissa tarpeessa olevaa autetaan, rikkoutunutta hoivataan ja ventovierasta kohdellaan ystävänä, siskona ja veljenä. Toki tilanne voi kehkeytyä toisinkin: kriisi saattaa ruokkia – ja vahvistaa jo olemassa olevia – konflikteja, vihamielisyyksiä tai häikäilemättömiä valtapyrkimyksiä. Kriisitilanne on kontingentti. Riippuu pitkälti olemassa olevien yhteiskäytäntöjen vahvuudesta kummalle kehityspotuista yhteiskunta kriisin hetkellä lähtee.

Yhteisvaurauden perustuvien elettyjen ympäristöjen tutkimus tuo esiin sen tärkeän havainnon, että historialliset yhteisöt ovat onnistuneesti tavoitelleet kestäviä ja demokraattisia toimeentulon järjestämisen muotoja kapitalismin tarjoamien logiikoiden ulkopuolella. Tällaisten historioiden esiin tuominen ei tarkoita, että meidän tulisi nykyisten ympäristöongelmien ratkaisupaineen edessä palata esimerkiksi varhaismoderneihin yhteisvainioihin tai kaskitalouteen. Kapitalismin ympäristöhistorian tehtävänä on tuoda punnittavaksi historiallisia instituutioiden, ihmistoimijuuksien ja luonnon organisoimien tapoja, jotka voivat laajentaa oman aikamme ajattelu- ja toimintahorisonttia. Sillä menneiden aikojen tavoin myös oma aikamme on perustavalla tavalla kontingentti: avoinna on historiallinen polkumahdollisuuksien avaruus. Myös omana aikanamme on pitkälti yhteiskunnallisen vallan ja poliittisten kamppailujen kysymys, suuntautuvatko historiallisen valintatilanteen edessä olevat yhteiskuntamme kestävätkä tulevaisuuden polkumuodostelemalle vai eivät. Vaikka nykyistä tulevaisuushorisonttiamme vaivaa jopa historiallisen suuri epävarmuus, kaksi asiaa on varmaa. Pääoman elämän prosessit tulevat edelleen esittämään itsensä ainoana mahdollisena tulevaisuuskuvana, jota kohden nykyisten yhteiskuntien vallintahorisontin tulisi suunnata. Samalla on ilmeistä, että kapitalismin viitoittaman viimeisen muutaman vuosisadan mukaisen inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon organisoimien polun jatkaminen ei ainakaan ole mahdollisuus.

KIRJALLISUUS

Abrams, P. 1982. *Historical sociology*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Ahvenainen, J. 1984. *Suomen sahateollisuuden historia*. Helsinki: WSOY.

Ahvenainen, J. 1985. Pohjois-Suomi 1809–1939. Teoksessa Julku, K. (toim.) *Faravidin maa. Pohjois-Suomen historia*. Oulu: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.

Alapuro, R. 1988. *State and revolution in Finland*. Los Angeles: University of California Press.

Alapuro, R. 2010. Ulkoinen ja sisäinen: Suomen poliittisen kulttuurin pitkä linja. *Yhteiskuntapolitiikka*, 75 (5), 528–537.

Alapuro, R. 2018. *Valtio ja vallankumous Suomessa*. Suom. Alapuro, M. Tampere: Vastapaino.

Alho, P. 1968. *Pohjois-Pohjanmaan metsien käytön kehitys ja sen vaikutus metsien tilaan*. Helsinki: Suomen metsätieteellinen seura.

Anderson, K. B. 2010. *Marx at the margins: on nationalism, ethnicity, and non-western societies*. Chicago: University of Chicago Press.

Anievas, A., & Nisancioglu, K. 2013. What's at Stake in the Transition Debate? Rethinking the Origins of Capitalism and the 'Rise of the West'. *Millennium*, 42 (1), 78–102.

Anievas, A., & Nisancioglu, K. 2015. *How the West came to rule: The geopolitical origins of capitalism*. London: Pluto Press.

Arrighi, G. 1994. *The long twentieth century: Money, power, and the origins of our times*. London: Verso.

Arrighi, G. 1998. Capitalism and the Modern World-System: Rethinking the Nondebates of the 1970's. *Review*, 21 (1), 113–129.

Aston, T. H., & Philpin, C. H. E. 1985. *The Brenner Debate*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aunola, T. 1967. *Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien väliset kauppa- ja luottosuhteet 1765–1809*. Helsinki: Kirjapaja.

Autti, O. 2013. *Valtavirta muutoksessa. Vesivoima ja paikalliset asukkaat Kemijoella*. Oulu: Oulun yliopisto.

Bair, J. 2009. Global commodity chains. Teoksessa Bair, J. (toim.) *Frontiers of Commodity Chain Research*. Redwood: Stanford University Press.

Banaji, J. 2010. *Theory and History: Essays on Modes of Production and Exploitation*. London: Brill.

Banaji, J. 2013. Putting Theory to Work. *Historical Materialism*, 21 (4), 129–143.

Banaji, Jairus 2016. *Globalizing the history of capital: ways forward*. Julkaisematon käsikirjoitus. [https://www.academia.edu/22674507/Globalizing the history of capital Ways forward](https://www.academia.edu/22674507/Globalizing_the_history_of_capital_Ways_forward), katsottu 21.5.2018.

Barbier, E. B. 2011. *Scarcity and Frontiers. How Economies Have Developed Through Natural Resource Exploitation*. Cambridge, NY: Cambridge University Press.

Barca, S. 2007. Enclosing the River: Industrialization and the 'Property Rights' Discourse in the Liri Valley (South of Italy), 1806-1916. *Environment and history*, 13 (1), 3–23.

Barca, S. 2010. *Enclosing water: nature and political economy in a Mediterranean valley, 1796-1916*. White Horse Press.

Barca, S. 2012. On working-class environmentalism: a historical and transnational overview. *Interface: a journal for and about social movements*, 4 (2), 61–80.

Barca, S. 2014a. Laboring the earth: transnational reflections on the environmental history of work. *Environmental History*, 19 (1), 3–27.

Barca, S. 2014b. Telling the right story: Environmental violence and liberation narratives. *Environment and History*, 20 (4), 535–546.

Barnosky, A., Hadly, E. ym. 2012. Approaching a state shift in Earth's biosphere. *Nature*, 486, 52–58.

Beckert, S. 2014. *Empire of cotton: A global history*. New York: Penguin Books.

Beckert, S., Burgin, A. ym. 2014. Interchange: The history of Capitalism. *Journal of American History*, 101 (2), 503–536.

Bernstein, H. 2010. *Class dynamics of agrarian change*. Sterling, VA: Kumarian Press.

Bernstein, H. Friedmann, H. ym. 2018. Forum: Fifty years of debate on peasantries, 1966–2016, *The Journal of Peasant Studies*, 45 (4), 689–714.

Björn, I. 2000. *Kaikki irti metsästä: metsän käyttö ja muutos taigan reunalla itäisimmässä Suomessa erätaloudesta vuoteen 2000*. Helsinki. Suomen historiallinen seura.

Björn, I. 2003. Muuttuva maalaismaisema. Teoksessa Rasila, V. ym. (toim.) *Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Blok, A. 2001. *Honour and Violence*. Cambridge: Polity.

Bois, G. 1985. Against the neo-Malthusian orthodoxy. *Past & Present*, (79), 60–69.

Braudel, F. 1977. *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Braudel, F. 1985. *Civilization and capitalism, 15th-18th century: The perspective of the world. Vol. 3*. Los Angeles: University of California Press.

Brenner, R. 1977. The origins of capitalist development: a critique of neo-Smithian Marxism. *New Left Review*, (104), 25–92.

Brenner, R. 1985a. Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe. Aston, T. H., & Philpin, C. H. E. (toim.). *The Brenner Debate*. Cambridge: Cambridge University Press.

Brenner, R. 1985b. The agrarian roots of European capitalism. Aston, T. H., & Philpin, C. H. E. (toim.) *The Brenner Debate*. Cambridge: Cambridge University Press.

Caffentzis, G. 2011. *In letters of blood and fire: Work, machines, and the crisis of capitalism*. Oakland, CA: PM Press.

Caffentzis, G., & Federici, S. 2014. Commons against and beyond capitalism. *Community Development Journal*, 49 (1), 92–105.

Chakrabarty, D. 2000. *Provincializing Europe: Postcolonial thought and historical difference*. Princeton: Princeton University Press.

Chakrabarty, D. 2009. The climate of history: Four theses. *Critical inquiry*, 35 (2), 197–222.

Cohen, G. A. 2000. *Karl Marx's theory of history: a defence*. Oxford: Clarendon Press.

Crutzen, P & Stoermer, E. 2000. The “Anthropocene”. International Geosphere–Biosphere Programme (IGBP): *Global Change Newsletter* (41), 17–18.

Cronon, W. 1996. The trouble with wilderness: or, getting back to the wrong nature. *Environmental history*, 1 (1), 7–28.

Cronon, W. 2009. *Nature's metropolis: Chicago and the Great West*. New York: WW Norton & Company.

Davis, M. 2017. *Late Victorian holocausts: El Niño famines and the making of the third world*. London: Verso.

De Angelis, M. 2004. Separating the doing and the deed: Capital and the continuous character of enclosures. *Historical Materialism*, 12 (2), 57–87.

Demeritt, D. 2002. What is the ‘social construction of nature’? A typology and sympathetic critique. *Progress in human geography*, 26 (6), 767–790.

De Moor, M. 2002. Common land and common rights in Flanders. Teoksessa De Moor, M., Shaw-Taylor, L., & Warde, P. (toim.) *The management of common land in North West Europe, c, 1500-1850*. Turnhout: Brepols, 113–142.

De Moor, M., Shaw-Taylor, L. & Warde, P. 2002. Comparing the historical commons of north-west Europe. An introduction. Teoksessa De Moor, T., Shaw-Taylor, L., & Warde, P *The management of common land in North West Europe, c, 1500-1850*. Turnhout: Brepols, 15–32.

Denemark, R. A. & K. P. Thomas. 1988. The Brenner-Wallerstein Debate. *International Studies Quarterly* 32 (1), 47–65.

Dimmock, S. 2015. *The origin of capitalism in England, 1400–1600*. London: Brill.

Dougherty, M. L. 2008. Theorizing theory: origins and orientations of commodity chain analysis. *The Global Studies Journal*, 1 (3), 29–38.

Eloranta, J & Ojala, J 2018. Suomi kansainvälisessä taloudessa 1600–2000. Teoksessa Haapala, P. (toim.) *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen 1400–2000*. Tampere: Vastapaino.

Enbuske, M. 2010. *Pohjois-Pohjanmaan ympäristöhistoria*. Oulu: Pohjois-Pohjanmaan ELY-keskus.

Eronen, J. T., Lummaa, K., Toivanen, T., Lähde, V., Järvensivu, P., Majava, A. & Vadén, T. 2016. Kenen antroposeeni? Maapallojärjestelmätieteen paradigmanmuutos, ihmistieteiden antroposeeni ja käsitteiden moninaisuus. *Kosmopolis* 46 (4).

Federici, S. 2004. *Caliban and the witch*. New York: Autonomedia.

Fontaine, L. 2014. *The moral economy. Poverty, credit, and trust in early modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Foster, J. B. 2009. *The ecological revolution: making peace with the planet*. New York: Monthly Review Press.

Frank, A. G. 1971. *Kapitalismi ja alikehitys Latinalaisessa Amerikassa*. Helsinki: Tammi.

Gaddis, J. L. 2002. *The landscape of history. How historians map the past*. Oxford: Oxford University Press.

Garst, D. 1985. Wallerstein and his critics. *Theory and Society*, 14 (4), 469–495.

Gills, B. & Frank, A. G. 2014. *The world system: Five hundred years or five thousand?* London: Routledge.

Gerber, J. F. 2014. The role of rural indebtedness in the evolution of capitalism. *Journal of Peasant Studies*, 41 (5), 729–747.

Goldfrank, W. L. 2000. Paradigm regained? The rules of Wallerstein's world-system method. *Journal of world-systems research*, 6 (2), 150–195.

Goldthorpe, J. H. 1991. The uses of history in sociology: reflections on some recent tendencies. *British Journal of Sociology*, 42 (2), 211–230.

Graeber, D. 2011. *Debt: the first five thousand years*. New York: Melville House.

Graeber, D. 2014. Mahdollisuuksien horisontit: David Graeberin haastattelu. Haastattelu ja suomennos Toivanen, T. *Tiede & edistys*, 39 (3), 247–256.

Guldi, J. & Armitage, D. 2014. *The history manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.

Haapala, P. 1989. *Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen*. Helsinki: SHS.

Haapala, P. & Lloyd, C. 2018. Johdanto. Teoksessa Haapala, P (toim.) *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen 1400–2000*. Tampere: Vastapaino.

Haila, Y. 1990. *Vihreään aikaan. Kirjoituksia ihmisen ekologiasta*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Haila, Y. 2003. 'Erämaa' ja ympäristöajattelun moniulotteisuus. Teoksessa Haila, Y. & Lähde, V. (toim.) *Luonnon politiikka*. Tampere: Vastapaino, 171–204.

Haila, Y. 2004. *Retkeilyn rikkaus. Luonto ympäristöhuolen aikakaudella*. Helsinki: Kustannus Oy Taide.

Haila, Y. 2006. Ympäristöpolitiikan on irtauduttava sodasta ympäristöä vastaan. *Niin & näin* (3), 47–52.

Haila, Y. 2017. Ilmasto – tieto – politiikka: kolmiyhteys vai kolmiodraama. *Tiede & edistys*. 42 (3), 249–261.

Haila, Y., & Lähde, V. 2003. Luonnon poliittisuus: Mikä on uutta. Teoksessa Haila, Y. & Lähde, V. (toim.) *Luonnon politiikka*. Tampere: Vastapaino, 7–36.

Halila, A. 1985. 1700-luku. Teoksessa Julku, K. (toim.) *Faravidin maa. Pohjois-Suomen historia*. Oulu: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.

Hamilton, C. 2017. *Defiant earth: the fate of humans in the Anthropocene*. Hopoken: John Wiley & Sons.

Haraway, D. 2015. Anthropocene, capitalocene, plantationocene, chthulucene: Making kin. *Environmental humanities*, 6 (1), 159–165.

Hardin, G. 1968/2011. Yhteislaidunten tragedia. Teoksessa Kyllönen, S. ym. (toim.) *Kiista yhteismaista. Garret Hardin ja selviytymisen politiikka*. Tampere: Niin & näin.

Hardt, M. & Negri, A. 2000. *Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Harootunian, H. 2015. *Marx after Marx: history and time in the expansion of capitalism*. New York: Columbia University Press.

Harvey, D. 1993. The nature of environment: dialectics of social and environmental change. *Socialist Register*, 29, 1–51.

Harvey, D. 2003. *The new imperialism*. Oxford: Oxford University Press.

Harvey, D. 2010. *The enigma of capital and the crisis of capitalism*. Oxford: Oxford University Press.

Hautala, K. 1956. *Suomen tervakauppa 1856–1913. Sen viimeinen kukoistus ja häviö sekä niihin vaikuttaneet syyt*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Hautala, K. 1975. *Oulun kaupungin historia III. 1809–1856*. Oulu: Oulun kaupunki.

Heikkinen, A. 1988. *Kirveskansan elämää. Ihmiskohtaloita Kuhmon erämaissa 1800-luvulla*. Helsinki: WSOY.

Heikkinen, A. 1997. *Kirveskansan murros. Elämää Kuhmossa koettelmusten vuosina 1830-luvulla*. Helsinki: Yliopistopaino.

Heikkinen, A. 2000. *Kirveskansa ja kansakunta. Elämän rakennusta Kuhmossa 1800-luvun jälkipuolella*. Helsinki: SKS.

Heller, H. 2011. *The birth of capitalism. A twenty-first century perspective*. London: Pluto.

Hemminki, T. 2014. *Vauraus, luotto, luottamus. Talonpoikien lainasuhteet Pohjanlahden molemmin puolin*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Hill, C. 1972. *The world turned upside down: Radical ideas during the English revolution*. London: Temple Smith.

Hilt, E. 2017. Economic history, historical analysis, and the “New History of Capitalism”. *The Journal of Economic History*, 77 (2), 511–536.

Hilton, R. H. 1985. Introduction. Teoksessa Aston, T. H. & Philpin, C. H. E. *The Brenner Debate*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hobsbawm, E. 1959. *Primitive rebels: Studies in archaic forms of social movements in the 19th and 20th centuries*. Manchester: Manchester University Press.

Hobsbawm, E. 1999. *Äärimmäisyyksien aika: lyhyt 1900-luku*. Tampere: Vastapaino.

Hobsbawm, E. 2005. *Rosvot*. Suomentanut Karasjärvi, T. Tampere: Vastapaino.

Hobsbawm, E. 2010. *How to change the world. Reflections on Marx and Marxism*. New Haven: Yale University Press.

Hobson, J., Lawson, G., & Rosenberg, J. 2010. Historical sociology. Teoksessa Denmark, R. A. (toim.) *The international studies encyclopedia*. London: Wiley-Blackwell.

Holloway, J. 2010. *Crack Capitalism*. London: Pluto Press.

Hopkins, T. K., & Wallerstein, I. 1977. Patterns of development of the modern world-system. *Review* 1 (2), 111–145.

Hopkins, T. K., & Wallerstein, I. 1986. Commodity chains in the world-economy prior to 1800. *Review*, 10 (1), 157–170.

Hoppenbrouwers, P. & Van Zaden, J. 2001. Introduction. The Brenner Debate and its historiographical fate. Teoksessa Hoppenbrouwers, P. & Van Zaden, J. (toim.) *Peasants into Farmers? The transformation of rural economy*

and society in the Low Countries (Middle Ages–19th century) in the light of the Brenner Debate. Turnhout: Brepols.

Hornborg, A. 2007. Introduction: Environmental history as political ecology. Teoksessa Hornborg, A., McNeill, J. R. & Alier, J. M. (toim.) *Rethinking environmental history: world-system history and global environmental change*. Rowman Altamira.

Hornborg, A. 2017. Artifacts have consequences, not agency: Toward a critical theory of global environmental history. *European Journal of Social Theory*, 20 (1), 95–110.

Huber, M. T. 2009. Energizing historical materialism: Fossil fuels, space and the capitalist mode of production. *Geoforum*, 40 (1), 105–115.

Hudson, M. 2010. *The bubble and beyond: fictitious capital, debt deflation and the global crisis*. New York: Islet.

Hughes, D. 2008. *Maaailman ympäristöhistoria*. Suomentanut Vainonen, J. Tampere: Vastapaino.

Hyman, L. 2013. Why write the history of capitalism? *Symposium Magazine*, 8.7.2013, http://www.symposium-magazine.com/why-write-the-history-of-capitalism-louis-hyman/#disqus_thread, katsottu 3.4.2018.

Häkkinen, A. 1991 ”Varkauksia alkoi ilmetä syksyisin” – Suuret rosvot: Hallin Janne, Aleksanteri ja Kaappo Sutki. Teoksessa Häkkinen, A., Ikonen, V. & Soikkanen, H. (toim.) *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokiivat 1860-luvun nälkävuodet*. Helsinki: WSOY.

Isohookana-Asunmaa, T. 1980. *Mailaisliitto Pohjois-Suomessa. Kehitysjakso vuosina 1906–1939*. Turku: Turun yliopisto.

Innis, H. A. 1930/1999. *The fur trade in Canada: An introduction to Canadian economic history*. Toronto: University of Toronto Press.

Jakes, A. G., & Shokr, A. 2017. Finding Value in Empire of Cotton. *Critical Historical Studies*, 4 (1), 107–136.

Jakonen, M. 2013. *Multitude in Motion. Re-readings on the Political Philosophy of Thomas Hobbes*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Jakonen, M. 2017. Vastatieto: tulevaisuuden asiantuntijuutta etsimässä. *Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu*, 1/2017.

Jokinen, A. 2004. Metsänomistajien osallisuus ja puunkasvun politiikka. Teoksessa Rannikko, P. & Lehtinen, A. (toim.) *Leipäpuusta arvopaperia. Vastuun ja oikeudenmukaisuuden haasteet metsäpolitiikassa*. Helsinki: Metsälehti Kustannus.

Joutsenvirta, M., Hirvilampi, T., Ulvila, M., & Wilén, K. 2016. *Talouskasvun jälkeen*. Helsinki: Gaudeamus.

Jurvelin, P. 2002. *Vaiettu joki*. Oulu: Oulujoen reitti ry.

Julku, K. 1986. *Kvenland – Kainuunmaa*. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.

Kalela, J. 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Kaila, Elmo. 1931. *Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla. Talousmaantieteellis-historiallinen tutkimus*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Karjalainen, T. 2000. *Puutavarayhtiöiden maanhankinta ja -omistus Pohjois-Suomessa vuosina 1885–1939*. Oulu: Oulun yliopisto

Kerkelä, H. 1994. *Vanhan maailman peilissä: modernin yhteiskunnan synty ja pohjoinen aineisto*. Helsinki: Gaudeamus.

Kerkelä, H. 1992. *Kauppias, talonpoika ja maailmanmarkkinat – Pohjois-Suomen yhteiskunnan muutos esiteollisena aikana*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Keränen, J. 1984a. Uudisraivauksen ja rajasotien kausi. Teoksessa *Kainuun historia I*. Kajaani: Kainuun maakuntaliitto.

Keränen, J. 1984b. *Kainuun asuttaminen*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kidner, D. W. 2000. Fabricating nature: A critique of the social construction of nature. *Environmental Ethics*, 22 (4), 339–357.

Knafo, S., & Teschke, B. 2014. *The Rules of Reproduction of Capitalism: A Historicist Critique*. Julkaisematon käsikirjoitus.

Koivisto, J. & Lahtinen, M. 2012. Karl Marx. Teoksessa Koikkalainen, P. & Korvela, P-E. (toim.) *Klassiset poliittiset ajattelijat*. Tampere: Vastapaino.

Kokkonen, J. 2002. *Rajaseutu liikkeessä: Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Venäjän Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan (1650–1712)*. Helsinki: SKS.

Komlosy, A. 2018. *Work. The Last 1000 Years*. London: Verso.

Krätke, M. R. 2018. Marx and world history. *International Review of Social History*, 63(1), 1–35.

Kuisma, M. 2006. *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. Helsinki: SKS.

Kunnas, J., & Myllyntaus, T. 2009. Postponed leap in carbon dioxide emissions: The impact of energy efficiency, fuel choices and industrial structure on the Finnish energy economy, 1800-2005. *Global Environment*, 2 (3), 154–189.

Kyllönen, M. 1995. *Pohjois-Suomen varhaissozialismi. Sen leviäminen ja sosialistisen perinteen synty noin vuosina 1900–1910*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kyllönen, S. ym. 2011. *Kiista yhteismaista. Garret Hardin ja selviytymisen politiikka*. Tampere: Niin & näin.

Kyllönen, S. 2017. *Our Common Tragedy? Essays on Political Philosophy in the Age of Global Ecological Crisis and Local Conflicts*. Helsinki: Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja.

Laakkonen, S. 2001. *Vesiensuojelun synty: Helsingin ja sen merialueen ympäristöhistoriaa 1878–1928*. Helsinki: Gaudeamus.

Lachmann, R. 2013. *What is historical sociology?* London: Polity.

Lahikainen, L. & Toivanen, T. (tulossa). Working the biosphere: Towards and environmental philosophy of work. *Environmental Philosophy*.

Lahtinen, M. 2006. *Snellmanin Suomi*. Tampere: Vastapaino.

Lamberg, M. 2018. Ylirajainen Suomi 1300–2000. Teoksessa Haapala, P. (toim.) *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen 1400–2000*. Tampere: Vastapaino.

Lappalainen, A. 2001. *Savon metsärosvojen jäljillä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lazzarato, Maurizio 2014. *Velkaantunut ihminen*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Lehtonen, M. 2014. *Maa-ilma. Materialistisen kulttuuriteorian lähtökoh-
tia*. Tampere: Vastapaino.

Lehtonen, T-K. 2015. *Aineellinen yhteisö*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Levy, J. 2017. Capital as process and the history of capitalism. *Business History Review*, 91 (3), 485–510.

Linebaugh, P. 2004. *London Hanged. Crime and Civil Society in the Eight-
eenth Century*. London: Verso.

Linebaugh, P. 2008. *The Magna Carta Manifesto. Liberties and Commons
for all*. Berkeley: University of California Press.

Linebaugh, P. 2014. *Stop, thief? The commons, enclosures, and resistance*.
New York: PM Press.

Linebaugh, P. & Rediker, M. 2000. *The many-headed Hydra. The hidden
history of the revolutionary Atlantic*. London: Verso.

Louekari, Sami 2002. Ympäristö suomalaisessa historiankirjoituksessa.
Teoksessa Saukkonen, A. (toim.) *Ympäristöhistorian monet kasvot*. Turku:
Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja.

Louekari, S. 2013. *Hyödyn politiikka. Kokemäenjokilaakson ympäristö-
historiaa 1720–1850*. Turku: Turun yliopisto.

Louekari, S. 2016. Kruunu, talonpojat ja maanomistus – paikallisia kamp-
pailuja liikamaista. *Ennen ja nyt*, 2/2016.

Lukkarinen, J. & Ryteri, T. 2018. Puun poliittiset aineellisuudet – metsien
muuttuvat roolit energiapolitiikassa. *Tiede & edistys*, 43 (1).

Luttinen, J. 2012. Metsän hahmottaminen ja haltuunotto. Teoksessa Roiko-Jokela, H. (toim.) *Ihminen ja metsä – kohtaamisia arjen historiassa*. Helsinki: Metsäkustannus.

Lähde, V 2005. Ympäristöfilosofian yhtenäisyydestä. *Tiede & edistys*, 30 (2).

Malm, A. 2016. *Fossil capital: The rise of steam power and the roots of global warming*. London: Verso Books.

Malm, A. 2018. *Progress of this storm. Nature and society in a warming world*. London: Verso.

Mann, C. C. 2011. *1491 – Amerikka ennen Kolumbusta*. Suom. Karppinen, M. & Teirioja, L. Helsinki: Into.

Marley, B. J. 2016. The Coal Crisis in Appalachia: Agrarian Transformation, Commodity Frontiers and the Geographies of Capital. *Journal of Agrarian Change*, 16 (2), 225–254.

Markkanen, E. 1977. *Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet Sisä-Suomessa elinkeinoelämän murroskaudella*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Marx, K. 1974. *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa I*. Moskova: Kustannusliike edistys.

Marx, K. 1976. *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa III*. Moskova: Kustannusliike edistys.

Marx, K. 1986. *Grundrisse. Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset*. Osa 1. Moskova: Kustannusliike Progress.

Marx, K. & Engels, F. 1998. *Kommunistinen manifesti*. Suom. Koivisto, J., Mäki, M. & Uusitupa, T. Tampere: Vastapaino.

Massa, I. 1983. *Ihminen ja Lapin luonto. Lapin luonnonkäytön historiaa*. Helsinki: Suomen antropologinen seura.

Massa, I. 1994. *Pohjoinen luonnonvalloitus*. Helsinki: Gaudeamus.

Massa, I. 1995. Historical approach to environmental sociology. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 8 (3), 261–274.

Massa, I. 2009. Yhteiskunnallisen ympäristötutkimuksen paradigmat ja keskeisimmät suuntaukset. Teoksessa Massa, I. (toim.) *Vihreä teoria*. Helsinki: Gaudeamus.

McNeill, J. R., & Engelke, P. 2016. *The great acceleration*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Merchant, C. 1980. *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. San Francisco: Harper & Row.

Merchant, C. 1989. *Ecological revolutions: Nature, gender, and science in New England*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Mielants, E. 2008. *The Origins of Capitalism and the "rise of the West"*. Philadelphia: Temple University Press.

Mies, M. 1986/1998. *Patriarchy and accumulation on a world scale: Women in the international division of labour*. London: Zed Books.

Mitchell, T. 2011. *Carbon democracy: Political power in the age of oil*. London: Verso Books.

Moore, B. 1987. *Social origins of dictatorship and democracy: Lord and peasant in the making of the modern world*. Middlesex: Penguin Books.

Moore, J. W. 2000. Sugar and the expansion of the early modern world-economy: Commodity frontiers, ecological transformation, and industrialization. *Review*, 23 (3), 409–433.

Moore, J. W. 2003a. Capitalism as world-ecology: Braudel and Marx on environmental history. *Organization & Environment*, 16 (4), 514–517.

Moore, J. W. 2003b. The Modern World-System as environmental history? Ecology and the rise of capitalism. *Theory and Society*, 32 (3), 307–377.

Moore, J. W. 2010. The end of the road? Agricultural revolutions in the capitalist world-ecology, 1450–2010. *Journal of Agrarian Change*, 10 (3), 389–413.

Moore, J. W. 2015a. *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. London: Verso Books.

Moore, J. W. 2015b. Putting nature to work: anthropocene, capitalocene, & the challenge of world-ecology. *Supramarkt: A micro-toolkit for disobedient consumers, or how to frack the fatal forces of the Capitalocene*. Gothenburg: Irene Books, 69–117.

Moore, J. W. 2017. Metabolic rift or metabolic shift? Dialectics, nature, and the world-historical method. *Theory and Society*, 46 (4), 285–318.

Mosley, S. 2006. Common ground: integrating social and environmental history. *Journal of social history*, 39 (3), 915–933.

Muldrew, C. 1998. *The economy of obligation: the culture of credit and social relations in early modern England*. London: Springer.

Murray, P. 2004. The Social and Material Transformation of Production by Capital: formal and real subsumption in Capital, Volume I. Teoksessa Bellofiore, R. & Taylor, N. (toim.) *The constitution of capital*. London: Palgrave Macmillan, 243–273.

Myllyntaus, T. 1991. Ympäristöhistorian näkökulma. Teoksessa: Massa, I. & Sairinen, R. (toim.) *Ympäristökysymys. Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle*. Helsinki: Gaudemus, 93–114.

Neeson, J. M. 1993. *Commoners: common right, enclosure and social change in England, 1700–1820*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nummela, I. 2016. Terva ja 1860-luvun nälänhädät Suomessa. *Vuosilusto*, 11.

Olmstead, A. L., & Rhode, P. W. 2017. Cotton, slavery, and the new history of capitalism. *Explorations in Economic History*, 67, 1–17.

Ostrom, E. 1990/2015. *Governing the commons*. Cambridge: Cambridge University Press.

Paasi, A. 1995. Maantiede, geopolitiikka ja Suomen itärajan muuttuvat representaatiot. *Alue ja Ympäristö*, 2, 28–49.

Parikka, R. 1997. “Varo veli, topora yksin matkustaa.” Teoksessa Parikka, R. (toim.) *Työväestö ja kansakunta*. Väki voimakas, vuosikerta 10. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 99–171.

Patel, R., & Moore, J. W. 2017. *A History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet*. Los Angeles: University of California Press.

Peltonen, M. 1986. Wallersteinin skeema: uuden ajan maailmanjärjestelmä ja sen luoja. *Sosiologia*, (3), 215–225.

Peltonen, M. 1988. *Esipuhe*. Teoksessa Hilton, R. (toim.) *Uuden maailman synty. Feodalismista kapitalismiin*. Tampere: Vastapaino.

Peltonen, M. 1992. *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Peltonen, M. 1996. E. P. Thompson historiantutkijana. Teoksessa Thompson E. P. *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700- ja 1800-lukujen Englannissa*. Suomennos Lehtonen, T. M. S. Helsinki: Gaudeamus.

Peltonen, M. 1999. *Mikrohistoriasta*. Helsinki: Gaudeamus.

Perelman, M. 2000. *The invention of capitalism: Classical political economy and the secret history of primitive accumulation*. Durham: Duke University Press.

Perry, E. J. 1983. Social banditry revisited: the case of Bai Lang, a Chinese brigand. *Modern China*, 9 (3), 355–382.

Post, C. 2011. *The American road to capitalism: Studies in class-structure, economic development and political conflict, 1620–1877*. London: Brill.

Postan, M. & Hatcher, J. 1985. Population and class relations in feudal society. Aston, T. H., & Philpin, C. H. E. (toim.). *The Brenner Debate*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pradella, L. 2014. *Globalization and the Critique of Political Economy: New Insights from Marx's Writings*. London: Routledge.

Pulkkinen, P. 1912. *Muistiinpanoja Kuhmoniemen vaiheista*. Helsinki: Otava.

Pulkkinen, P. 1913. *Muistiinpanoja Kuhmoniemen tavoista ja elannoista*. Helsinki: Otava.

Ragin, C., & Chirot, D. 1984. The world system of Immanuel Wallerstein: sociology and politics as history. Teoksessa Skocpol, T. (toim.) *Vision and Methodology in Historical Sociology*. Cambridge, MA: Cambridge University Press, 276-312.

Read, J. 2002. Primitive accumulation: The aleatory foundation of capitalism. *Rethinking Marxism*, 14 (2), 24-49.

Reinert, S., & Fredona, R. 2017. *Merchants and the Origins of Capitalism*. Working Paper. Harvard Business School.

Rosenberg, J. 2006. Why is there no international historical sociology? *European Journal of International Relations*, 12 (3), 307-340.

Ruonavaara, H. 2005a. Historiallinen sosiologia – perinne ja renessanssi. Teoksessa Andersson, M. ym. (toim.) *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 20-44.

Ruonavaara, H. 2005b. Millä tavoin sosiologia voi olla historiallista? Teoksessa Andersson, M. ym. (toim.) *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 81-134.

Ruuskanen, P. & Väyrynen, K. 2016. Ympäristöhistorian historiankäsitteistä. Teoksessa Väyrynen, K. & Pulkkinen, J. (toim.) *Historian teoria. Lingvistäisestä käänneestä mahdolliseen historiaan*. Tampere: Vastapaino.

Ruuttula-Vasari, A. 2004. *"Herroja on epäiltävä aina, metsäherroja yli kaiken": metsähallituksen ja pohjoissuomalaisten kanssakäyminen kruunumetsissä vuosina 1851-1900*. Oulu: Oulun yliopisto.

Saari J., 2006. Johdanto: historiallinen käänne. Teoksessa Saari, J. (toim.) *Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus.

Saikka, M. 2008. Globaalin ympäristöhistorian yhdysvaltalaisilla juurilla. Esipuhe teokseen Hughes, D. *Maailman ympäristöhistoria*. Suom. Vainonen, J. Tampere: Vastapaino.

Salminen, A. & Vadén, T. 2014. *Energia & Kokemus*. Tampere: Niin & näin.

Salminen, A. 2015. Oma, vieras, vara. *Mustarinda*, 4 (1).

Sayer, A. 2000. *Realism and social science*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Schuessler, J. 2013. "In history departments, it's up with capitalism." *New York Times*, 6.4.2013. URL: <http://www.nytimes.com/2013/04/07/education/in-history-departments-its-up-with-capitalism.html>, katsottu 11.1.2018.

Sewell, W. H. 2005. *Logics of history: Social theory and social transformation*. Chicago: University of Chicago Press.

Sewell W. H. 2008. The temporalities of capitalism. *Socio-Economic Review*, 6 (3), 517–537.

Sewell, W. H. 2014. The Capitalist Epoch. *Social Science History*, 38 (1-2), 1–11.

Skocpol, T. 1977. Wallerstein's world capitalist system: a theoretical and historical critique. *American Journal of Sociology*, 82 (5), 1075–1090.

Skocpol, T. 1984a. Emerging agendas and recurrent strategies in historical sociology. Teoksessa Skocpol, T. (toim.) *Vision and Methodology in Historical Sociology*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Skocpol, T. 1984b. Sociology's Historical Imagination. Teoksessa Skocpol, T. (toim.) *Vision and Methodology in Historical Sociology*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Slatta, R. W. 2004. Eric J. Hobsbawm's Social Bandit: A critique and revision. *A contracorriente*, 1 (2), 22–30.

Smith, D 1991. *The Rise of Historical Sociology*. Cambridge, UK: Polity Press.

Smith, N. 2010. *Uneven development: Nature, capital, and the production of space*. London: Verso.

Soininen, A. 1961. *Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uuden ajan vaihteessa*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Soininen, A. 1974. *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Solantie, R. 2012. *Ilmasto ja sen määräämät luonnonolot Suomen asutuksen ja maatalouden historiassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Steffen, W., Crutzen, P. & McNeill, J. R. 2007 The Anthropocene: are humans now overwhelming the great forces of nature. *AMBIO: A Journal of the Human Environment* 36 (8), 614–621.

Steffen, W., ym. 2016. "Stratigraphic and Earth System approaches to defining the Anthropocene." *Earth's Future* 4 (8), 324–345

Talvitie, P. 2013. *Kyläosuudesta yksityiseen maanomistukseen: Isojako Länsi-Uudellamaalla 1700-luvulla*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Tammisto, T. 2018. *New Actors, Historic Landscapes. The Making of a Frontier Place in Papua New Guinea*. Helsinki: University of Helsinki.

Tasanen, T. 2004. *Läksi puut ylenemähän: Metsien hoidon historia Suomessa keskiajalta metsäteollisuuden läpimurtoon 1870-luvulla*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Taylor, M. 2014. *The political ecology of climate change adaptation: Livelihoods, agrarian change and the conflicts of development*. London: Routledge.

Teräs, K. 2005. Suhtautuvatko historiantutkijat välineellisesti teorioihin? Teoksessa Andersson, M. ym. (toim.) *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*. Turku: Turun historiallinen yhdistys

Teschke, B. 2003. *The myth of 1648. Class, geopolitics and the making of modern international relations*. London: Verso.

Thompson, E. P. 1991. *Custom in common*. London: The Merlin Press.

Tilly, C. 1981. *As sociology meets history*. New York: Academic Press.

Toivanen, T. 2009. Vertaistaloutta rakentamaan – lähtökohtia commons-perustaiseen yhteiskuntaan. *Revalvaatio*, 23.9.2009, <http://www.revalvaatio.org/wp/vertaistalouttarakentamaan-lahtokohtia-commons-perustaiseen-yhteiskuntaan/>, katsottu 23.1.2018.

Toivanen, T. 2015a. Yhteistä riistaa, eikä mikään omaa. *Mustarinda*, 4 (1).

Toivanen, T. 2015b. *Kapitalismi maailmanekologiana. Poliittinen talous*, 3 (1).

Toivanen, T & Peltari, M. 2017. Tämä ihmisen maailma? Planeetan hätätila, antroposeenikertomuksen kritiikki ja antroposeenin vaihtoehtoinen historia. *Tiede & edistys* 42 (1), 6–35.

Toivanen, T., Lummaa, K., Majava, A., Järvensivu, P., Lähde, V., Vaden, T. & Eronen, J. T. 2017. The many Anthropocenes: A transdisciplinary challenge for the Anthropocene research. *The Anthropocene Review*, 4 (3), 183–198.

Toscano, A. 2008. The open secret of real abstraction. *Rethinking Marxism*, 20 (2), 273–287.

Turpeinen, O. 1985 *Väestö ja talous 1721–1982. Kainuun historia II*. Kajaani: Kainuun maakuntaliitto.

Turpeinen, O. 2010. *Mustan kullan maa. Tervan matka maailmalle*. Helsinki: Amanita.

Uotila, P. 2018. Näkökulmia Hennalan naismurhiin. *Tieteessä tapahtuu* 36 (5), 25–32.

Vahtola, J. 2002. ”Ahas-Tuinanen” – Tarinaa ja totta Rosvo-Perttusesta. Teoksessa Turunen, H. (toim.) *Pohjoissuomalaista todellisuutta etsimässä – Oulun maakunta-arkiston 70-vuotisjuhlakirja*. Oulu: Oulun Historiaseura.

Valkonen, J. & Nykänen, T. 2017. Moottorikelkka poronhoitokulttuurin muutoksena. *Tiede & edistys*, 42 (2).

Van der Linden, M. 2008. *Workers of the world. Essays toward a global labor history*. Leiden: Brill.

Venäläinen, J. 2015. *Yhteisen talous: Tutkimus jälkiteollisen kapitalismin kulttuurisesta sommittumasta*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.

Venäläinen, J. & Toivanen, T. 2016. Yhteisvauraus monipuolistaa talousajattelua. *Koneen säätöön blogi*: <https://koneensaatio.fi/yhteisvauraus-monipuolistaa-talousajattelua/>, katsottu 20.4.2018.

Vilkuna, K. 1957. *Kainuu–Kvenland. Missä ja mikä?* Helsinki: SKS

Väyrynen, K. 2017. Luonnosta ympäristöön: luontosuhteemme käsite- ja aatehistoriaa. Teoksessa Myllykangas, Mikko & Pietikäinen, Petteri (toim.): *Ajatusten lähteillä. Aatteiden ja oppien historiaa*. Helsinki: Gaudeamus.

Wagner, J. R. 2012. Water and the commons imaginary. *Current Anthropology* 53 (5), 617–641.

Wagner, K. A. 2007. Thuggee and social banditry reconsidered. *The Historical Journal*, 50 (2), 353–376.

Wallerstein, I. 1974. *The modern world-system: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.

Wallerstein, I. 1980. *The Modern World System II; Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy*. New York: Academic Press.

Wallerstein, I. 1987. *Historiallinen kapitalismi*. Suomeentanut Hietaniemi, T. Tampere: Vastapaino.

Wallerstein, I. 2000. *The Essential Wallerstein*. New York: The New Press.

Wallerstein, I. 2007. The Ecology and the Economy: What is rational? Teoksessa Hornborg, A., McNeill, J. R., & Alier, J. M. (toim). *Rethinking environmental history: world-system history and global environmental change*. Rowman Altamira.

Warde, P. 2006. *Ecology, economy and state formation in early modern Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.

Waters ym. 2016. The Anthropocene is functionally and stratigraphically distinct from the Holocene. *Science*, 351 (6269).

White, R. 1996a. *The organic machine: The remaking of the Columbia River*. New York: Macmillan.

White, R. 1996b. 'Are You an Environmentalist or Do You Work for a Living?': Work and Nature. Teoksessa Cronon, W. (toim.) *Uncommon ground: Rethinking the human place in nature*. New York: Norton.

Winchester, A. J. L. 2002. Upland commons in northern England. Teoksessa De Moor, T., Shaw-Taylor, L., & Warde, P *The management of common land in North West Europe, c, 1500-1850*. Turnhout: Brepols.

Wood, E. M. 2002. *The origin of capitalism: a longer view*. London: Verso.

Wood, E. M. 2007. *Democracy against capitalism – Renewing historical materialism*. New Delhi: Aakar Books.

Ylikangas, H. 2000. *Aikansa rikos historiallisen kehityksen valaisijana*. Helsinki: WSOY.

Åkerman, M. 2006. *Tiedontuotannon käytännöt ja ympäristöpoliittinen toimijuus: raajamisen ja yhdistämisen politiikka*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Åström, S. E. 1988. *From tar to timber: studies in Northeast European forest exploitation and foreign trade, 1660-1860*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

ALKUPERÄISJULKAISUT